

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДОЛИНСЬКА ОЛЕСЯ ОЛЕГІВНА

УДК 911.3 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТУРИСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

103. Науки про Землю

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. О. Долинська

Науковий керівник: Олійник Ярослав Богданович, доктор економічних наук, професор, академік НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України, декан географічного факультету

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Долинська О. О. Туристичний комплекс Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 103. Науки про Землю. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020.

Дослідження за темою дисертації виконувалось протягом 2015–2020 рр. згідно з планами науково-дослідницьких робіт кафедри економічної та соціальної географії географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять матеріали Державної служби статистики України та її Головного управління в Хмельницькій області, зібрані та опрацьовані особисто автором під час камерального та експедиційного етапів, а також тези доповідей та наукові публікації у фахових виданнях. Окрему частину інформації взято з офіційних планів, стратегій та інших нормативно-правових документів Хмельницької області та її адміністративно-територіальних одиниць щодо розвитку туристичної діяльності.

Обґрунтовано доцільність застосування суспільно-географічного підходу до дослідження напівпериферійного регіонального туристичного комплексу, проаналізовано основні форми, функції, методи та чинники формування туристичних потоків як суспільно-географічної категорії. Розкрито основні підходи до визначення обласного туристичного комплексу в контексті регіональної політики в умовах реформування адміністративно-територіального устрою низових одиниць управління територією як одного з головних чинників визначення основних напрямів подальшого розвитку туристичної діяльності в напівпериферійному поляризованому регіоні.

Проаналізовано Стратегію регіонального розвитку Хмельницької області на 2011–2020 рр., Програму соціально-економічного розвитку Хмельницької області на 2019 р., Програму розвитку туризму в Хмельницькій області на 2013–2015 рр. Наявність цих документів засвідчує важливість туристичної діяльності в комплексному пропорційному соціально-економічному розвитку цього напівпериферійного поляризованого регіону України. В основу сучасної регіональної політики України покладено галузево-територіальний підхід, спрямований на розкриття можливостей залучення в соціально-економічний розвиток наявних місцевих ресурсів та потенціалу всіх адміністративно-територіальних одиниць. Це знайшло відображення у вказаних вище головних документах розвитку Хмельницької області, де за допомогою комплексного підходу збалансовано галузевий і територіальні підходи, з урахуванням специфіки різних адміністративно-територіальних одиниць у складі цього напівпериферійного поляризованого регіону України. Зроблено спробу показати, як саме слід використовувати наявну незадіяну в туристичній галузі частину соціально-економічного потенціалу Хмельницької області для активізації відповідних видів економічної діяльності на її території.

Установлено основні компоненти туристичного комплексу Хмельницької області та розкрито сучасний стан його розвитку й обґрунтовано шляхи вдосконалення з метою активізації господарської діяльності, пов'язаної з туристичним бізнесом у цьому напівпериферійному поляризованому регіоні України.

Відсутність нової актуальної програми розвитку туризму в Хмельницькій області вказує на недостатню увагу до цього важливого компонента соціально-економічного розвитку регіону в рамках реалізації відповідної державної політики. Процес реформування та утворення об'єднаних територіальних громад сприяє активізації залучення наявного місцевого потенціалу розвитку туристичної діяльності в Хмельницькій області. Для цього, на нашу думку, варто координувати зусилля місцевих органів самоврядування з боку державних органів управління на районному і обласному щаблях влади, ширше

залучати громадськість та підтримувати ініціативи місцевого населення з розбудови мережі агросадиб (сільського зеленого туризму) і спеціалізованих туристичних кластерів у містах Хмельницької області.

Охарактеризовано сучасний стан розвитку туристичного комплексу Хмельницької області та проведено SWOT-аналіз її конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг України. Створено серію картографічних творів, які розкривають сучасний рівень використання наявного рекреаційно-туристичного потенціалу цього напівпериферійного поляризованого регіону держави. Показано, що в області існує виразна невідповідність між доволі високим рівнем розвитку туристичної індустрії в м. Кам'янець-Подільський та віддаленими північними районами, що зумовлює поляризацію не лише в розвитку туристичного комплексу, а й всього соціально-економічного розвитку.

Проведена комплексна оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу Хмельницької області показала, що значна частина пам'яток природної і культурної спадщини місцевого значення не залучена до туристичної індустрії, частина з них перебуває в неналежному стані та потребує заходів з консервації та збереження.

Виявлено, що важливим складником активізації наявної туристичної діяльності в Хмельницькій області є проведення дієвої регіональної політики у сфері туризму. Особливу увагу слід звернути на застосування відповідного рекреаційно-туристичного потенціалу в соціально-економічному розвитку новостворених об'єднаних територіальних громад. Підтримка місцевої ініціативи з розбудови закладів відпочинку і туризму в сільських районах можлива лише за умови спільної діяльності й представників місцевої влади, і місцевих підприємців. Тому, дієва нова регіональна туристична політика покликана, на нашу думку, зменшити глибину поляризованості в соціально-економічному розвитку Хмельницької області, пом'якшити її напівпериферійне становлення з метою покращення та стимулювання соціально-економічного розвитку цього регіону держави.

Виразною є позитивна динаміка в розвитку туристичного комплексу цього регіону України, що стало можливим не лише через збільшення кількості відвідувачів відомих пам'яток історії та культури національного значення, а й через залучення до туристичної діяльності значної кількості відповідних пам'яток природи, культури, історії місцевого значення, розширення використання нематеріальної культурної спадщини.

Визначено, що для туристичного комплексу Хмельницької області характерною є виразна поляризація в умовах напівпериферійного її розміщення в Україні. Найбільшу кількість туристів, туроператорів та турагентів, закладів тимчасового перебування виявлено в м. Кам'янець-Подільський, а найменшу – у північних сільських районах з виразним градієнтом південь – північ. Це свідчить, що переважно до туристичної діяльності залучено об'єкти історико-культурної спадщини загальнодержавного значення, розташовані на території Хмельницької області, широко відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. Значною мірою це пов'язано з їхнім унікальним поєднанням на території м. Кам'янець-Подільський.

Обґрунтовано основні перспективи розвитку туристичного комплексу Хмельницької області, серед яких ми виділяємо: залучення наявного потенціалу історико-культурної і природної спадщини місцевого значення; розвиток туристичних кластерів; розширення мережі агросадиб у контексті сільського (зеленого) туризму; розвиток міжнародного туризму; формування місцевих туристичних брендів на основі нематеріальної культурної спадщини, створеної та збереженої в регіоні; створення єдиної цілісної інформаційної бази про туроператорів та турагентів, заклади тимчасового перебування.

Ключові слова: регіональний туристичний комплекс, ринок туристичних послуг, рекреаційно-туристичний потенціал, міжнародний туристичний бренд, об'єднані територіальні громади, Хмельницька область.

SUMMARY

Dolynska O. O. Tourist complex of Khmelnytskyi region: current state and prospects of development. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 103. Earth Sciences. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2020.

Research on the topic of the dissertation was carried out during 2015 – 2020 in accordance with the plans of research work of the Department of Economic and Social Geography, Geographical Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The information base of the dissertation research consists of materials of the State statistics service of Ukraine and the Main Department in Khmelnytskyi region, collected and processed personally by the author at the stage of information sources research, as well as abstracts and scientific publications in professional publications. A separate information part is taken from the official plans, strategies and other legal documents of the Khmelnytskyi region and its administrative-territorial units for the development of tourism activities.

The expediency of applying a socio-geographical approach to the study of a semi-peripheral regional tourist complex is substantiated the main forms, functions, methods and factors of tourist flows formation as a socio-geographical category are analyzed. The main approaches to the definition of the regional tourist complex in the context of regional policy in the context of reforming the administrative and territorial structure are revealed. The main directions of further development of tourist activity in the semi-peripheral polarized region are defined.

The Strategies of regional development of the Khmelnytskyi region for 2011-2020, The program of socio-economic development of the Khmelnytskyi region for 2019, and the program of tourism development in the Khmelnytskyi region for 2013-2015 are analyzed. The presence of these documents testifies to the importance of tourism activities in the comprehensive proportional socio-economic development of this semi-peripheral polarized region of Ukraine.

The modern regional policy of Ukraine is based on the sectoral-territorial approach, which is aimed at revealing the possibilities of attracting local resources and the potential of all administrative-territorial units for regional socio-economic development.

This is reflected in the above-mentioned main documents of the development of the Khmelnytskyi region, where an integrated approach is used to balance sectoral and territorial approaches, taking into account the specifics of various administrative and territorial units within this semi-peripheral polarized region of Ukraine.

An attempt is made to show exactly how to use the existing unused part of the socio-economic potential of the Khmelnytsky region in the tourism industry to activate the corresponding types of economic activity on its territory.

The main components of the tourist complex of the Khmelnytskyi region are identified, the current state of its development is revealed, and the ways of improvement are justified in order to activate economic activities related to the tourist business in this highly polarized region of Ukraine.

The lack of a new relevant tourism development program in the Khmelnytskyi region indicates insufficient attention to this important component of the regional socio-economic development in the relevant state policy implementation. The reformation process and creation of united territorial communities contributes to the activation of the existing local development potential of tourism activities in the Khmelnytskyi region.

For this, it is necessary to coordinate the efforts of local governments by state governments at regional government levels, greater involve the society and to support the local initiatives concerning the development of the farmsteads network (rural green tourism) and specialized tourism clusters in the cities of Khmelnytskyi region.

It is described the current state of the tourist complex development in the Khmelnytskyi region and also conducted a SWOT-analysis of its competitiveness in the Ukrainian tourist services market. A series of cartographic works was created that reveal the current level of use the existing recreational and tourist potential of this semi-peripheral polarized region of the state.

It is shown that in the region there is a strict discrepancy between a sufficiently high level of the Kamianets-Podilskyi tourist industry development and remote Northern territories, which determines the polarization not only in the development of the tourist complex, but also in the entire socio-economic development.

A comprehensive assessment of the recreational and tourist potential of the Khmelnytskyi region has shown that a significant part of the natural and cultural heritage monuments of local significance is not involved in the tourism industry, some of them are in insufficient conditions and require conservation measures.

It is revealed that an important component of the activation of existing tourism activities in the Khmelnytskyi region is the implementation of an effective regional policy in the field of tourism.

Special attention should be paid to the use of appropriate recreational and tourist potential in the socio-economic development of newly created united territorial communities. Support for the local initiative to develop recreation and tourism facilities in rural areas is only possible if both local authorities and local entrepreneurs work together.

Therefore, an effective new regional tourism policy is designed, in our opinion, to reduce the polarization depth of the Khmelnytsky region socio-economic development, to reduce its semi periphery state in order to improve and stimulate the socio-economic development of this Ukrainian region.

The positive dynamics in the development of the tourist complex in this Ukrainian region is significant, which became possible not only through an increase in the number of visitors to famous historical and cultural monuments of national significance, but also through the attraction of a significant number of relevant natural, cultural, and historical monuments of local significance to tourism activities, and the use expansion of intangible cultural heritage.

It is determined that the tourist complex of the Khmelnytskyi region is characterized by a distinct polarization in the conditions of its semi-peripheral placement in Ukraine. The largest number of tourists, tour operators and travel

agents, temporary stay institutions was found in Kamianets-Podilskyi, and the smallest-in the Northern rural areas with a distinct South-North gradient.

This indicates that the objects of historical and cultural heritage of national significance located on the Khmelnytskyi region territory are widely known not only in Ukraine, but also far beyond its borders. This is largely due to their unique combination on the territory of Kamianets-Podilskyi.

The main prospects of development of tourist complex in Khmelnytskyi region, among which we highlight: implication of existing potential of historical-cultural and natural heritage of local importance; development of tourism; the expansion of farmsteads in the context of rural (green) tourism; development of international tourism; and the development of local brands based on intangible cultural heritage, created and saved in the region; the creation of a single integrated information base on tour operators and travel agents, places of temporary stay.

Keywords: regional tourist complex, tourist services market, recreational and tourist potential, international tourist brand, united territorial communities, Khmelnytskyi region.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Долинська О. О. Бальнеологічні ресурси Хмельницької області. *Географія та туризм: наук. зб. / ред. кол.: Любіцева О. О. (голов. ред.) та ін. Київ: Альфа-ПК, 2016. Вип 37. С. 110–119.*

2. Долинська О. О., Шоробура І. М. Туризм Хмельниччини. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. пр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 25. С. 69–73.*

3. Долинська О. О. Особливості туризму Хмельницької області. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. № 1–2 (66–67). С. 146–149.*

4. Долинська О. О. Головні підходи у вивченні регіональних туристичних комплексів. *Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Федьковича. Сер.: Географія. 2019. Вип. 814. С. 93–98.*

5. Долинська О. О. SWOT-аналіз конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг Хмельницької області. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: Географічні науки. Херсон, 2019. № 11. С. 124–130.*

6. Долинська О. О. Соціально-географічний аналіз функціонування туристично-регіонального комплексу Хмельницької області. *Географія та туризм: наук. зб. / ред. кол.: Любіцева О. О. (гол. ред.) та ін. Київ: Альфа-ПК, 2019. Вип. 51. С. 29–36.*

7. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В., Долинська О. О. Екологічний імператив у концепціях соціально-економічного розвитку і його географічні складові. *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). С. 96–112.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Dolynska O. Resource and Recreational Potential of Khmelnytskyi Region. *The Advanced Science Journal. 2016. Vol. 2016. Issue 03. pp. 83–89.*

9. Shorobura I., Dolynska O. Development of Tourism in Khmelnytsky Region. *Studies in management and finance by the Poznan school of Banking*. 2017. № 13. pp. 81–91.

10. Dolynska O. O. Prospects of tourism industry development in Khmelnytskyi region of Ukraine. *Известия Географического общества Узбекистана*. Ташкент, 2019. Т. 56. С. 122–128.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

11. Гільберг Т. Г., Шоробура І. М., Долинська О. О. Рідний край – Хмельниччина: посіб. Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А., 2013. 178 с.

12. Шоробура І. М., Гільберг Т. Г., Долинська О. О. Хмельниччина: туристичний потенціал: наук. вид. Хмельницький: Видавець ФОП Заколотний М. І. 2016. 281 с.

13. Долинська О. О. Туристичний комплекс Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку: наук. вид. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. 96 с.

14. Долинська О. О. Транспортна комунікативність як фактор розвитку туризму Хмельницької області. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*: наук. журн. 2017. № 3. Т. 1. С. 169–173.

15. Долинська О. О., Шоробура І. М. Оглядний аналіз економічного потенціалу Хмельницької області. *Молодь: наука та інновації*: матеріали І-ї Всеукр. наук.-тех. Конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (Дніпропетровськ, 3–4 груд. 2013 р.). Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «НГУ», 2013. С. 555–557.

16. Шоробура І. М., Долинська О. О. Проблеми підвищення рівня життя населення Хмельницької області. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 трав. 2013 р.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Т. 1. С. 238–241.

17. Шоробура И. М., Долинская О. О. Особенности демографического развития Хмельницкой области (Украина). *Современные проблемы социально-*

экономического развития: сб. материалов 1-й междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 31 января, 2013 г.). Москва: Изд-во «Перо», 2013. С. 95-97.

18. Долинська О. О. Диспропорційний характер регіонального розвитку України. *Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації*: тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2014. С. 137–141.

19. Долинська О. О. Соціально-економічний потенціал Хмельницької області. *Молоді науковці – географічній науці*: зб. наук. праць X Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: Прінт Сервіс, 2014. Вип. X. С. 126–128.

20. Шоробура І. М., Долинська О. О. Аналіз показників сучасного соціально-економічного розвитку Хмельницької області. *НАУКОВА ВЕСНА 2014*: матеріали V-ї Всеукр. наук.-тех. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (Дніпропетровськ, 26–27 берез. 2014 р.). Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «НГУ», 2014. С. 425–426.

21. Долинська О. О. Зростання ефективності використання потенціалу територій Хмельницької області на 2014-2016 роки. *Шевченківська весна – 2015. Географія*: зб. наук. праць XIII Міжнар. наук. міждисциплінарної конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: ПрінтСервіс, 2015. Вип. XIII. С. 125–127.

22. Долинська О. О. Перспективи розвитку туристичної галузі в Хмельницькій області. *Молоді науковці – географічній науці*: зб. наук. праць XI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: Прінт Сервіс, 2015. Вип. XI. С. 126–128.

23. Долинська О. О. Туристичний кластер – нова форма розвитку економіки Хмельницької області. *Актуальні проблеми розвитку національної економіки*: всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Умань, 2016. С. 46–49.
URL: http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6784/1/Zbirnuk_ESPN.pdf

24. Долинська О. О. Socio-historical recreational potential of Khmelnytska region. *Прикладні аспекти інформаційного забезпечення та обґрунтування*

технічних і управлінських рішень Всеукраїнська науково-практична конференція / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2017. С. 3–4.

25. Dolynska O. O. Tourism activity of Khmelnytskyi region. *Географические проблемы и возможности развития туризма и рекреации в Узбекистане: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чирчик, 11–12 октября 2019 г.). Чирчик (Узбекистан), 2019. С. 67–71.*
URL: <http://uzgeo.uz/Hujjat/maqola/3881d1d3-8a68-482b-864c-0e1a48aa4077.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ	23
1.1 Сутність поняття «регіональний туристичний комплекс».....	23
1.2 Чинники розвитку регіонального туристичного комплексу	62
1.3 Методичні основи суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу	73
Висновки до першого розділу	101
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	103
2.1 Особливості формування регіонального туристичного комплексу..	103
2.2 Комплексна оцінка туристичного потенціалу області	112
2.3 Динаміка розвитку туризму в регіоні.....	124
Висновки до другого розділу.....	134
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	136
3.1 SWOT-аналіз конкурентноспроможності на ринку туристичних послуг.....	136
3.2 Територіальна структура регіонального туристичного комплексу та його елементів	143
3.3 Напрямки перспективного розвитку і вдосконалення територіальної організації регіонального туристичного комплексу	153
Висновки до третього розділу	165
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	176
ДОДАТКИ	197

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах європейської інтеграції України та імплементації у вітчизняну практику управління головних принципів і правил просторового регіонального розвитку великого значення набуває використання наявного туристичного комплексу з метою активізації соціально-економічного розвитку, зменшення диспропорцій, підтримки місцевих ініціатив з розбудови громадянського суспільства та дієздатних об'єднаних територіальних громад.

Хмельницька область є напівпериферійним регіоном України, який не має безпосереднього виходу до її державних кордонів. Область розташована на півдні порівняно близько до державного кордону з Молдовою. Причому головна туристична принада області – м. Кам'янець-Подільський сформувався саме навколо оборонної прикордонної фортеці, тому прикордонний статус упродовж тривалого історичного часу впливав на формування сучасних туристичних об'єктів. Розміщення в центральній частині держави зумовлює виразну орієнтацію на максимальну співпрацю з сусідніми областями та розвиток місцевої ініціативи з використання наявного соціально-економічного потенціалу. Його важливим складником, в умовах активізації регіональної політики з підтримки новопосталих об'єднаних територіальних громад, є залучення місцевих ресурсів для створення економічного підґрунтя їхнього належного урядування та розбудови громадянського суспільства відповідальних жителів місцевих громад.

Хмельницька область має переважно аграрний профіль економічного розвитку, що позначається на всіх аспектах буття жителів. Винятком є лише такі важливі торговельно-логістичні центри, як міста Хмельницький і Шепетівка, а також головний соціально-економічний центр розвитку регіону – м. Кам'янець-Подільський. Важливе місце в регіональному господарському розвитку займає м. Нетішин – монофункціональне місто загальнонаціонального значення – субрегіональний центр північної частини області. Решта міських і

сільських поселень мають місцеве значення та суттєво не впливають на соціально-економічні процеси в Хмельницькій області.

Туристична діяльність в умовах суспільних трансформацій та усталення європейського вектору розвитку України набула виразної важливості в соціально-економічному розвитку м. Кам'янець-Подільський. Це місто входить до переліку головних туристичних принад (дестинацій) у державі, про які широко відомо не лише в її межах, а й за кордоном. Позитивні зміни в цьому місті засвідчують, що в Україні загалом, у Хмельницькій області зокрема, можливим є успішний розвиток середнього (за людністю) міста на основі туристичної діяльності. Так відбувається поступовий перехід на постіндустріальний етап розвитку, що визначено як один із головних пріоритетів у розбудові держави.

Питання розвитку регіонального туристичного комплексу з позицій економічної та соціальної географії розглянуто в наукових працях О.О. Бейдика [4], І.Г. Габунія [21], Є.А. Котлярова [69], О.О. Любіцевої [74], В.І. Мацоли [86], В.І. Новикової [100], Я.Б. Олійника [108], О.В. Стецюк [148], О.В. Чеченя [165], К. Barteczko [183], С. Сох [188], А. Steene [216] та інших науковців. З позицій економічної науки туристичну діяльність у Хмельницькій області вивчали С.Е. Баженова [1], О.В. Гуменюк [28], С.А. Копилова [162], О.Ю. Танасійчук [150] та інші. Проте не вивчали спеціально регіональних туристичних комплексів напівпериферійних областей України, тому ми маємо підстави стверджувати, що вивчення такого комплексу (на прикладі Хмельницької області) є новим у вітчизняній суспільній географії.

Хмельницьку область з позицій економічної та соціальної географії докладно вивчали Т.Г. Гільберг [22], І.Є. Журба [49], В.К. Кіптенко [60], Т.В. Нич [96], В.С. Сайчук [90]. З них лише перша вчена частково розглядала питання розвитку туризму в регіоні на початку ХХІ ст. у контексті сталого розвитку. Сучасний розвиток туристичного комплексу цієї області має виразні особливості, які виникли внаслідок економічних реформ, що запроваджують

від 2014 р., і тому важливо проаналізувати їхній вплив на розвиток туризму в Хмельницькій області.

З огляду на наведені вище аргументи є всі підстави вважати наше дослідження сучасного туристичного комплексу Хмельницької області актуальним питанням географічної науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження пов'язане з науково-дослідними роботами кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема, науковою темою «Суспільно-географічні основи дослідження трансформації системи природокористування в Україні» (номер держреєстрації 0111U003932, довідка №050/801-30 від 12.02.2020 р.) 16 КП 050-02 «Роль рекреаційної діяльності і туризму в підвищенні якості життя міського населення похилого віку на засадах сталого розвитку».

Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу та обґрунтування практичних рекомендацій з його вдосконалення в Хмельницькій області.

Для досягнення поставленої мети виконано такі завдання:

- поглибити суспільно-географічну сутність регіональних туристичних комплексів;
- розробити методичні основи дослідження регіонального туристичного комплексу напівпериферійного регіону України;
- виявити та розкрити особливості сучасного стану розвитку туристичного комплексу Хмельницької області;
- визначити та проаналізувати просторові аспекти новітніх форм організації туристичного обслуговування в Хмельницькій області;
- дослідити сучасні проблеми розвитку туристичного комплексу Хмельницької області;

– обґрунтувати напрямки перспективного розвитку і вдосконалення територіальної організації регіонального туристичного комплексу.

Об'єктом дослідження є регіональний туристичний комплекс Хмельницької області.

Предметом дослідження є просторові (територіальні) аспекти функціонування цього регіонального туристичного комплексу, особливості та перспективи його трансформацій.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження було використано загальнонаукові і спеціальні методи географічної науки, зокрема: формальної логіки і систематизації; експедиційні; математико-статистичні; порівняльно-географічного аналізу; групування, класифікації, типізації, зонування та районування; картографічні.

Загальнонаукові методи застосовані для послідовного логічного викладу основних результатів дослідження, а метод систематизації покладено в основу виділення регіонального туристичного комплексу відповідно до наукових напрацювань наукової школи академіків Паламарчука – Олійника. Системний підхід та структурно-системний аналіз становлять загальнометодологічну основу цієї наукової школи, що дозволяють реалізувати концепцію цілісності регіональних туристичних комплексів, моделювання (вербальне, структурно-графічне, інформаційне, картографічне), що уможливить виділення різних форм впливу туристичної діяльності на функціонування об'єднаних територіальних громад, а також укладання карт шляхом визначення тематики та змістовного навантаження відповідних картографічних творів. Для збору первинних даних було застосовано експедиційний метод, що дозволило укласти серію таблиць щодо розміщення первинних об'єктів надання туристичних послуг у Хмельницькій області.

Відповідно до завдань роботи вони були згруповані за основними характеристиками видів туристичної діяльності, виділеними на основі чинного Класифікатора видів економічної діяльності України. Метод типізації було застосовано при формуванні критеріїв виділення основних елементів

територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області. Застосування методичного арсеналу зонування та районування дозволило виділити в межах вказаного регіону України окремі райони (за ступенем сприятливості) потенційного розвитку туристичної діяльності. Картографічні методи було застосовано при укладенні серії карт, які відображають головні аспекти територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області. При цьому важливого значення набуває усвідомлення важливості картографічного методу в сучасних суспільно-географічних дослідженнях об'єктів, явищ, процесів, що мають місце на відповідній території.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять матеріали Державної служби статистики України та її Головного управління в Хмельницькій області, зібрані та опрацьовані автором під час камерального та експедиційного етапів, а також тези доповідей та наукові публікації у фахових виданнях. Окрему частину інформації взято з офіційних планів, стратегій та інших нормативно-правових документів Хмельницької області та її адміністративно-територіальних одиниць щодо розвитку туристичної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів. Проведене суспільно-географічне дослідження дало змогу отримати такі головні наукові результати:

уперше:

– проведено комплексне дослідження впливу туристичної діяльності на сільські об'єднані територіальні громади в Хмельницькій області (чи на прикладі Хмельницької області);

– обґрунтовано використання індексу насиченості території туристичною функцією. Цей індекс передбачає науковий вимір з позицій суспільної географії туристичної функції;

– охарактеризовано і сформульовано просторові закономірності регіонального туристичного комплексу Хмельницької області;

удосконалено:

– економіко-географічний підхід до суспільно-географічного вивчення регіонального туристичного комплексу;

– розроблено методичні основи суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу напівпериферійного регіону держави (на прикладі Хмельницької області);

отримали подальший розвиток:

– перспективні напрямки розвитку регіонального туристичного комплексу Хмельницької області в контексті суспільних трансформацій та євроінтеграційного курсу України.

Практичне значення одержаних результатів. Напрацювання дисертаційного дослідження можуть бути використані: для стратегічного планування економічного та соціального розвитку напівпериферійних регіонів України; при розробці заходів з активізації та вдосконалення регіональних туристичних комплексів; при визначенні пріоритетних напрямів розвитку новостворених об'єднаних територіальних громад; для проведення заходів із регіонального планування і прогнозування, зокрема іміджу та атрактивності нових туристичних об'єктів.

Теоретичні узагальнення проведеного суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу напівпериферійного регіону України можуть бути використані при проведенні відповідних наукових досліджень інших подібних регіонів, а методичні розробки та конкретні результати – у практиці управління регіональним туристичним комплексом в умовах суспільних трансформацій.

Результати дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні курсів: «Менеджмент туризму», «Моніторинг розвитку туризму», «Управління сталим розвитком туризму» (довідка № 050/820-30 від 4 лютого 2020 р.).

Теоретичні та практичні рекомендації використані при виконанні держбюджетної наукової роботи «Суспільно-географічні основи дослідження

трансформації системи природокористування в Україні» (довідка № 050/801-30 від 12.02.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною одноосібною науковою працею, у якій викладено результати власних досліджень регіонального туристичного комплексу. Наукові висновки і положення, представлені в дисертації, були сформульовані особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у роботі використані лише ідеї та положення, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та висновки дисертації викладено в доповідях на: I-ї Всеукр. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених, м. Дніпропетровськ, 3-4 грудня 2013 р.; Міжнарод. наук. конф. «Географічна наука і практика: виклики епохи», присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті м. Львів, 16-18 травня 2013 р.; VIII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених «Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації», Хмельницький: 2014; X Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених «Молоді науковці – географічній науці», Київ, 2014; XII Міжнарод. наук. міждисциплінарної конф. студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2014», Київ, 2014; V-ї Всеукр. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів і молодих учених «Наукова весна 2014» м. Дніпропетровськ, 26-27 березня 2014 р.; Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Актуальні проблеми розвитку національної економіки», Київ, 2015; XIII Міжнарод. наук. міждисциплінарної конф. студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2015», Київ, 2015; XI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених «Молоді науковці – географічній науці» Київ, 2015; XII Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС», Хмельницький, 2015; Всеукр. наук.-практ. конф. «Прикладні аспекти інформаційного забезпечення та обґрунтування технічних і управлінських рішень», Рівне, 2017; Международ. научно-практ. конф.

«Географические проблемы и возможности развития туризма и рекреации в Узбекистане», Чирчик (Узбекистан), 2019.

Публікації. За матеріалами досліджень, представлених у дисертації, опубліковано 25 наукових праць, із них 7 статей у фахових наукових виданнях України, 3 статті в наукових періодичних виданнях інших держав, 4 праці в інших наукових виданнях, 11 тез у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (217 найменувань, зокрема 36 – іноземними мовами), додатків (19 на 46 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінки друкованого тексту, основний зміст викладено на 159 сторінках. Роботу ілюстровано 7 таблицями та 11 рисунками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

1.1 Сутність поняття «регіональний туристичний комплекс»

Визначення поняття «регіональний туристичний комплекс» є одним з основних питань географії туризму, адже воно входить до кола найбільш важливих понять цієї галузевої географічної науки. В економічній та соціальній географії формувалось кілька наукових підходів до усвідомлення цього складного поняття. Головна відмінність між ними полягає в трактуванні просторової форми вияву туристичної і рекреаційної діяльності як системи чи комплексу. При цьому варто зазначити, що обидва терміни мають не лише семантичну, а й змістову різницю саме з позицій географічної науки. На цьому акцентують увагу в останніх узагальнювальних теоретичних працях з питань географії туризму й рекреації [74; 75; 85; 91; 184-186; 198; 208; 210]. У географії туризму і рекреації виділяють три головні наукові підходи – середовищний, діяльнісний, суб'єктивний. Кожен має власну онтологічну і гносеологічну специфіку в розумінні головних понять, наукових засад і принципів.

Уже в перших теоретичних працях з географії туризму і рекреації питання територіальної організації туристичної і рекреаційної діяльності посіло важливе місце. На думку В.С. Преображенського [121, с. 14], існують лише рекреаційні системи, у яких реалізується серед інших форм рекреації й туристична діяльність. При цьому головну увагу приділяли саме рекреаційній діяльності, вбачаючи в туризмі лише один з його інваріантів. Відповідно розвивали й поглиблювали цей напрям фахівці (див. [18; 21; 54; 56; 69; 91; 92; 152; 179]). Сучасні погляди представників цієї наукової школи узагальнено в статті М.С. Мироненко й Е.М. Ельдарова [93]. Представники цієї наукової

школи основою досліджень вважають природно-територіальні системи і тому переважно акцентують увагу на впливові людини під час реалізації рекреаційної (зокрема туристичної діяльності) на стан та зміни в природному середовищі (середовищний підхід). Це було зумовлено тим, що В.С. Преображенський (фундатор цієї школи) був фахівцем із ландшафтознавства і питання географії рекреації та туризму вивчав із позицій конструктивної географії.

Є.А. Котляров у 1978 р. з позицій власне економічної географії запровадив діяльнісний підхід у географії туризму і рекреації [69]. Це було зумовлено тим, що в практиці укладання районних схем планування акцент зроблено не на вивченні природно-територіальних систем, а соціально-економічних структур та територіальних утворень. Відомо, що між економічним і природним районуванням не має і не може бути відповідності через різні принципи виділення первинних одиниць [76]. Тому в рамках діяльнісного підходу в географії туризму і рекреації вважається, що основою територіального вияву відповідного виду економічної діяльності є саме діяльність людини, її потреби, а не природного середовища, яке не має потреби ані в туризмі, ані в рекреації. Е.М. Ельдаров у 1990 р. деталізував в економічній географії поняття туристично-рекреаційного комплексу як сукупності поєднання локальних рекреаційних систем в єдине цілісне утворення, яке може мати різні ієрархічні рівні [179].

Саме на засадах діяльнісного підходу переважно розвивається географія туризму в Україні в рамках київської наукової школи. Провідними представниками цієї наукової школи є О.О. Бейдик, О.О. Любіцева, І.Г. Смирнов ([3-13; 72-80; 132-146]). Її становлення відбулось у 90-ті рр. ХХ ст., під впливом економіко-географічних напрацювань наукової школи академіка М.М. Паламарчука, яка власне розробила вчення про геокомплексологічний підхід. Подальшого розвиток цей науковий підхід у суспільній географії набув у працях академіка Я.Б. Олійника [104-111]. Тому є всі підстави вважати, що існує єдина наукова школа академіків Паламарчука –

Олійника, яка є провідною в Україні за рівнем і глибиною розробки питання територіальної організації господарської діяльності.

Виразними методологічними особливостями цієї наукової школи в суспільній географії є її такі риси:

- багатоплановість у вивченні різних видів економічної діяльності;
- виразний україноцентризм та акцентування уваги на локальних та регіональних суспільно-територіальних комплексах та їхніх складниках;
- залучення системно-структурного підходу для вивчення регіональних комплексів різного функціонального типу;
- акцентування уваги на існування зв'язків різного типу та форм їх просторового вияву;
- запровадження чіткої ієрархії в розміщенні об'єктів, їхньому просторовому поєднанні за ступенями інтенсивності зв'язків;
- застосування трьохчленного підходу у вивченні функціональної, територіальної, організаційно-управлінської структур суспільно-територіальних комплексів.

Як зазначає академік М.М. Паламарчук, у складі суспільно-територіальних комплексів є територіальні рекреаційні системи, які поділяють на чотири типи, серед яких пізнавальний тип відповідає туристичному комплексу. Вони утворюють регіональні системи, що формуються через поєднання рекреаційних районів, зон приміської рекреації, рекреаційних пунктів, центрів, вузлів, агломерацій [113, с. 42]. Відповідно фундаментальні напрацювання цього вченого та його численних учнів дозволяють стверджувати, що відповідний методологічний підхід має всі підстави бути застосованим при аналізі регіональних туристичних комплексів.

Саме цей підхід лежить в основі сучасних досліджень регіональних туристичних (рекреаційно-туристичних) комплексів. О.О. Любіцева зазначає: «Туризм є мобільною складовою рекреації, пов'язаною з доланням простору задля відпочинку, розваги, лікування або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку» [74, с. 24]. Таким чином доцільно не

протиставляти рекреацію туризму, а, навпаки, стверджувати, що вони є одним нерозривним цілісним утворенням, у якому рекреація є лише одним з різновидів туризму як складного суспільного явища, спрямованого на задоволення потреб людини в оздоровленні, відпочинку, реалізації потреб у самоосвіті та культурному розвитку. Просторовий аспект розвитку туризму має чітку ієрархічну структуру – від локальної туристичної системи до загальнодержавного туристичного комплексу. Ускладнення просторової, функціональної, організаційно-управлінської структур цих складних утворень приводить до різних форм їхнього територіального вияву. Безумовно, що найбільш виразно вони помітні на локальному рівні, коли можна розкрити матеріальний вияв всіх видів зв'язків, які виникають при формуванні туристичних систем [86].

В умовах сучасної реформи децентралізації та реструктуризації форм державно-приватного партнерства в Україні варто вивчати регіональні та локальні відповідні туристичні системи і комплекси. Удосконалення розміщення та територіальної організації туристичної діяльності є актуальною проблемою вітчизняної науки і практики.

Вивчення закономірностей формування і функціонування регіональних туристичних комплексів у рамках політики з розбудови держави в процесі утворення об'єднаних територіальних громад як економічної основи піднесення добробуту місцевих спільнот дозволяє використати туристичну діяльність як додаткове джерело підвищення доходів місцевих бюджетів на основі розроблення принципів розміщення і територіальної організації підприємств сфери туризму та створених на їхній основі складних форм просторової організації економічної діяльності [59].

У процесі створення регіональних туристичних комплексів, завдяки взаємозумовленому розміщенню підприємств сфери туризму та пов'язаних з ним підприємств, установ, організацій інших видів економічної діяльності, досягається повнота у використанні місцевих ресурсів та створюються додаткові робочі місця в сільській місцевості для фахівців різного плану та

різноморбів. При комплексному розміщенні підприємств сфери туризму з підприємствами готельно-ресторанного бізнесу знижуються капітальні вкладення та експлуатаційні витрати, скорочуються для відповідної забудови площі земельних угідь, зменшується протяжність місцевих інженерних мереж та об'єктів загального використання інфраструктури. Тому є всі підстави стверджувати, що регіональні туристичні комплекси є сучасною формою територіальної організації економіки місцевої економіки. Саме тому в період структурних реформ та перебудови економіки України потрібно вдосконалювати комплексне розміщення туристичної діяльності як каталізатора економічного розвитку на регіональному і локальному рівні з метою використання місцевих видів ресурсів та трудових резервів у системі регіональної економічної системи. Особливого значення набуває оцінка незадіяних природних умов і ресурсів з метою їхнього залучення в туристичну діяльність, одночасно варто акцентувати увагу на охороні навколишнього середовища в рамках концепції сталого розвитку туризму, через обґрунтування нових та вдосконалення наявних територіальної спеціалізацій на окремих видах туризму з метою прогнозування розвитку регіональних туристичних комплексів (див. додаток А) [14].

На думку О.О. Бейдика, будь-який туристичний комплекс спрямований на задоволення специфічних потреб туриста у відпочинку і враженнях, отриманих під час подорожі, шляхом надання послуг та забезпечення товарами, які роблять її комфортною і сприятимуть здійсненню мети подорожування, об'єднує різноморбні галузі та види діяльності й матеріального виробництва, і невиробничої сфери в міжгалузевий комплекс, який характеризується значною взаємопов'язаністю компонентів та взаємозамінністю елементів [4, с. 15; 5; 6].

Провідний український фахівець у сфері туризмології О. О. Любіцева вважає, що в територіальній організації туристичної діяльності доцільно виділяти туристичні пункти, центри, вузли як базові елементи [74, с. 34]. Це безпосередньо розвиває наукові напрацювання школи академіків

Паламарчука – Олійника з питань територіальної організації господарської діяльності.

У сучасній економічній і соціальній географії наукова школа академіків Паламарчука – Олійника є провідною за рівнем та глибиною розроблення такого важливого теоретичного питання, як територіальна організація господарської діяльності. Тому нам слід більш докладно зупинитись саме на вихідних теоретико-методологічних особливостях, з огляду на те, що регіональний туристичний комплекс є об'єктом нашого дисертаційного дослідження.

В основі вчення про геокомплексологію лежить фундаментальна наукова категорія «територіальна організація» на основі загальнонаукової системної парадигми та структуралістського підходу. Упровадження його в наукову термінологію та використання в різних галузевих науках, які входять до складу суспільної географії, зумовлено вивченням територіальних аспектів спеціалізації та інтеграції економічних процесів та явищ у межах регіонів держави, поглибленням розуміння закономірностей, принципів і чинників формування інтегральних економічних комплексів і систем локального і регіонального рівня територіальної організації суспільства.

Територіальна організація туризму є однією з форм суспільної організації економічних процесів. Вона не лише дозволяє вказати найбільш ефективні форми просторової організації економічних процесів, а також надає наукове підґрунтя запровадженню понять концепції сталого розвитку в розумінні напрямків оптимізації господарських процесів та явищ на регіональному і локальному рівнях. Таким чином відбувається свідомо раціоналізація сучасної організації регіональних економічних комплексів на основі концепцій геокомплексології і сталого розвитку, досягається керованість та прогнозованість основних параметрів функціонування та змін відповідних комплексів та розміщення елементів, які їх утворюють і загалом у регіоні, і в окремих його частинах. Особливу наукову цінність мають відповідні

рекомендації при проведенні політики реформування місцевого самоврядування на новій організаційно-управлінській структурі.

В ієрархічну структуру такого регіонального економічного комплексу, невід'ємним складником якого є регіональний туристичний комплекс, входять такі різні (за ступенем складності внутрішньої будови) елементи: пункти, центри, вузли, кущі, райони, агломерації тощо. У рамках реформи децентралізації потрібно при передачі відповідних повноважень на місця передбачити та розробити механізм планування та управління економічними процесами на локальному рівні так, щоб вони сприяли зменшенню диспропорцій між районами і громадами, залученням незадіяного у господарському процесі місцевого потенціалу та ресурсів. Таким чином, стає зрозумілим, що поняття «територіальна організація» має значно складніший зміст, аніж поняття «розміщення виду економічної діяльності» [106].

Поняття «розміщення виду економічної діяльності» передбачає акцент у дослідженні на констатації сучасного стану та наявних відносин з метою постачання та збуту насамперед підприємств матеріального сегмента економіки, водночас туристична діяльність належить до сфери послуг і має власні особливості в розміщенні. Насамперед для такої діяльності характерна виразна динамічність у часі та просторі, зумовлена й природними, і суспільними процесами. Використання матеріальної інфраструктури, за винятком готельно-ресторанного бізнесу, виробництва та збуту сувенірів та надання послуг гідів й екскурсоводів, належить до загальних видів інфраструктури. Таким чином розміщення туристичної діяльності є передусім констатацією сучасного стану в розміщенні елементів туристичного регіонального комплексу, а територіальна організація передбачає виразний акцент на організаційно-управлінську структуру, яка надає можливість керувати та спрямовувати розвиток всього комплексу.

У розміщенні будь-яких економічних об'єктів суттєвим є визначення, на якій стадії перебуває той чи інший регіональний комплекс. На першій стадії має місце одиночне дисперсне розміщення без зв'язків між різними елементами

територіальної організації та мінімальними функціональними відносинами між ними поза рамками організаційно-управлінської структури. На другій стадії відбувається формування більш складних елементів територіальної організації, коли має місце розміщення закладів туризму на певній локальній території поблизу один біля одного. Як результат бачимо утворення складних видів територіальної організації. При цьому важливим є спільне використання спеціалізованої та загальної інфраструктури та формування чітких соціально-економічних відносин на локальному, а при більш високому рівні відповідних елементів територіальної організації – і на регіональному рівні. Тоді починається формування регіональних економічних комплексів. До них належать, відповідно до вчення про територіальні виробничі комплекси наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, і регіональні туристичні комплекси. На третій стадії відповідні установи та організації туристичного бізнесу встановлюють такі тісні взаємовідносини, які утворюють спеціальні види сфери сервісу, що дозволяє говорити про кооперацію і комбінування. Це створює можливість виникнення певної послідовності в наданні туристичних послуг, що вказує на високий рівень комплексоутворення.

Тому великого значення набуває обґрунтування критеріїв ефективного розміщення підприємств, установ, організацій, задіяних в обслуговуванні туристів. Окрім економічних показників, слід урахувати й соціальні наслідки функціонування відповідних туристичних дестинацій [15]. Туризм – це не лише продаж наданих послуг – це насамперед спілкування між людьми, бажання створити комфортні умови для перебування з метою оздоровлення та відпочинку. Тому він може розвиватись лише за умов використання місцевої трудової сили, залучення до туристичних маршрутів та екскурсійних турів місцевих принад, сприятливих і мальовничих елементів природи. Усе це можливо лише при розбудові спеціальних місць прийому на тимчасове проживання і перебування туристів, транспортної доступності [27]. Таким чином, концепція розміщення закладів туристичної сфери ґрунтується на принципах розвитку окремих обслуговуючих та інфраструктурних видів

економічної діяльності, без яких вона була б неможливою, та на критеріях окупності новобудов та терміну їхньої експлуатації заради досягнення рівня окупності. При цьому критерієм економічної ефективності територіальної організації туризму є комплексність, тобто можливість всебічного використання наявних місцевих ресурсів та умовах, з метою мінімізації витрат, підвищення продуктивності праці, створення та впровадження конкурентоздатного туристичного продукту, що можливо досягти за умов застосування принципів комплексоутворення на засадах кооперації і комбінування різних видів послуг, які надаються туристам під час перебування [182; 183].

В основі регіональних туристичних комплексів, на думку засновників наукової школи академіків Паламарчука – Олійника лежить саме територіальна структура. Вважається, що це склад і співвідношення між різними формами територіального зосередження елементів певного виду (видів) економічної діяльності. Їхнє поєднання на певній обмеженій території породжує утворення таких територіальних сукупностей, як пункти, центри, вузли, кущі, райони, агломерації.

Територіальна структура – це основа вивчення з позицій економічної і соціальної географії процесів територіальної організації суспільства з метою обґрунтування наукових напрямів управління цими процесами. Через тривале формування вона має певну інерційність, що зумовлено тривалим процесом формування основних фондів, для яких характерним є певний, встановлений у рамках закону, термін амортизації. Територіальна структура є основою для вивчення саме просторового аспекту з позицій суспільної географії. При цьому слід враховувати технічні, екологічні, планувальні, архітектурні та інші питання, що постають за умов врахування комплексності в просторовому суспільному розвитку відповідних регіонів. Таким чином варто при укладанні генеральних схем і планів розвитку враховувати комплексність соціально-економічного розвитку. Туристична діяльність тоді набуває значення одного з атракторів та рушіїв у господарському розвитку.

Водночас в українській географічній науці відсутнє єдине розуміння структури регіональних туристичних комплексів. Тому стисло розглянемо запропоновані схеми їхньої територіальної структури. При цьому власне питання виділення функцій та ознак галузевого плану ми не розглядаємо з огляду на те, що в суспільно-географічному дослідженні головним є саме просторовий, а не функціонально-галузевий аспект. Це є гносеологічною специфікою наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, які звертають увагу на те, що територіальна організація суспільства є виразником його головних особливостей розвитку як складної суперсистеми взаємодії між різними компонентами та їхніми функціональними зв'язками, що виявляються у формуванні окремих елементів компонентної структури. Слід зазначити, що з позицій економічної науки питання різних підходів до усвідомлення функціональної структури туристично-рекреаційного комплексу розкрито Ю.А. Веденіним [18].

На думку І.М. Яковенко [181, с. 131], існують рекреаційні райони, що мають у складі п'ять таксономічних одиниць – від пункту до зони. Між ними виділено райони, що відповідає традиційному підходу у вітчизняній школі економічного районування.

За О.І. Вуйчик, регіональні рекреаційно-туристичні комплекси мають три ієрархічні рівні: рекреаційні райони, рекреаційні зони, рекреаційні місцевості (див. [19, с. 37]). В основі цього підходу лежить вплив московської школи з географії туризму і рекреації, адже виділення базової одиниці поділу місцевості є прямим рефреном класичного поняття фізичної географії – місцевості, яка є «цеглинкою» фізико-географічного районування території [20].

Ідею існування тричленної ієрархії туристичних регіонів – локального, державного, міждержавного – відстоює М.А. Борушак [17, с. 110]. При цьому дослідник доволі широко трактує поняття «туристичний регіон», вбачаючи в ньому територію, де розміщено об'єкти туристичного інтересу та в яких можна отримати певний набір послуг для задоволення потреб туристів [17, с. 111].

Подібними є погляди З. Кручика і П. Змислоні [202, с. 68]. На думку цих учених в основі туристичних регіонів є відпочинкові місцевості, виділені за поєднанням трьох критеріїв: тип ландшафту, їхня придатність до активного відпочинку, особливості впливу клімату на людський організм. Їхнє поєднання утворює первинні відпочинкові комплекси, що за подібністю комбінації цих чинників утворюють більш складні туристичні відпочинкові регіони.

Суб'єктивний підхід у географії туризму і рекреації певний час розвивав Д.В. Ніколаєнко як перцепцію соціокультурних типів людських спільнот щодо свого місця та форми буття [95]. Проте цей напрям не набув широкого поширення через відсутність усталеної теоретико-методологічної бази та застосування головних принципів підходів із соціології, які доволі складно інтерпретувати при розгляді саме просторових аспектів туризму.

Після проведення такого аналізу наявних у географії туризму і рекреації підходів до розуміння поняття «регіональний туристичний комплекс» пропонуємо власне тлумачення.

Регіональний туристичний комплекс – сукупність не лише туристичних об'єктів, а й закладів з обслуговування туристів, що функціонують у певному регіоні. Він є складником регіонального туристично-рекреаційного комплексу, що охоплює всю сукупність відносин і зв'язків, зумовлених відпочинком, оздоровленням, активною пізнавальною діяльністю людей.

Вважаємо за доцільне застосувати до вивчення територіального аспекту регіонального туристичного комплексу концепцію геокомплексоутворення академіка М.М. Паламарчука. Відповідно до концептуальних засад цієї концепції вважаємо потрібним виділити спочатку первинні елементи територіальної організації регіональних туристичних комплексів, на основі поєднання яких утворюються більш складні форми територіальної організації.

На сьогоднішній день у економічній та соціальній географії найпоширенішим інтегральним об'єктом дослідження слугує суспільно-географічний комплекс. Це об'єкт, що виникає під час взаємодії суспільства та природи. Географічний комплекс – це територіальна частина суспільства, що

дозріває в конкретних природно-географічних умовах та поєднує в собі територіально всі підсистеми (природу, населення, виробничу та невиробничу сфери). Існують регіональні та локальні суспільно-географічні комплекси. До регіональних суспільно-географічних комплексів відносяться такі, що розповсюджуються на всю територію області.

Такі територіальні одиниці як міста, адміністративні райони, сукупність населених пунктів, як правило, не мають можливості самостійно вирішувати значні завдання у зв'язку з обмеженістю ресурсів і масштабів виробництва. Вони перебувають у залежності від обласних органів управління і тому не можуть бути прийняті як основна ланка територіального прогнозування і планування, а суспільно-географічні комплекси, які формуються на їхній основі, не можуть належати до регіональних комплексів. Тому суспільно-географічні комплекси міст, адміністративних районів, сукупності населених місць відносяться до локальних суспільно-географічних комплексів.

При розгляді регіонального туристичного комплексу за елемент доцільно вважати окреме підприємство у сфері туризму чи готельно-ресторанного бізнесу, яке надає послуги туристам, їхнє поєднання в межах певного населеного пункту вже становить більш складне (з позицій суспільної географії) територіальне утворення, яке доцільно вивчати в рамках вчення про одиниці районування наукової школи академіка М.М. Паламарчука. Основні положення цього вчення ми докладно розкриваємо нижче при розгляді складників територіальної та інтегральної структур регіональних туристичних комплексів.

У процесі розвитку суспільно-географічний комплекс постійно зазнає зміни внутрішніх і зовнішніх умов існування, відповідно до яких змінює організацію, коригує мету і зміст діяльності елементів для більш раціонального, у певному змісті, функціонування. Ця властивість адаптації комплексу до постійних змін зовнішніх чинників називається самоорганізацією. Це добре видно на прикладі функціонування регіональних туристичних комплексів, у яких, незважаючи на постійні зміни та економічні кризи в державі, зберігається

стала територіально-компонентна структура, а функціональна структура постійно вдосконалюється.

Важливою властивістю суспільно-географічного комплексу є його нескінченність, під якою розуміють неможливість його повного пізнання і усестороннього опису кінцевою кількістю характеристик.

У системі територіальних ланок суспільства особливе місце посідають суспільно-географічні комплекси, які сформувались на обласному (регіональному) рівні. На цьому таксономічному рівні вирішуються важливі питання спеціалізації і комплексного суспільно-географічного розвитку території, спостерігаються особливості взаємодії і взаємообумовленість різних факторів, які впливають на процес виникнення і розвиток комплексних формувань. Це основа державної системи органів влади, яка, у рамках реформи децентралізації та утворення новопосталих громад, набуває важливого значення як головний виразник інтересів місцевих спільнот перед загальнодержавними вищими органами влади.

Регіональні суспільно-географічні комплекси, зі свого боку, складаються з різних територіальних утворень та одиниць, зокрема з локальних систем, що мають більш тісні функціональні відносини у власних межах, аніж з іншими елементами такого комплексу. У його структурі, як і інших регіональних галузевих і міжгалузевих утворень, провідну роль відіграють відносини різного ступеня складності. На нижчому рівні (мікрорайонному, низовому) визначальною силою новопосталих громад має бути саме невиробнича сфера, у якій туристична діяльність відіграє роль економічного мультиплікатора.

Наявність у регіональних суспільно-географічних комплексах усіх форм територіальної організації та комплексоутворення дає підставу розглядати його як інваріант системно-структурного утворення загальнодержавного значення. Господарські процеси, зароджуючись у природно-ресурсних системах, проникають в інфраструктуру, систему розселення, а туристична діяльність є своєрідним інтегратором їхньої взаємодії з соціальною та інституційною інфраструктурами [70]. Відтворювальний процес спричиняє створення не лише

матеріальних цінностей, а й умов надання різних видів послуг, що має в області специфічні риси. Таким чином створений і спожитий у суспільно-географічному комплексі валовий регіональний продукт має виразні відмінності за вартістю і матеріально-речовим складом. Багато закономірностей у співвідношеннях між складниками такого валового регіонального продукту зумовлено не стільки внутрішньорегіональними особливостями розвитку економіки, скільки загальнодержавними господарськими процесами.

Функціонування суспільно-географічного комплексу, як і кожного системного утворення, становить рух у межах системної якості, що передбачає постійні зміни. Воно відображає існування комплексу, його відношення до інших соціально-економічних систем. Функціонування регіональних суспільно-географічних комплексів характеризується відносною стабільністю, що забезпечується прямими і зворотними зв'язками всередині та між його підсистемами.

Середовищем функціонування регіональних суспільно-географічних комплексів є загальнодержавний господарський комплекс та його часткові галузеві і міжгалузеві комплекси та системи, які взаємодіють з цими регіональним суспільно-географічним комплексом.

Регіональний суспільно-географічний комплекс як частина загальнодержавного комплексу має певні функції, які визначаються його місцем у суперсистемі. Основною функцією регіонального суспільно-географічного комплексу є його спеціалізація. Вона значною мірою визначає структуру комплексу, його внутрішню організацію. Цю структуру можна розглядати в різних аспектах: компонентному, функціональному, територіальному і організаційному.

Компонентна структура регіонального суспільно-географічного комплексу – це внутрішня форма системи, яка становить спосіб взаємодії, взаємозв'язку компонентів. Ця структура об'єднує інколи різнорідні частини з різними особливостями розвитку і функціонування, надає їм певну цілісність. Компонентами регіонального суспільно-географічного комплексу є різні

підсистеми і комплекси нижчого таксономічного рівня. Кожний з них має певні функції, які визначаються його структурою, особливостями функціонування. Тому важливо виділяти не просто компонентну структуру регіонального суспільно-географічного комплексу, а його функціонально-компонентний аспект.

Провідною підсистемою регіонального суспільно-географічного комплексу є обласний господарський комплекс. У його складі виділяють галузі спеціалізації, допоміжні і обслуговуючі галузі. Щодо галузей спеціалізації, то існує декілька поглядів відносно їхнього виділення. Перші формують спеціалізацію регіону, що виявляється у створенні тієї продукції чи наданні таких видів послуг, які безпосередню беруть участь у міжрайонному обміні. У такому випадку із визначення виключається споживання продукції галузей спеціалізації в межах території, де вони розвиваються. Слід пам'ятати, що міжрайонний обмін – це лише один аспект вияву територіальної спеціалізації, він вказує тільки на активну участь території в територіальному поділі праці (продукція для вивозу) і залишає «в тіні» її непрямую участь (для скорочення ввозу). Тому доцільніше, на нашу думку, погодитись із твердженням, що територіальна спеціалізація – це процес, що здійснюється у сфері матеріального виробництва. Саме на цих позиціях стоїть наукова школа академіків Паламарчука та Олійника. Це пояснюється тим, що обмін безпосередньо визначається виробництвом або міститься в ньому. Звідси – територіальна спеціалізація визначається рівнем територіального зосередження певного виробництва. Таке розуміння спеціалізації території відображає й активну, і пасивну участь у територіальному поділі праці. Галузі спеціалізації території таким чином визначаються за показником (індексом) локалізації.

Поряд з галузями спеціалізації на території області розвиваються галузі, які виробляють продукцію для споживання в її межах і тим самим зменшують її пасивну участь в територіальному поділі праці. Серед них виділяються допоміжні галузі, насамперед галузі виробничої інфраструктури (транспорт, зв'язок, енергетичне господарство, будівельна і ремонтна база, матеріально-

технічне постачання тощо), які забезпечують виробничі потреби галузей спеціалізації. Вони пронизують всі структурні елементи регіонального суспільно-географічного комплексу, забезпечуючи зв'язки між ними, його функціонування.

Крім допоміжних, у складі регіонального суспільно-географічного комплексу виділяються також обслуговуючі галузі, тобто ті, які не мають безпосередніх технологічних зв'язків з галузями спеціалізації і допоміжними виробництвами, але вступають у різноманітні економічні відносини з компонентами регіонального суспільно-географічного комплексу (найчастіше ті, які виробляють товари народного споживання).

Найбільш активна частина населення формує працересурсний потенціал, який є важливим фактором розвитку регіонального суспільно-географічного комплексу. Концентрація цього потенціалу відбувається у населених пунктах, сукупність яких у межах адміністративної області утворює обласну систему розселення. Її формування залежить від рівня розвитку продуктивних сил, їхньої концентрації і комплексування. Чим вищий рівень розвитку продуктивних сил, тим ширші і складніші зв'язки між населеними пунктами. Унаслідок розвитку промисловості збільшується кількість міських поселень, зростає їх людність. А вони, зі свого боку, стають центрами систем розселення різних таксономічних рангів [70].

Взаємодія між системами розселення і локальними туристичними системами в регіональному суспільно-географічному комплексі найкраще виявляється через збіг їхніх центрів (ядер). Центрами систем розселення виступають найбільш розвинуті в економічному плані населені пункти, що мають, як правило, більшу людність. Вони зосереджують найбільш динамічні соціально-економічні галузі діяльності суспільства, які є рушійною силою розвитку центрального поселення і всієї територіальної системи розселення. Кожне велике поселення здійснює соціально-економічний вплив на менші, унаслідок цього формуються зони впливу центральних поселень. Залежно від економічного впливу цих пунктів, їхньої людності, адміністративного статусу

змінюється сфера впливу. Кожному функціонально ієрархічному рівню систем розселення відповідає територіальний соціально-економічний комплекс певного рівня ієрархії.

Цілісність регіонального суспільно-географічного комплексу забезпечується розвинутою, розгалуженою інфраструктурою, що становить сукупність різних матеріальних засобів і необхідних перевезень для виробничих і соціально-побутових зв'язків, а також систему управлінських засобів, що забезпечує нормальне функціонування комплексу. Вона поділяється на виробничу, соціальну та інституційну інфраструктуру.

Виробнича інфраструктура охоплює комплекс інженерно-технічних споруд і об'єктів, які забезпечують матеріально-технічні умови для територіальної організації господарства (транспортні шляхи і споруди, лінії електропередач, зв'язок, системи водо, газозабезпечення, очищення і каналізації, теплові комунікації, меліоративні споруди тощо). Вона не тільки забезпечує процес матеріального виробництва на території області, а й здійснює міжобласні перевезення та перевезення державного значення.

Соціальна інфраструктура становить комплекс споруд, організацій та установ, завдяки функціонуванню яких створюються належні житлово-побутові і соціально-культурні умови для територіальної організації системи розселення і нормального життя людей. До неї входять такі галузі: освіта, наука, культура, мистецтво, зв'язок, охорона здоров'я торгівля, побутове обслуговування, громадське харчування, сфера відпочинку і туризму тощо.

Інституційна інфраструктура формується в кожному регіональному суспільно-географічному комплексі для регулювання виробничих і соціальних процесів у вигляді органів місцевої і державної влади. Провідне місце серед органів управління посідають обласні державні адміністрації, які згідно з ст. 119 Конституції України, забезпечують на території області «виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, охорони довкілля».

Загальною особливістю всіх галузей інфраструктури є те, що вони, виконуючи важливу роль в організації господарства, мають щодо цього допоміжне, або обслуговувальне значення, а їх функції є міжгалузевими.

Відповідно до вчення про територіальні комплекси, яке розробляли представники наукової школи академіка М.М. Паламарчука, виділяють такі елементи територіальної організації [113, с. 99]:

- туристичний пункт – населений пункт, у якому є одна установа/заклад, який надає туристичні послуги;
- туристичний центр – населений пункт, у якому є дві і більше установ/закладів, які надають туристичні послуги;
- туристичний вузол – сукупність туристичного центру і кількох пунктів, які настільки тісно зв'язані функціонально з позицій надання туристичних послуг, що утворюють одне ціле. Окремим його різновидом є туристичний розосереджений вузол, що складається з одного великого центру та кількох сусідніх малих пунктів.
- туристичний кущ – сукупність близько розташованих пунктів і центрів, що має менший масштаб концентрації, аніж туристичний розосереджений вузол;
- туристична агломерація – це вузол вузлів, у якому є щонайменше одне ядро, яке є зосередженим вузлом, а також наявні пункти і центри;
- туристичний мікрорайон – сукупність пунктів, центрів, вузлів і кущів у межах компактної території одного-двох адміністративно-територіальних районів, поєднаних тісними функціональними та організаційно-управлінськими зв'язками;
- туристичний мезорайон – це сукупність мікрорайонів, що мають насамперед організаційно-управлінські зв'язки;
- туристичний регіон – сукупність туристичних мезорайонів, які мають виразну внутрішньодержавну спеціалізацію з надання комплексу туристичних послуг та складну ієрархічну систему управління.

Особливе місце в системі виділення територіальних одиниць туристичної діяльності посідає «суперточка» (за термінологією О.О. Бейдика). На нашу думку, це повинен бути не окремий туристичний об'єкт, як стверджує науковець, а саме населений пункт, у якому розташована значна (винятково важлива) частина туристичних об'єктів, які мають загальнодержавне (національне) значення та які інтенсивно використовують у розвитку туристичної діяльності. З позицій наукової школи академіків Паламарчука – Олійника саме населені пункти є основою територіальної організації суспільства, а окремі об'єкти, розташовані на їхній території, є лише частковими елементами складних системоутворювальних зв'язків, що приводять до формування компонентно-функціональних структурних елементів територіальної організації господарської діяльності. У сучасних умовах України це можуть бути лише міста, адже Кримський півострів окупований і не може більше реалізовувати сповна туристичний потенціал на всеукраїнському рівні. Ми звертаємо увагу на цей регіон держави з огляду на те, що О.О. Бейдик, який запровадив це поняття «суперточки», застосовував його насамперед до унікальних туристичних об'єктів на території АР Крим [5; 6].

Виділення цих елементів територіальної організації в межах сучасної області України є типовою економіко-географічною задачею, яку неодноразово застосовували до вивчення туристичної діяльності [48; 71; 76; 101; 102; 112; 116; 125; 129; 131; 160]. Особливе місце посідає виокремлення первинних елементів. Це важливо в умовах сучасної реформи місцевого самоврядування в Україні, коли об'єднані територіальні громади мають стати осередками її розвитку. При цьому слід мати на увазі, що саме вони здійснюють безпосередній вплив на місцевий соціально-економічний розвиток.

Для цього ми запропонували схему впливу туристичної діяльності на сільські об'єднані територіальні громади (див. додаток Б). Як видно на цьому рисунку, серед головних аспектів впливу туристичної діяльності на сільські об'єднані територіальні громади територіальний аспект є першим, що зазнає

змін. Ці зміни приводять до низки причиново-наслідкових зв'язків, які обумовлюють відповідні соціально-економічні та культурологічні зміни.

Новопосталі сільські об'єднані територіальні громади мають великі складнощі у сфері наповнення місцевих бюджетів коштами від господарської діяльності на своїй території. Відповідно до принципів реформування системи управління в державі саме місцеві органи самоврядування повинні стати основою децентралізації, усебічного врахування місцевих особливостей розвитку та потреб. Тому доцільно, з опорою на схему (Додаток Б), проаналізувати головні аспекти впливу туризму на сільську об'єднану територіальну громаду – територіальний, соціально-економічний, культурологічний. Їхнє застосування дозволить розкрити соціально-економічний потенціал розвитку місцевого населення та суб'єктів господарювання, виявити позитивні та негативні аспекти активізації туристичної діяльності на території новоствореної сільської об'єднаної територіальної громади (див. додаток Б).

При цьому слід застосовувати напрацювання вітчизняної наукової школи академіків Паламарчука – Олійника щодо застосування територіальної організації господарської діяльності на певній території як окремого виду ресурсу розвитку. Активізація комплексуютьвальних зв'язків між окремими суб'єктами господарювання, застосування ефекту емерджентності, який виникає внаслідок утворення стабільних цілісних туристично-рекреаційних систем локального рівня, дозволяє стверджувати, що туристична діяльність має всі можливості стати одним з основних агентів позитивних змін у життєдіяльності місцевих громад та сприятиме активізації їхнього соціально-економічного розвитку.

Туризм у сучасних реаліях спрямований на підвищення культурного рівня людей, поліпшення здоров'я населення, здійснює вплив на соціально-економічний розвиток регіонів і країни, особливо на місцевому рівні. Туризм відіграє істотну роль у стимулюванні господарського розвитку і приносить суттєві вигоди на рівні об'єднаних територіальних громад, про що свідчить позитивний

закордонний досвід. Він збільшує надходження фінансових ресурсів, забезпечує зростання попиту на товари і послуги, зокрема, на вироби місцевої промисловості [178].

Туристична діяльність відіграє важливу роль, що виявляється в стимулюванні розвитку інших сфер суспільного життя, які працюють для створення високоякісного, доступного широким верствам населення, конкурентоздатного туристичного продукту. Розмаїтий набір виконуваних функцій туризму дозволяє використовувати його як дієвий інструмент стимулювання соціально-економічного розвитку регіону, зменшення диспропорцій у розвитку територій, залучення інвестицій та підтримки місцевих ініціатив низового рівня з розбудови місцевих громад й збільшення зайнятості місцевих мешканців. До того ж, туризм є найдинамічнішою галуззю й за тенденціями розвитку, і за перспективою, дозволяє високо ефективно використовувати наявний потенціал території [105].

Головним питанням, яке потрібно розв'язати при формуванні туристично-рекреаційних систем локального рівня, є впровадження засад сталого розвитку [60; 103; 127; 128; 135; 142; 182; 187; 213]. Позитивний досвід формування потужного в розвинених країнах Європи напряму «зеленого» туризму, який базується на активізації наявного потенціалу сільської місцевості, є запорукою відповідної діяльності в Україні. Іншим важливим напрямом є застосування принципів кластероутворення та комплексоутворення виробничо-територіальних комплексів, напрацьованих у рамках наукової школи академіків Паламарчука – Олійника щодо застосування територіальної організації господарської діяльності.

Саме під керівництвом академіка М.М. Паламарчука було сформовано принципи територіальної організації на засадах комплексоутворення виробничо-територіальних комплексів у сфері матеріального виробництва. Особливо велику увагу він приділяв всебічному розвитку відповідних агропромислових комплексів і систем. Його учень О.М. Паламарчук першим в Україні розпочав вивчення відповідних комплексоутворювальних процесів у

сфері послуг. У фундаментальній монографії [113] вони розкрили головні особливості територіальних рекреаційних систем. На думку академіка М.М. Паламарчука, у їхній основі лежать природні об'єкти, які, поєднуючись, утворюють особливі місця для відпочинку людей на локальному рівні. При цьому вони є одночасно і ресурсом, і чинником, і функцією розвитку відповідних локальних територіальних систем. Їхнє існування можливе лише за умов усебічного використання природно-фізіологічних та соціально-економічних складників процесу відпочинку. Останній поділяють на організований та неорганізований залежно від того, яким чином люди задовольняють свої потреби у відпочинку.

При цьому спеціалізовані такі установи третинного сектору економіки, як будинки відпочинку, оздоровчі комплекси, пансіонати, санаторії тощо, можуть одночасно бути задіяні й у організованому, і в неорганізованому виді рекреації. Водночас їхнє існування дозволяє стверджувати про масовість відпочинку та запровадження державних стандартів. При цьому помітний їхній вплив на систему розселення та її селітебні елементи, адже обслуговувальний персонал не лише щоденно приїздить на місце роботи, а й змінюється структура товарного виробництва сільськогосподарської продукції, особливо малотранспортабельної, яку споживають відпочивальники. Активізується відповідно й транспортне забезпечення переміщень. Громадський транспорт починає відігравати важливу роль у наданні відпочивальникам окремих видів послуг, наприклад, екскурсійної діяльності. Таким чином, окрім регулярних рейсів автобусів між населеними пунктами, розвиваються спеціалізовані види транспорту. Зокрема, це стосується перевезення хворих, які потребують медичного транспорту. Тоді настають незворотні зміни, які приводять до поглиблення поділу праці на локальному рівні.

Важливо відзначити, що подальшого розвитку ці теоретичні положення набули в працях академіка Я.Б. Олійника [108; 109], який показав, що туристична діяльність може і повинна набувати нових форм територіальної організації. Показовим прикладом цього є розбудова, зокрема на теренах

України, кластерів у різних сферах господарської діяльності. Особливо успішним вони є в туристичній діяльності, адже для їхнього утворення не потрібне залучення великих коштів, запровадження спеціальних державних програм розвитку, а головною є місцева ініціатива, що сприяє активізації соціально-економічного розвитку певних локальних територіальних утворень [180].

Важливим принципом утворення кластерів є опертя на локальні системи розселення. Безумовно, останні є складниками вищих таксономічних рангів систем розселення, але найбільш повно різні територіальні види вияву локальних рекреаційних систем спостерігаються в межах районних систем розселення. При цьому спостерігається синергетичний ефект за умови утворення не одного, а кількох кластерів з подібною спеціалізацією [30; 57; 83; 115; 153; 164; 176]. Тоді в рамках регіональної системи розселення відбуваються позитивні зміни, що приводять до утворення регіонального туристичного комплексу. Це зумовлено такими головними аспектами функціонування кластерів: внутрішня цілісність кластера; детальна спеціалізація між суб'єктами господарювання; використання позитивних аспектів мікрогеографічного становища в наявній регіональній системі розселення; залучення молоді до розвитку підприємницької діяльності та самозайнятості; посилення комплексоутворювальних зв'язків між різними складниками кластерів; відсутність єдиного органу управління та застосування колегіальності в прийнятті спільних для всіх його учасників рішень.

Відповідно слід виділяти чотири основні типи територіально-рекреаційних систем і кластерів [74, с. 42]: лікувальні; оздоровчі; спортивні; пізнавальні.

На нашу думку, доцільно ще виділити як окремий тип комбіновані, адже в практиці доволі часто ці типи поєднуються з метою всебічного задоволення потреб відпочивальників та використання місцевих наявних туристично-рекреаційних ресурсів.

Перший тип спирається переважно на природні місцеві ресурси, які дозволяють отримати відповідне профільне лікування. До них належать

курорти, які сформувались на основі особливо сприятливих кліматичних умов, наявних запасів мінеральних вод, лікувальних грязей. В останні роки в Україні почали формуватись відповідні локальні системи на основі надання висококласних послуг з лікування у вузькоспеціалізованих медичних установах. Таким чином виник та набув поширення в державі медичний туризм, що є важливим сегментом сфери туризму в окремих країнах світу. Показовим у цьому плані є приклад малих розвинених країн Європи, у яких функціонують відповідні клініки, орієнтовані на іноземних пацієнтів, що прибувають з метою отримання висококласних медичних послуг. В Україні почали виникати перші відповідні туристичні фірми та клініки насамперед у сегменті пластичної хірургії, стоматології в столиці держави та окремих великих містах. При цьому виняткового значення набуває не лише високий рівень надання відповідних послуг, а й благоустрій території, прилеглої до медичного закладу, високий рівень обслуговування пацієнтів у період до і після медичного втручання.

Не менш поширеною і в Україні, й у всьому світі є мережа територіально-лікувальних систем на основі родовищ мінеральних лікувальних вод та лікувальних грязей. В Україні сформувались такі великі групи курортів на їхній основі: Миргородська (Полтавська область) та Прикарпатська (Львівська область) на основі унікальних покладів мінеральних вод; група курортів Куяльника (Одеська область) та західнокримська (АР Крим) на основі лікувальних грязей. Останні використовують природні грязі причорноморських лиманів для лікування й кістково-опорного апарату, і хвороб шкіри. Формуються відповідні групи курортів на базі радонових покладів мінеральних вод у м. Хмільник (Вінницька область). Лікувальні мінеральні води широко поширені в Україні. Тому є всі підстави стверджувати, що за умов належної уваги та фінансування з боку державних та приватних відповідних структур можливе формування значної кількості територіально-лікувальних рекреаційних систем локального типу, зокрема й у межах Хмельницької області, де вже тривалий час діють відповідні санаторно-лікувальні заклади.

При цьому лікувальну функцію в них слід обов'язково доповнювати оздоровчим та пізнавальним видами рекреаційних послуг. Особливо важливо залучити місцеві наявні пам'ятки природи та історії при розробці та реалізації туристично-пізнавальних маршрутів для відпочивальників у цих санаторно-курортних закладах. Не менш важливим є залучення насамперед місцевих виробників сільськогосподарської продукції для забезпечення харчування, зокрема дієтичного.

Великі перспективи в Україні має оздоровчий тип територіально-рекреаційних систем локального типу. Майже всі регіони держави мають у складі природні території, де створено або можливо створити заклади коротко- і довготривалого відпочинку та оздоровлення.

Головними функціями таких локальних територіально-рекреаційних систем є створення умов для відновлення та розвитку фізичних і духовних сил людини, реалізація заходів профілактичного плану щодо найбільш поширених видів хвороб, зняття втоми і стресу. Особливого значення набувають естетичні характеристики природного середовища, адже саме привабливі краєвиди, сформовані типовими, а в окремих випадках – унікальними, ландшафтами, дозволяють створити такі територіально-рекреаційні системи. Не меншого значення набуває наявність на відповідних ділянках території місць для прийняття сонячних ванн, купання в природних чи штучних водоймах, прогулянок, спортивних ігор, екскурсій та збирання диких грибів і ягід [79; 80; 145; 184; 204]. Виникає закономірне питання про доцільність включення до цього типу територіально-рекреаційних систем дачних селищ, поширених у передмісті великих українських міст. На нашу думку, більшість з них давно вже втратили рекреаційну функцію, адже перетворились у постійні місця проживання окремих прошарків суспільства, а це призвело до втрати більшості рекреаційних функцій. Приватизація відповідних ділянок, розбудова індивідуальної інфраструктури, створення парканів тощо призвели до втрати колишніх громадських місць колективного безкоштовного відпочинку дачників. Натомість виникли окремі приватні басейни, місця для барбекю і

мангали на приватизованих ділянках колишніх дач. Замість тимчасових літніх будиночків на них зводять капітальні житлові та нежитлові споруди. Таким чином, колишня рекреаційна оздоровча функція дачних селищ утрачається, натомість виникає типова малоповерхова садибна забудова.

Відповідно значна частина колишніх рекреаційних ресурсів у передмісті великих міст України втрачена як територіально-рекреаційний ресурс, локальні територіально-рекреаційні системи перестали функціонувати або суттєво зменшили розміри. Завадою для їхнього належного функціонування стали численні випадки створення перешкод або запровадження платного доступу до раніше відкритих для всіх місць купання чи прийняття сонячних ванн, прогулянок. Натомість виникла значна мережа спеціалізованих оздоровчих комплексів у передмістях великих міст України, у яких на базі місцевих лісових і водних об'єктів створено високоякісні місця тимчасового відпочинку та оздоровлення. Виникає потреба в теоретичному плані осмислити цей феномен сучасності та визначити, до якого типу локальних територіально-рекреаційних систем належать відповідні об'єкти. Особливу складність становить те, що вони часто містять спеціалізовані приміщення для занять спортом або стайні, де утримують коней і для прогулянок, і для занять кінним спортом.

Таким чином, постає питання, чи слід їх вважати спортивним типом територіально-рекреаційних систем, чи все ж таки вони є оздоровчими закладами. Це питання має бути вирішено, на нашу думку, у кожному випадку окремо, з огляду на перевагу тих чи інших функцій, які надають такі комплекси відпочинку та оздоровлення. За умов, коли панівною є лікувальна, оздоровча чи спортивна функція, відтоді тип закладу належить до відповідного типу територіально-рекреаційної системи.

Спортивний тип територіально-рекреаційних систем передбачає наявність штучних чи природних об'єктів для занять спортивними іграми, проведення змагань, походів, заходів з альпінізму, спортивного мисливства, спортивного рибальства, рольових спортивних ігор воєнізованого типу [212].

Слід зазначити, що спортивні територіально-рекреаційні системи теж мають на меті оздоровлення і фізичний розвиток людини, але лише для осіб, які професійно або по-аматорськи займаються спортом. Вимоги до природного середовища тут більш жорсткі [190]. Також потрібна розбудова спеціалізованої інфраструктури. Так, у випадку спортивного мисливства варто мати спеціально облаштовані місця для мисливців, ятки для харчування диких тварин, спеціально навчений персонал, заклади харчування, які обладнані приладами для білування здобичі, її перевірки на придатність для вживання в їжу тощо. Так само для заняття лижним спортом потрібні розбудова підйомників та лижних трас, розміщення техніки з прибирання снігу чи, навпаки, його штучного насипання, техніки для прокладання снігових трас тощо. Таким чином виникають специфічні вимоги до обслуговуючого персоналу, а також до техніки, які потрібно застосовувати для надання повного комплексу послуг. Показовим у цьому плані є відомий в Україні гірськолижний курорт «Буковель», де за рахунок залучення великих приватних інвестицій вдалось створити повноцінного конкурента відомим гірськолижним курортам у сусідніх країнах Європи. При цьому продумано заходи й для його належного функціонування в літній період, коли немає снігового покриву і неможливо займатися зимовими видами спорту. Таким чином досягають комплексності використання наявних природних ресурсів. Особливе місце посідає створення заходів з реалізації пізнавальної потреби відпочивальників.

Окреме місце посідають спортивні територіально-рекреаційні системи, орієнтовані на оздоровлення та відпочинок молодого покоління. У їхньому складі обов'язковими є екскурсії, що є традиційною частиною освітнього процесу молоді. Їх проводять і під час навчального процесу, в позашкільній освіті. Окремо проводять комплексні навчальні екскурсії під час закріплення отриманих знань в рамках спортивного орієнтування на місцевості як окремого виду масового спортивного туризму [96; 212].

Пізнавальні потреби мають найбільше значення для пізнавального типу територіально-рекреаційних систем. Вони формуються на основі залучення

природних і культурних цінностей як туристичного продукту, розміщеного на певній території. При цьому важливим стає формування туристичного бренду, як про це свідчить позитивний досвід інших країн Європи.

Найбільш цінним видом туристичних ресурсів пізнавального типу є нематеріальні культурні цінності (фестивалі, локальна гастрономія тощо). Залучення місцевих традицій, обрядів, заходів до туристичного продукту є важливою передумовою успішного функціонування територіально-рекреаційних систем пізнавального типу. Тому вони набули значного поширення, адже для їхнього створення не потрібно мати унікальні об'єкти природи чи історії на певній території, достатньо створити певний туристичний бренд, який можливо використовувати як принаду для численних туристів. Таким чином місцева громада отримує унікальний, майже невичерпний ресурс для свого соціально-економічного розвитку.

Таким чином можна більш повно використовувати місцеву робочу силу, сільськогосподарську продукцію тощо. Так урізноманітнюються види послуг у часі протягом року, утворюються універсальні заклади готельно-ресторанного типу, додаткові атракції, це сприятиме соціально-економічному розвитку новостворених об'єднаних територіальних громад, адже можна створити додаткові робочі місця та надати туристичній діяльності мультиплікативних властивостей каталізатора позитивних змін. На нашу думку, Хмельницька область є одним з тих регіонів України, де є всі передумови для впровадження відповідного європейського досвіду в цій сфері з метою покращення умов та якості життя населення.

Особливе місце в різних видах пізнавального туризму займають квести. Їхня цінність полягає в тому, що цей вид пізнавального туризму подобається шкільній молоді. Основою сучасної Нової української школи є визнання учня як творчої самостійної особистості; яка під час навчання не лише здобуває нові знання, закріплює їх під час практичних робіт, а й формує компетентність, що дозволяють їх успішно самореалізувати у дорослому житті. Особливо важливою складовою навчання і виховання є патріотизм та виразний

україноцентризм таких світоглядних дисциплін як географія та історія, які комплексно поєднанні у факультативному шкільному краєзнавчому курсі «Моя мала Батьківщина». Тому доцільно не лише у Хмельницькій області на основі місцевих туристичних шкільних клубів та центрів спортивного дитячого та юнацького туризму організовувати відповідні квести, екскурсії, сертифіковані туристичні маршрути, в який учні не лише закріплюють знання з історії та географії рідного краю, а й набувають патріотичного виховання.

Важливе місце в туристичній діяльності дітей і підлітків посідає екскурсійна діяльність, яка є одним з різновидів позашкільного дозвілля учнівської молоді [170]. З огляду на навчальну мету шкільних екскурсій ми акцентуємо увагу на потребі закріплення певних знань, умінь, навичок, отриманих під час вивчення географії в шкільному курсі. До таких насамперед належать знання з топографії, уміння орієнтуватися на місцевості, виявляти небезпечні природні процеси та явища, прокладати правильний маршрут. На думку І.Г. Смірнова і В.В. Обозного [145, с. 48, 53], у містах найкраще проводити екскурсію пейзажними алеями. Таким чином можливо не лише зрозуміти і відвідати важливі пам'ятки історії та культури, а й сформувати цілісне комплексне розуміння і єдності природного антропогенізованого ландшафту з історичним минулим. У Хмельницькій області є кілька садово-паркових ансамблів, у межах яких доцільно розвивати цей вид туристичної діяльності не лише для учнівської молоді, а й для представників різних вікових груп, з урахуванням вікових особливостей туристів. Відповідний практичний і методичний досвід доцільно узагальнити та поширити серед позашкільних закладів дитячо-юнацького туризму.

З огляду на широкий спектр туристичних послуг і ресурсів, розташованих у Хмельницькій області, варто, з урахуванням навчальної мети і специфіки навчального туристичного маршруту, окреслити його мету і завдання. Також важливо, щоб при цьому було закріплено головні компетентності учнів: життєзбережувальну, екологічну, україноцентричну.

Складна система зв'язків між різними частковими галузевими комплексами в межах певного регіону є окремим предметом фундаментальних напрацювань наукової школи академіків Паламарчука – Олійника. Зокрема, академік М.М. Паламарчук [113, с. 46-52] виділяє такі універсальні види функціональних зв'язків, притаманні всім галузевим регіональним територіальним комплексам. Ми розглянемо їх на прикладі відповідних зв'язків, що виникають у регіональному туристичному комплексі.

Зв'язки від сировини до готової товарної продукції у випадку регіонального туристичного комплексу приводять до утворення туристичних брендів на основі окремих природних ресурсів, наявних на території відповідного регіону.

Зв'язки послідовних стадій технологічного процесу спричиняють у регіональному туристичному комплексі утворення стабільних ланцюгів створення доданої вартості в процесі надання туристичних послуг за умов застосування відповідних туристичних брендів на базі місцевих видів туристичних ресурсів.

Зв'язки з виробництва спільного туристичного продукту притаманні для територіально-рекреаційних систем комплексного типу, які виникають на базі використання одного виду туристичних ресурсів для надання різних видів туристичних послуг.

Зв'язки постачання основних фондів є важливим складником такої невід'ємної частини регіонального туристичного комплексу, як готельно-ресторанний бізнес та облаштування спеціалізованої туристичної інфраструктури. Тривалість її використання в часі та інтенсивність експлуатації на пряму залежать від змін у смаках відпочивальників, появи нових видів туристичних продуктів, які можуть спричинити суттєву амортизацію, наприклад, наявного номерного фонду місць колективного тимчасового розміщення населення.

Зв'язки науково-технічного прогресу мають вирішальне значення у формуванні та функціонуванні насамперед медичного туризму та пізнавального

туризму. Виникнення нових видів та форм надання послуг, які споживає турист, обумовлює відповідні стандарти якості обслуговування. Показовою в цьому плані є наявність сертифікації місць тимчасового колективного розміщення населення за рівнем та якістю комфорту, де наявність тих чи тих технічних приладів напряду обумовлена впровадженням у готельний бізнес останніх новинок науково-технічного прогресу.

Зв'язки ефективного управління мають вирішальне значення для отримання максимально можливого прибутку за умов інвестування та нормального функціонування наявної мережі туристичних закладів. Особливе місце посідає спеціалізована підготовка ефективних менеджерів, які можуть, не залучаючи додаткових фінансових коштів, оптимізувати систему управління та покращити фінансово-економічні показники функціонування туристичного бізнесу.

Зв'язки використання взаємозамінних ресурсів є важливим складником ефективності функціонування регіонального туристичного комплексу. Їх залучення дозволяє досягти комплексності в соціально-економічному розвитку на локальному рівні, адже можна замінити, наприклад, озеро на ставок без зміни якісних та кількісних параметрів, важливих для функціонування створених на його основі локальних територіально-рекреаційних систем. Тому в планах територіального розвитку новостворених сільських об'єднаних територіальних громад слід урахувати можливості туристичного бізнесу як важливого чинника активізації соціально-економічного розвитку на місцевому рівні.

Зв'язки комплексного використання ресурсів набувають важливого значення, особливо, коли мова йде про використання наявного працересурсного потенціалу регіону. За умов можливості перекваліфікації та навчання можливо частину незадіяного населення, зокрема безробітних, залучити до економічної діяльності. Окреме місце саме в контексті активізації туристичної діяльності в регіоні посідає широке роз'яснення на місцевому рівні переваг самозайнятості населення трудового віку в рамках підприємницької діяльності як приватних

підприємців та фізичних осіб-підприємців, які надають відповідні туристичні послуги. Таким чином можливе суттєве зниження безробіття через постання цілої мережі відповідних сімейних підприємств, задіяних у реалізації туристичних послуг.

Зв'язки використання відходів мають у туристичній діяльності важливе значення. Насамперед мова йде про використання залишків їжі у різних закладах громадського харчування, якими користуються туристи. Таким чином можна суттєво збільшити рентабельність туристичної діяльності, адже ці відходи можливо збувати місцевим відгодівельним комплексам у тваринництві. Натомість можливе постачання тваринницької продукції для забезпечення потреб туристів у продуктах харчування.

Так можна позитивно вплинути на екологічні зв'язки в регіональному туристичному комплексі. Вони мають виняткове значення для його нормального функціонування, адже окремі види туристичної діяльності не можуть існувати в складних екологічних умовах. При цьому слід розрізняти природоохоронний і природозабруднювальний ефект від функціонування підприємств, установ, організацій, задіяних у реалізації туристичних функцій у рамках регіонального туристичного комплексу. Розглянемо ці ефекти більш докладно з огляду на їхнє значення.

Природоохоронний ефект туризму насамперед пов'язаний з такими різновидами, як екологічний і сільський «зелений» туризм [57; 115; 147; 177; 187; 198; 203]. Вони не можуть існувати лише в умовах збереження місцевих природних ландшафтів. Також суттєве значення має цей ефект й у спортивному мисливстві, адже таким чином зберігається значна частина флори і фауни в мисливських господарствах, має місце впорядкування різних видів діяльності, спрямованих на захист природного середовища як вирішального чинника самого існування цього виду туризму. Також потрібно доглядати й за водними об'єктами, які використовують у туристичній діяльності з метою недопущення забруднення та збереження в придатному для безпечного використання природному чи малозмінному антропогенізованому стані. Екологічний стан

середовища має виняткове значення при формуванні якості життя, зокрема тимчасового перебування з метою туризму.

Водночас туристична діяльність призводить і до суттєвого забруднення природного середовища, помітний суттєвий локалізований негативний андрогенний тиск на компоненти та елементи ландшафту. Наприклад, при укладанні гірськолижної траси відбуваються ущільнення поверхні схилу, на якому вона прокладена, мінімізація рослинного покриву, застосування хімічних засобів боротьби з рослинами, які за природних умов мали там зростати. Таким чином відбувається зміна природних процесів, посилюються ерозійні явища, що обумовлює втручання людини з метою мінімізації їхнього негативного впливу на використання схилу в туристичній діяльності.

Зв'язки забезпечення умов функціонування виникають у туризмі й для збереження певних природних характеристик, і для транспортування туристів, продуктів харчування тощо. Такі заходи, як ми вже показали вище на прикладі гірськолижної діяльності на схилі, призводять до активного втручання людини в природні процеси та виникнення складних прямих і опосередкованих наслідків такої діяльності, які, зі свого боку, також обумовлюють зміни у життєдіяльності людини. Відповідно, змінюються екологічні умови та використання інфраструктури.

Зв'язки використання інфраструктури мають виняткове значення у функціонуванні регіонального туристичного комплексу, адже це запорука належної якості послуг, комфорту перебування та пересування туристів. Виділяють інфраструктуру, яку безпосередньо створюють для функціонування тих чи тих видів туризму (наприклад, гірськолижні підйомники), а з іншого, – загальну інфраструктуру (наприклад, лінії електропередачі). Кожен з цих видів інфраструктури має специфіку та форми впливу на функціонування різних видів туризму. Якщо без першого типу взагалі не можливе існування окремих видів, то другий має більш опосередкований вплив, лімітуючи лише обсяги надання відповідних послуг.

Наприклад, відсутність вільних кімнат у міжрайонній електропідстанції обумовлює відсутність можливостей щодо збільшення номерного фонду в готелях чи в інших місцях тимчасового колективного розміщення населення, адже потрібне встановлення електричного освітлення в номерному фонді та загалом у приміщеннях і на прилеглий території. При збільшенні навантаження (наприклад, на автомобільні дороги) відбувається синхронне зростання впливу на інші складники туристичного регіонального комплексу. Порушується ритмічність функціонування туристичних закладів, зростає втома відпочивальників та обслуговуючого персоналу, що зрештою знижує якість надання туристичних послуг. Тому постає потреба в розбудові складських приміщень, формуванні усталених стабільних транспортно-логістичних структур, які б унеможливили труднощі в забезпеченні компонентів туристичного регіонального комплексу важливими видами матеріальних ресурсів умов проживання.

Зв'язки забезпечення матеріальних ресурсів умов проживання мають виняткове значення в нормальному функціонуванні регіонального туристичного комплексу. Показовим є приклад гарантованого забезпечення різноманіття меню в готельно-ресторанних комплексах та інших закладах громадського харчування, спеціального меню і дієтичного меню в закладах санаторно-курортного та медичного профілю в спеціалізованих видах туристичної діяльності. В останніх вони мають вирішальне значення для гарантування успішного протікання курсу лікування та поновлення та відновлення сил рекреантів та пацієнтів. Таким чином виникає потреба у створенні відповідних складів та закладів з їхнього надання. Особливо це стосується надання спеціалізованого спорядження на прокат (наприклад, шезлонгів) для туристів, які не мають його через те, що відповідні послуги з відпочинку та оздоровлення вони отримують у спеціалізованих закладах в організованій формі.

Окрему важливу частину відповідних матеріальних ресурсів становить забезпечення паливними ресурсами. На нашу думку, останні слід виділити в

окремий вид зв'язків з огляду на їхнє винятково важливе значення для нормального функціонування окремих видів туристичної діяльності. Показовим є приклад спортивного мисливства, яке стає можливим лише за умов завезення палива для зігрівання та приготування їжі до приміщень у мисливських господарствах. В умовах енергетичної залежності України гарантування поставок палива в достатній кількості та за прийнятною ціною є важливим питанням функціонування будь-якого суб'єкта господарювання, зокрема у сфері туризму. В окремих регіонах держави можна замість природного газу чи кам'яного вугілля застосовувати місцеві види пального – наприклад, в Українських Карпатах це можуть бути дрова, а на Поліссі – брикети торфу. Для туристичної діяльності їхнє застосування може бути одним з елементів підвищення атрактивності певного об'єкту, адже можливе створення приміщень з відкритими вогнищами (наприклад, з каміном), які цінують туристи. Їхнє належне функціонування потребує суворого дотримання правил протипожежної безпеки, розбудови системи вентиляції [171].

Зв'язки додаткового чи повного завантаження наявних потужностей мають у регіональному туристичному комплексі виразний сезонний вияв. Більшість туристичних послуг (особливо в сегменті відпочинку) надають лише в обмежений період, коли відповідні кліматичні показники є прийнятними. Показовим у цьому плані є пляжний відпочинок на відкритих водоймах. Він можливий лише за умови прогрівання атмосферного повітря і вод до температури не менше 20°C [61].

Водночас така сезонність у наданні туристичних послуг породжує суттєві коливання в зайнятості місцевого населення. Важливо в рамках реалізації державної і регіональних програм соціально-економічного розвитку регіонів України звертати окрему увагу на створення на готових туристичних об'єктах і закладах додаткових видів послуг, з метою продовження строку їхнього функціонування, або заміни видів наданих туристичних послуг на інші. Показовим є приклад готельно-туристичного комплексу «Буковель», де було впроваджено австрійську модель гірського туризму, яка передбачає створення в

період, коли відсутній стабільний сніговий покрив і неможливо займатись зимовими видами спорту та розвагами, цілого комплексу інших видів туристичних послуг (наприклад, кінні прогулянки, участь у фольклорних святах, купання в закритих басейнах тощо). Таким чином туристичний сезон отримує максимальну тривалість, а в окремих місцевостях, де залучено до туристичної діяльності максимальну кількість місцевих туристичних ресурсів, цілорічне функціонування.

Важливо відзначити, що за умов максимального залучення всіх туристичних ресурсів певного регіону формується стабільні зв'язки зони обслуговування туристичних об'єктів і закладів. Насамперед мова йде про культурно-побутові зв'язки, без яких не можливе належне функціонування переважної більшості відповідних туристичних закладів. Усі відпочивальники та обслуговуючий персонал мають потребу в їхньому наданні. Тому вже на стадії формування певного регіонального туристичного комплексу вони набувають важливого значення. Особливого значення набуває злагоджена робота транспортного комплексу й з підвезення персоналу, який працює на туристичних об'єктах та в туристичних закладах, і власне самих туристів. Особливо слід звернути увагу на комфортність переміщення туристів у рамках медичного туризму, коли людина, яка повинна отримати певні лікувальні процедури, може потребувати спеціалізованого транспорту для переміщення від місця проживання до місця проведення медичного обстеження й процедур. Також при формуванні складних елементів територіальної організації рекреаційного спеціалізованого відповідного комплексу потрібно розбудовувати спеціалізований транспорт на його території. Зокрема, це є вирішальним у роботі реабілітаційних комплексів, коли хворі, після перенесення важких операційних втручань, потребують спеціальної інфраструктури для переміщення між палатами та місцями проведення медичних процедур, харчування тощо.

У цьому контексті виняткового значення набувають зв'язки використання природних об'єктів, адже реабілітація можлива лише за умов спеціально об

лаштованих природних та антропогенізованих ландшафтів. Також використання природних ресурсів важливе для спортивного мисливства, зимових видів відпочинку чи пляжного туризму.

Є всі підстави стверджувати, що найбільш повно розвивають туристичні послуги за умов спеціального виділення частини території природного чи антропогенізованого ландшафту для їхньої реалізації. Класичним є приклад облаштування місць відпочинку на морі з максимальним відтворенням природної рослинності, облаштуванням пляжів та створенням комфортних умов для купання у воді та прийняття сонячних і повітряних процедур. Таким чином відбір місця створення туристичних закладів напряду залежить від естетичної привабливості місцевості, а також від наявності окремих, потрібних для певного виду туристичної діяльності, природних чи антропогенізованих об'єктів, поєднання яких створює комфортні умови перебування туристів.

Зв'язки з підготовки і підвищення кваліфікації кадрів у туристичній діяльності мають важливу роль. Різноманіття туристичних послуг вимагає підготовки фахівців різного плану. Окреме місце посідає підготовка менеджерів туризму, завдання яких є відбір відповідних послуг та місце надання для туристів. У таких місцях важливою є професійна підготовка обслуговуючого персоналу, адже створення комфортних умов перебування має виняткове значення для нормального функціонування туристичних закладів. Важливою є підготовка керівних кадрів, які відповідають за належну організацію роботи туристичних закладів, установ, організацій, координують та узгоджують їхню діяльність.

Зв'язки координації у функціонуванні регіонального туристичного комплексу необхідні для забезпечення цілісного управління, гармонійного поєднання потреб у розвитку туристичної діяльності, з одного боку, з пропорційним соціально-економічним розвитком регіону, з іншого боку. Таким чином координацію покликано виконувати державні органи влади, спільно з представниками ділових кіл та органами місцевого самоврядування і громадськими (зокрема професійними) організаціями, зацікавленими в

розвитку туристичної діяльності. Окреме місце посідає передача наукових розробок, створених для оптимізації й роботи наявних туристичних закладів, і підвищення кваліфікації кадрів, зокрема з управління.

Екологічні зв'язки є обмежувальним чинником для більшості видів туризму, хоча в окремих випадках вони стають додатковим атрактом (наприклад, туризм у зону відчуження Чорнобильської АЕС). Їх варто враховувати і за умов нормального функціонування відповідних промислових та інфраструктурних об'єктів, які вчиняють негативний вплив на екологічний стан території, на якій розміщено туристичні об'єкти, і за умов виникнення аварій чи катастроф техногенного походження.

Катастрофа на Чорнобильській АЕС показала, як віддалений від більшості колишніх традиційних місць масового відпочинку в Поліссі об'єкт електроенергетики негативно вплинув на саму можливість відпочинку в цій природній зоні [154]. За умов нормального функціонування, наприклад, вугільна ТЕС забруднює значну прилеглу територію попелом і золою. Водночас туристичні об'єкти можуть слугувати негативним чинником посилення антропогенного тиску на природне середовище, зокрема, скиди неочищених чи малоочищених вод закладами відпочинку у водний об'єкт, який використовують для організованого пляжного туризму чи спортивного рибальства. Тому такий вплив може мати одну чи кілька форм впливу на природне середовище та стан здоров'я людей і тварин.

При цьому слід наголосити, що екологічні зв'язки, зокрема із запобігання й усунення негативних наслідків туристичної діяльності та вияву природних процесів, завжди міжкомпонентні, адже вони породжують низку прямих й опосередкованих форм вияву, які, безперечно, визначають особливості функціонування регіональних туристичних комплексів.

Усі наведені зв'язки не діють одноосібно, навпаки, ми спостерігаємо складне їхнє поєднання, що спричиняє виникнення прямої та опосередкованих форм вияву у функціонуванні регіонального туристичного комплексу. Окрему групу становлять синергетичні зв'язки, які приводять до утворення в складі

такого складного територіального утворення окремих, вищих за ступенем організації компонентів.

Пряма форма зв'язків виникає тоді, коли з'являються безпосередні (послідовний вплив одного з видів зв'язків на інший) та опосередковані, які виникають у результаті послідовного вияву кількох видів прямих зв'язків. Зокрема, до першої форми належать постачання сировини, використання наявних на території ресурсів, а до другого – ті, які викликають причиново-ланцюгові реакції, як це добре видно на прикладі екологічних зв'язків. При цьому цей вплив може чинити об'єкт чи явище, які розташовані на значній відстані або взагалі перестали функціонувати, проте негативні наслідки слугують обмежувальним чинником розвитку регіонального туристичного комплексу.

Рекреаційні зв'язки мають і безпосередній вияв (короткочасний відпочинок і самодіяльний туризм), і опосередкований (на базі спеціальних туристичних установ і закладів рекреаційного спрямування). При цьому в обох випадках бачимо поєднання культурно-побутових зв'язків і використання певних природних об'єктів і системи розселення та транспорту з метою впорядкованого спрямованого потоку людей, інформації та природної речовини, яку використовують для реалізації туристичної діяльності.

Важливою характеристикою регіонального туристичного комплексу є вияв зв'язків у його складі у виразних просторових (територіальних) стабільних формах. Їхнє функціонування можливе лише за умов досягнення комплексності у використанні наявних ресурсів території, утворення стабільних у часі та просторі зв'язків різного плану, що безперечно, стає можливим лише за умов усебічного використання чинників розвитку регіонального туристичного комплексу.

1.2 Чинники розвитку регіонального туристичного комплексу

З огляду на наше розуміння регіонального туристичного комплексу вважаємо за доцільне визначити чинники, які мають суттєвий вплив на його розвиток. При цьому слід виходити з того, що цей комплекс є типовим міжгалузевим комплексом, якій має складну систему внутрішніх зв'язків, зумовлених задоволенням різних потреб людей під час реалізації туристичної діяльності. Варто при цьому розуміти, що регіональний туристичний комплекс є частиною більш широкого міжгалузевого комплексу – туристично-рекреаційного комплексу, про що ми вже вказували в підрозділі 1.1 дисертаційного дослідження. Зрозуміло, що під час оздоровлення можливим, але не обов'язковим є надання туристичних послуг відпочивальникам і відвідувачам відповідних рекреаційних установ і закладів. Тому й вказано в працях провідних українських фахівців із географії туризму [74] про багатоаспектність та складність однозначного і чіткого поділу діяльності людини на відпочинок й оздоровлення. Це зумовило існування різних поглядів на чинники розвитку регіонального туристичного комплексу.

Розвиток регіонального туристичного комплексу відбувається в певних економічних, соціальних і природних умовах, які по-різному впливають на процеси комплексотворення. Вплив може бути позитивним у тих випадках, коли чинники створюють умови, які сприяють розвитку, і негативним, коли вони стримують розвиток відповідних процесів. Традиційно, з огляду на теорію комплексотворення (див. [23, с. 17; 113, с. 38]), їх можна об'єднати в такі групи: економічні, соціальні, природні, екологічні. Чинники не діють окремо, а в тісній взаємодії, що ускладнює процес їхнього виявлення.

Формування територіальної організації регіонального туристичного комплексу відбувається під впливом різноманітних умов і чинників. Між ними існують діалектичні взаємозв'язки. Особливості розвитку й структуру економічних зв'язків визначають різні чинники, серед яких найважливішими є геополітичне розташування, місце в національному туристичному комплексі. У

класичних працях з економічної географії академік Я. Б. Олійник неодноразово наголошував на тому, що основною перевагою географічного дослідження є його комплексність, що виявляється в тому, що беруть до уваги всі чинники розвитку господарства відповідної території. Саме тому, ми вважаємо за доцільне розпочати вивчення регіонального туристичного комплексу Хмельницької області з висвітлення її комплексного географічного становища.

Залежно від внутрішньої будови та ступеня розвитку регіональних туристичних комплексів чинники по-різному впливають на його функціонування. При цьому, варто не забувати важливе зауваження академіка М.М. Паламарчука про те, що комплекс і система «є системними об'єктами, до яких можна застосовувати методи і підходи загальної теорії систем» [113, с. 38]. Таким чином чинники й територіальних комплексів, і систем є тотожними, хоча вони й відрізняються. Головна різниця полягає (за М.М. Паламарчуком) у тому, що у функціонуванні систем головними є зв'язки між підприємствами і тому характерними є тісні взаємозв'язки елементів, водночас у комплексі зміна складу елементів не має такого визначального впливу на його функціонування [113, с. 38]. З огляду на ці гносеологічні позиції суспільної географії ми маємо повне право розглянути чинники розвитку регіональних комплексів і систем, які виникають у наслідок реалізації рекреаційної і туристичної діяльності.

З позицій традиційного економіко-географічного комплексотворення Є.А. Котляров поділяє всі чинники туристичних комплексів на дві великі групи: соціально-економічні (трудові ресурси, транспорт, торгівля та суспільне харчування, побутове та культурне обслуговування, виготовлення сувенірів, туристичний розвиток міста) і природні (географічне розташування, характер поверхні території, температура повітря, ріки та озера тощо) [69, с. 29–53].

В.С. Преображенський, розглядаючи з позицій системного підходу територіальні рекреаційні системи, виділяє локалізовані та нелокалізовані чинники, а також їхній емерджентний вплив на розвитку таких систем [121, с. 22].

До локалізованих чинників належать: 1) культурно-історичні ресурси; 2) тип розселення; 3) адміністративний поділ; 4) види транспорту; 5) земельні ресурси.

Серед нелокалізованих чинників виділяють: 1) структуру економіки; 2) джерела забруднення навколишнього середовища; 3) трудові ресурси.

Відповідно локалізовані чинники визначають місце реалізації туристичних функцій, а нелокалізовані впливають на ефективність функціонування відповідної територіальної рекреаційної системи.

О.Ю. Гринюк пропонує такі чинники формування регіональних територіально-рекреаційних систем: фізико-географічні; суспільно-географічні; історико-географічні [26, с. 241].

Більш докладною є класифікація чинників розвитку регіональних туристичних комплексів О.О. Бейдика [4, с. 15], який виділяє в контексті поєднання підходів наукових шкіл В.С. Преображенського і М.М. Паламарчука, як основні такі суспільні фактори розвитку туристичного комплексу:

1) соціально-культурні: – культурно-історичні (архітектурно-історичні) ресурси; – розселення; – адміністративно-територіальний поділ;

2) виробничо-економічні: – трудові ресурси; – структура господарства міста; – джерела забруднення довкілля; – транспорт; – земельні ресурси.

Проведений аналіз підходів до виділення чинників розвитку регіональних туристичних комплексів дозволяє констатувати, що вони залишаються дискусійним питанням географії туризму. На нашу думку, позиція О.О. Бейдика щодо потреби створення певної універсальної типізації чинників, є найбільш обґрунтованою. Спираючись на неї, ми пропонуємо, з огляду на потреби дослідження, виділити такі групи чинників:

1) природні: наявні пам'ятки природи, що є чи можуть бути використані в туризмі; кліматичні умови; наявні природні ресурси для розвитку туризму;

2) суспільні: наявні культурні, історичні пам'ятки і музеї, що є чи можуть бути використані в туризмі; транспортне сполучення; наявна мережа заходів тимчасового проживання і громадського харчування.

Варто зазначити, що, вивчивши ці чинники, ми можемо ставити питання про територіальну організацію регіонального туристичного комплексу. Для цього потрібно визначити наявну спеціалізацію його територіальних складників та комплексність у наданні туристичних послуг. Вважаємо, що в основі такого поділу має бути чинна система розселення і громадського транспорту, що визначають можливості доступності до тих чи тих туристичних принад (дестинацій). Важливого значення при цьому набуває власність на земельні ресурси та їхнє використання. Зрозуміло, яким би цікавим не був певний об'єкт чи пам'ятка природи/історії, але якщо він перебуває в приватній власності чи входить до складу земельних володінь з обмеженим доступом, то його неможливо використати для розвитку туризму без зміни власника чи режиму доступу. Показовими є православні монастирі-скити, де залежно від типу (чоловічий чи жіночий) заборонено відвідування представниками протилежної статі. Це суттєво ускладнює використання відповідних закладів і пам'яток культури/історії в туризмі [64; 67].

Власне локалізують розміщення більшості видів туризму наявні історико-культурні та природні ресурси, що використовують чи можуть використати для реалізації туристичної діяльності. Їхнє поєднання визначає напрями пізнавальних видів такої діяльності, а природні ресурси (рельєф, кліматичні умови, пляжні ресурси, пейзажне різноманіття ландшафтів) відіграють вирішальну роль в організації туристичної діяльності.

Для функціонування туристичних утворень різного типу потрібна система транспортних комунікацій, водогонів, газо- і продуктопроводів, ліній зв'язку та електропередач, тобто система виробничої інфраструктури, без якої існування жодного туристичного комплексу не можливе.

Для організації повноцінного відпочинку туристів важлива також соціальна інфраструктура: наявність об'єктів житлово-комунального господарства, підприємств культурно-побутового обслуговування, охорони здоров'я, торгівлі.

Одним із провідних соціально-економічних чинників територіальної організації туристичної діяльності є рівень розвитку та територіальна структура матеріально-технічної бази відпочинку і туризму. Під цим поняттям розуміють сукупність основних фондів туризму. До її складу належать такі елементи: 1) заклади тимчасового розміщення; 2) спеціалізовані транспортні підприємства; 3) туристично-екскурсійні установи та їхні підрозділи; 4) інформаційні й рекламні служби; 5) підприємства з виробництва і продажу товарів туристичного попиту.

При цьому слід розуміти, що одним з головних параметрів вияву зв'язків є їхня тривалість у часі та характер дії. У рамках наукової школи академіків Паламарчука – Олійника виділяють такі види за цими ознаками: 1) постійні; 2) періодичні (сезонні); 3) епізодичні (випадкові).

Розглянемо їх більш докладно, з огляду на те, що час надання туристичних послуг є вирішальним у функціонуванні регіональних туристичних комплексів.

Постійний зв'язок існує між елементами спеціальної інфраструктури та реалізацією туристичних послуг. Зокрема, це помітно при формуванні територіальних елементів регіонального туристичного комплексу на базі родовищ лікувальних мінеральних вод, котрі постійно використовують для оздоровлення та реабілітації туристів, які регулярно приїжджають для проходження курсу процедур зі споживання лікувальних мінеральних вод, призначених лікарем. Окремим підвидом є стабільні, що характеризуються незмінною інтенсивністю вияву тривалий проміжок часу, стійкі, які мають незначні зміни інтенсивності, зумовлені випадковими чи кон'юнктурними флуктуаціями, мінливі зі значною варіацією інтенсивності надання туристичних послуг.

Відповідно, аналізуючи інтенсивність вияву в часі тих чи тих видів зв'язків доходять висновку про істотність впливу певного параметра, який є визначальним для їхнього функціонування. Наприклад, постійними стабільними зв'язками слід вважати використання місцевих трудових ресурсів,

без яких не можливе саме функціонування туристичного закладу. Стабільність складу трудового колективу є важливою ознакою успішності надання відповідних туристичних послуг. Стійкі зв'язки формуються, наприклад, у рамках такого специфічного виду туризму, як туризм у дитячих та юнацьких таборах. Коливання кількості неповнолітніх відпочивальників у них має незначне коливання, що зумовлено переважно випадковими чинниками.

Періодичні зв'язки виникають у рамках, наприклад, сезонних поставок фруктів до туристичних закладів, прийняття сонячних і морських ванн у районах літнього пляжного відпочинку тощо. Важливою ознакою є просторово-часова чітка локалізація та обумовленість наявністю відповідних сприятливих чинників розміщення спеціалізованих закладів оздоровлення і відпочинку.

Епізодичні (випадкові) зв'язки виникають у випадку ремонту пошкоджених елементів спеціальної туристичної інфраструктури у наслідок природної чи техногенної аварії. Наприклад, різкі пориви вітру за умов високої зволоженості атмосферного повітря і від'ємної температури призводять до обриву ліній високовольтної передачі, що зумовлює зупинку електроприладів, зокрема спеціальної туристичної інфраструктури (наприклад, підйомників).

Для стабільного функціонування регіональних туристичних комплексів важливо мінімізувати епізодичні (у часі) види зв'язків шляхом прокладання дублювальних елементів виробничої та спеціальної інфраструктури, створення запасів на випадок аварій тощо.

Усі види зв'язків формують між собою у часі та просторі складні комбінації, які виявляються у формі прямих та опосередкованих зв'язків. Показовим є приклад впливу туристичного об'єкта на структуру зайнятості на локальному рівні, що має виразний прямий зв'язок між його функціонуванням і зменшенням рівня безробіття в сільському населеному пункті чи в межах об'єднаної територіальної громади, а опосередковано це спричиняє до посилення антропогенного навантаження не лише на прилеглу до цього елемента територіальної організації регіонального туристичного комплексу частини території району, а й на значно більший ареал.

Зрозуміло, що туристи, які прибули, наприклад, у рамках медичного туризму, для прийняття медичних процедур у спеціалізованих центрах, також беруть участь в екскурсійних маршрутах, запропонованих місцевими туроператорами, а це приводить до більш інтенсивного використання наявної мережі автомобільних доріг, місцевого автопарку, послуг туристичних гідів-екскурсоводів тощо. Таким чином виникає ефект мультиплікатора в активізації різних видів зв'язків.

Аналіз розміщення цих чинників із позицій суспільної географії дозволить обґрунтувати заходи, спрямовані на активізацію розвитку туристичної діяльності в регіональному туристичному комплексі.

Природні чинники є одними з головних у формуванні та функціонуванні регіональних туристичних комплексів. Зрозуміло, що різноманіття та ступінь насиченості на території регіону пам'яток природи (особливо національного значення), що є чи можуть бути використані у туризмі, є однією з вирішальних передумов розбудови цій території низки видів туризму – від пляжного до екологічного. При цьому набуває значення не лише рівень зосередженості цих об'єктів заповідання природи, а й ступінь їхньої доступності, наявність умов для відвідування туристами різного віку та категорій за станом здоров'я.

Одним із важливих чинників розвитку туризму на будь-якій території є стан використання її природно-ресурсного потенціалу, до складу якого входять природні умови і ресурси. Під першими розуміють ті елементи природи, що прямо впливають на життєдіяльність людей, а під другими – ті елементи природного середовища, що на цьому рівні розвитку господарства, використовуються або можуть бути використані для створення благ чи надання послуг (зокрема з туризму).

Значною мірою природно-ресурсний потенціал визначає головні тенденції розвитку і структуру економіки певного регіону держави. Це має виразний вияв на формування спеціалізації в туризмі, орієнтований на використання наявних на певній території природних ресурсів. Саме тому важливим науковим завданням при суспільно-географічному дослідженні

регіональних туристичних комплексів напівпериферійних областей України є вивчення ролі природних ресурсів у розвитку різних видів туризму. Для цього потрібно дослідити наявні природні ресурси та природні умови, що сприяють підвищенню рівня продуктивності праці. Ураховуючи індустріально-аграрний тип економіки Хмельницької області та спеціалізацію її туристичного комплексу, розглянемо спочатку ті чинники, що зумовили розвиток спеціалізованих видів туризму, а потім ті з них, що можливо і доцільно залучати для розвитку сільського (зеленого) туризму.

Першими, безперечно, залучають до туристичної діяльності ті об'єкти природно-заповідного фонду регіону, які мають вигідне транспортно-географічне розташування в наявній мережі автомобільних і залізничних доріг, розміщених неподалік від уже готових об'єктів тимчасового перебування та готельно-ресторанного бізнесу. Лише за цих умов можлива валоризація тої чи тої природної дестинації як об'єкта туризму, який набуває певного рангу з огляду на репрезентативність та можливість реалізації на його основі різних видів туризму [15].

Важливе місце у формуванні та функціонуванні регіонального туристичного комплексу мають кліматичні умови. Спираючись на багатолітні спостереження за погодою в місцевостях, які мають сприятливі передумови для розвитку туристичної діяльності, обирають для локалізації відповідних туристичних об'єктів та спеціалізованої інфраструктури ті з них, де менша кількість опадів та більш комфортні умови перебування на свіжому повітрі. Особливого значення клімат як туристичний чинник набуває на кліматичних курортах, для яких саме унікальні сприятливі для оздоровлення і відпочинку метеорологічні параметри є тим туристичним ресурсом, завдячуючи якому вони функціонують.

Не менше значення мають наявні природні ресурси для розвитку туризму в регіоні. Саме вони визначають потенціал розбудови мережі закладів екологічного, спелеологічного, мисливського та інших видів туризму. Зрозуміло, що збереження місцевої флори і фауни, особливо в її природному

середовищі проживання, є запорукою не лише функціонування відповідних видів туризму, а й оздоровлення екологічного становища в регіоні. Тому розбудова мережі природно-заповідного фонду місцевого значення становить незадіяний на цьому етапі формування новостворених об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості ресурс, який може стати основою їхнього подальшого успішного соціально-економічного розвитку. Створення та популяризація місцевих природних ресурсів, чи то ставок, чи то гай, дозволяє, як засвідчує позитивний досвід агроосель у Хмельницькій області, стати основою розвитку сільського (зеленого) туризму. Передовий досвід використання місцевих природних ресурсів слід підтримувати та поширювати в інших регіонах України. Не задіяними в умовах більшості регіонів держави є природні ресурси, які раніше широко використовувались у народних промислах. Зокрема, це використання місцевих покладів глин, вапняків та інших матеріалів, з яких виготовляли посуд, елементи інвентарю та предмети побуту. Таким чином можливе відновлення не лише етнічних традицій місцевого населення та елементів нематеріального культурного спадку, а й розбудова на цій основі різних видів туристичної діяльності. Таким чином стає можливим у новостворених сільських об'єднаних територіальних громадах залучення потенціалу й природного, і суспільного плану.

Суспільні (соціально-економічні) чинники розвитку туризму спираються насамперед на наявні в регіоні об'єкти матеріальної культурної та історичної спадщини, традиції та обряди (нематеріальна культурна спадщина). Переважно в умовах України вони найбільше збереглись у сільській місцевості, де є невід'ємною частиною сучасної народної культури та побуту. Їхня валоризація як елемента туристичної діяльності сприяє ширшому використанню наявного соціально-економічного потенціалу.

Особливе місце серед суспільних чинників посідають музеї та культурно-історичні пам'ятки, у яких зберігаються елементи матеріальної культури. Доцільним є не лише включення до туристичних маршрутів нових відповідних об'єктів, особливо місцевого значення, а й розробка спеціальної рекламної

кампанії щодо популяризації таких закладів. Особливо це стосується об'єктів, пов'язаних з періодом Української революції 1917–1922 рр., які тривалий час замовчувались, свідомо нищились та пам'ять про які була небажаною за попереднього суспільного ладу. Нині, в умовах відродження національної пам'яті, постає нагальною потребою відновлення історичної справедливості щодо діячів та подій часів УНР, Гетьманату, Директорії, які намагались відродити українську державність [97].

Не менш важливим завданням, яке варто послідовно реалізовувати в розвитку регіонального туристичного комплексу, є збереження та цілеспрямована підтримка заходів народного фольклору та традицій. Вони є суттєвим елементом туристичної привабливості та виразної самобутності регіону, що становить його нематеріальне культурне надбання. Таким чином розвиток відповідних видів туризму сприятиме збереженню етнічної самоідентифікації, культурного різноманіття та духовності українського народу.

Для цього варто приділяти увагу розвитку наявного транспортного сполучення. Вчасне проведення ремонтів автодорожнього покриття, збільшення довжини асфальтованих автомобільних доріг, облаштування місць тимчасового очікування громадського пасажирського транспорту, розбудова зручних маршрутів дозволяє активізувати самодіяльний туризм різних видів у регіоні. Таким чином збільшується доступність наявних туристичних об'єктів, їхня привабливість для відвідувачів, особливо за умов масового туризму.

Водночас постає потреба в розбудові мережі заходів тимчасового проживання і громадського харчування. Масовий туризм можливий лише за умов належного забезпечення потреб мандрівників у харчуванні та ночівлі. Безперечно, відповідні заклади та установи повинні мати цілий комплекс об'єктів гігієни та утилізації відходів життєдіяльності туристів. Тому важливо, особливо в умовах сільської місцевості, передбачити в планах соціально-економічного розвитку та генеральних схемах розвитку сіл місця для

тимчасового перебування туристів, відповідні інфраструктурні об'єкти, зарезервувати земельні ділянки для їхнього облаштування.

Відповідні заходи повинні відбуватись за умов суворого дотримання заходів щодо безпеки поводження з відходами. У протилежному випадку можливі спалахи епідемій серед населення та тварин місцевого значення. Тому екологічний чинник має виняткове значення для туристичної діяльності та є одним із обмежувальних у розвитку різних видів туризму в рамках регіонального туристичного комплексу. З одного боку, імператив збереження навколишнього природного середовища, а також репрезентативних об'єктів природно-заповідного фонду, створює суттєві обмеження в розбудові масових видів туризму, а з іншого, – сприяє активізації таких видів, як сільський (зелений) та екологічний (туризм), які безпосередньо покликані зберегти наявний стан природи на території регіону.

Техногенні чи природні катастрофи та аварії призводять до різкого зниження туристичної атрактивності регіону, а також до фактичного знищення окремих важливих туристичних об'єктів. Показовим у цьому плані є приклад Київського Полісся, яке до аварії на Чорнобильський АЕС було одним з місць розвитку масових видів туризму в Україні. Нині, через обмеження щодо перебування на частині його території, а також заходи постійного контролю рівня радіоактивного забруднення зумовили різке зниження туристичної привабливості. Проте виник своєрідний новий вид туризму – екскурсійний туризм до міст Прип'ять і Чорнобиль та відвідування Чорнобильської АЕС. Таким чином навіть зона техногенного екологічного лиха може за відповідних зусиль стати туристично-привабливою.

Для того щоб мати можливість розвивати такий вид туризму, потрібна спеціально розроблена нормативно-правова база, яка б створила законні умови його належного функціонування. Тому доцільно при формуванні регіонального туристичного комплексу в умовах реформи децентралізації забезпечити на рівні новостворених об'єднаних територіальних громад прийняття рішень органами

місцевого самоврядування, які б сприяли розбудові туристичної діяльності на їхній території.

Аналіз розміщення цих чинників із позицій суспільної географії дозволить обґрунтувати заходи, спрямовані на активізацію розвитку туристичної діяльності в регіональному туристичному комплексі. Для цього слід сформувати методичний науковий апарат дослідження з огляду на положення суспільної географії на основі наукової школи академіків Паламарчука – Олійника щодо економіко-географічної сутності регіонального комплексоутворення у сфері туристичної діяльності.

1.3 Методичні основи суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу

В основі методики суспільно-географічного аналізу лежать загальнонаукові принципи системного аналізу та формальної логіки. Вони зумовлені тим, що регіональний туристичний комплекс є типовим об'єктом економіко-географічного аналізу. Тому доцільним є застосування методики його вивчення, що складається з трьох головних етапів – підготовчого, аналітико-синтетичного, конструктивного туризму та обґрунтування наукової новизни, уточнення змісту понятійно-термінологічного апарату, розроблення методики дослідження за допомогою застосування сучасної методології суспільної географії та її методів дослідження.

Насамперед визначають об'єкт і предмет дослідження, його мету і завдання, які обумовлюють наукове дослідницьке поле, та окреслюють фахове спрямування у вивченні регіонального туристичного комплексу з позицій суспільної географії. Для цього слід спиратись на системний підхід, адже він є основою сучасного суспільно-географічного дослідження в рамках наукової школи академіків Паламарчука – Олійника територіальної організації суспільства. Системний підхід дозволяє структурувати об'єкти та явища в

часово-просторовому відношенні, спираючись на загальнонаукові підходи системного аналізу та формальної логіки. Основним у таких дослідженнях є індуктивний принцип, коли спочатку висувається теоретичне твердження, яке потім доводиться на підставі прикладів з реальної дійсності. Таким чином як вихідне теоретичне наріжне поняття є суспільно-географічний комплекс. Це ключове поняття наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, яка займає передові позиції у вивченні просторового прояву організації суспільства. Доцільним є застосування методологічного апарату формальної логіки, яка є основою системного підходу в сучасній науці як його гносеологічна специфіка. Методологічні засади обумовлюють арсенал наукових методів, які слід застосувати для розкриття суті досліджуваного явища. Це головний постулат формальної логіки як міждисциплінарного підходу в науці. Окреме місце в методології системного аналізу займає обґрунтування виділення певної структури комплексу, який є складним утворенням, що складається з окремих елементів, що мають, зокрема, територіальний вияв. Такі теоретико-методичні узагальнення дозволяють використати спеціальні методи суспільної географії для обґрунтування комплексної методики дослідження такого комплексу та виділення в його складі різних територіальних елементів.

При формуванні теоретичних засад дослідження насамперед проводять аналіз поглядів на сутність поняття «регіональний туристичний комплекс» з позицій різних наукових шкіл у географії туризму. Після цього обґрунтовують головні чинники розвитку регіонального туристичного комплексу з урахуванням специфіки напівпериферійного суспільно-географічного положення Хмельницької області, на прикладі якої буде проведено наше дослідження. Це дозволяє сформулювати відповідні методичні основи суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу. На їхній підставі здійснюється послідовний аналіз сучасного стану розвитку туристичного комплексу Хмельницької області.

Комплексний суспільно-географічний аналіз сучасного стану розвитку туристичного комплексу напівпериферійного регіону України складається з чотирьох головних блоків:

- 1) аналіз чинників розвитку регіонального туристичного комплексу;
- 2) комплексна оцінка туристичного потенціалу області;
- 3) динаміка розвитку туризму у регіоні за період від 2010 р.;
- 4) сучасна організація туристичної діяльності в області.

На підставі проведення такого дослідження визначаються основні проблеми, що існують у регіональному туристичному комплексі Хмельницької області, та обґрунтовуються заходи, спрямовані на активізацію його розвитку. Для цього слід спочатку провести SWOT-аналіз конкурентоспроможності цього напівпериферійного регіону держави на ринку туристичних послуг. Після цього визначається сучасна територіальна структура регіонального туристичного комплексу та його елементи. Це має виняткове значення для розкриття територіального аспекту в розвитку регіонального туристичного комплексу та обґрунтування пропозицій щодо оптимізації його структури для органів управління об'єктами, що входять до його складу з метою пропорційного розвитку регіонального туристичного комплексу. Таким чином стає можливим визначити головні напрямки перспективного розвитку і вдосконалення територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області в контексті реформи місцевого самоврядування та активізації зусиль для забезпечення новопосталих об'єднаних територіальних громад ресурсами для свого розвитку на засадах залучення до соціально-економічного розвитку нових форм туристичної діяльності.

Важливою у визначенні напрямів розвитку регіонального туристичного комплексу є офіційна регіональна політика. Аналіз чинних у Хмельницькій області документів із соціально-економічного розвитку дозволить нам виявити важливість залучення потенціалу розвитку туристичної індустрії в цьому напівпериферійному регіоні для активізації господарської діяльності. Питання теорії регіонального розвитку господарства ставилися ще в перших відповідних

економіко-географічних напрацюваннях. Так, наприклад, Й. Тюннен ще у 1824 р. розробив першу теорію розміщення господарської діяльності первинного сектору економіки на прикладі ідеального міста та його хітерланду. Зважаючи на те, що в темі дисертаційного дослідження об'єкт вивчення було визначено як регіональний туристичний комплекс індустріально–аграрного регіону України (на прикладі Хмельницької області), при огляді теоретико-методичних напрацювань попередників ми зосередимо увагу саме на тих публікаціях, у яких вивчалися відповідні вітчизняні регіони, та тих у яких розкриваються теоретико-методологічні підходи, застосовані при проведенні відповідних досліджень. Слід наголосити на тому, що в теоретико-методологічному плані вони становлять окремий тип регіонів, зокрема належать до загального класу регіонів держав із перехідним типом економіки, що мають низку принципових відмінностей від інших індустріально-аграрних регіонів решти груп країн світу. При цьому важливо провести просторово-часовий аналіз розвитку туристичної діяльності в Хмельницькій області за період від 2010 р. Виявлені основні тренди розвитку та визначення місця цього напівпериферійного регіону в туристичній індустрії України за сучасних складних геополітичних та економічних умов дозволяють розкрити специфіку використання його суспільно-географічного розташування.

Для цього проводиться збір, опрацювання та аналіз статистичної інформації щодо головних показників туристичної діяльності. Таким чином створюється статистична база дослідження, що дозволяє при проведенні SWOT-аналізу конкурентоспроможності цього напівпериферійного регіону держави, виявити головні тенденції та наявні проблеми, вирішення яких дозволить оптимізувати сучасний регіональний туристичний комплекс Хмельницької області. При визначенні перспектив у його подальшому розвитку особливу увагу слід приділити таким новим формам туризму в Україні, як сільський (зелений) туризм та туристичні кластери. Їхнє широке впровадження у практичну діяльність новопосталих об'єднаних територіальних громад у

регіоні дозволить отримати додаткові ресурси для активізації їхнього соціально-економічного розвитку.

Наше дослідження проводилося на трьох територіальних рівнях: регіонів України; власне Хмельницької області; окремих її районів. Це дозволило нам усвідомити місце і значення туристичної індустрії на кожному з цих рівнів та надати конкретні пропозиції щодо більш активного залучення наявного туристичного потенціалу в соціально-економічний розвиток держави. Так буде виразно вказано на суспільно-географічному аспекті дослідження, яке вбачає в регіональній політиці держави важливий інструмент вирішення актуальних проблем у просторовому розвитку різних її складників.

Варто зазначити, що в радянській період розвитку географічної науки питання вивчення регіональних туристичних комплексів було другорядним і розвивалося в контексті економіко-географічного (пізніше економіко-соціально-географічного) вивчення тогочасних економічних районів. Значне місце в цих роботах посідало вивчення розміщення різних галузей промисловості та сільського господарства, а також питання економічного районування. Ураховуючи також і те, що основні концептуальні засади сучасної теоретико-методологічної бази вітчизняної суспільної географії було переважно сформовано в другій пол. 60-х – на поч. 80-х рр. XX ст., питання економіко-географічного вивчення регіонів України в попередній період ми розглянемо лише в загальних рисах. Нижче наводимо аналіз праць попередників у рамках наукової школи академіків Паламарчука – Олійника.

В основі цієї провідної наукової школи в суспільній географії лежить вчення про виробничо-територіальний комплекс як основу господарської діяльності в регіонах держави. Провідним центром відповідних досліджень в Україні в 60-х рр. XX ст. стає створений у 1964 р. при Інституті геологічних наук АН УРСР Сектор географії на чолі академіком М.М. Паламарчуком, який завідував відділом економічної географії. У цьому структурному підрозділі розпочав наукову діяльність майбутній академік Я.Б. Олійник. За його ініціативи активізувалися дослідження господарства окремих областей України в контексті

вивчення територіальної організації і територіальної структури економічних районів та спеціалізованих міжгалузевих виробничо-територіальних комплексів.

У той період розвитку вітчизняної географічної науки вийшла низка стислих економіко-географічних оглядів частини напівпериферійних областей України, у яких розглянуто й тогочасні регіональні туристичні комплекси. Особливо підкреслювалося, що кожна область є частиною відповідного економічного району Держплану СРСР і повинна виконувати певну функцію та мати міжрайонні спеціалізовані виробництва. Саме в цьому була важлива методологічна відмінність радянського підходу до вивчення областей, які досліджувалися лише як невід'ємний складник єдиного народногосподарського комплексу СРСР.

У середині 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. за ініціативи академіка М.М. Паламарчука в українській географічній науці відбувся перехід від економічної і соціальної географії до суспільної географії, що виявилось у вивченні територіальної організації саме суспільства як цілісної системи, а не окремих його складників. Тому було сформульовано важливий теоретико-методичний висновок про те, що територіальна суспільна система в межах певних суспільних відносин формується як суспільно-територіальне сполучення населення, виробництва, природних ресурсів, насамперед як територіальна система виробничих сил. У цьому контексті набули широкого значення роботи, що мали виразний екологічний і соціальний аспект та були спрямовані на максимальне врахування сучасних природних і суспільних явищ, тенденцій їхніх змін і взаємодії в умовах науково-технічної революції [184; 185]. Велике значення мали теоретико-методичні розробки щодо територіальної структури регіональних господарських комплексів та його окремих складників, виконані учнями академіка М.М. Паламарчука. Так було сформовано наукову школу, що набула подальшого розвитку у працях академіка Я.Б. Олійника, який, творчо розвиваючи напрацювання свого наставника, не лише збагатив вітчизняну суспільну географію новими ідеями, але й започаткував нові напрямки. Слід відзначити, що в Інституті географії НАН України після смерті академіка М.М. Паламарчука

відбулось згортання відповідних напрацювань у рамках геокомплексології. Це зумовлено тим, що лише одна В.П. Нагірна продовжила вивчати АПК різного рангу. Решта співробітників інституту займаються вивченням інших аспектів сучасної географії, а не розвивають та поглиблюють вчення про геокомплексологію академіка М.М. Паламарчука, яке спирається на концепцію виробничо-територіального комплексу. Відповідні дослідження продовжились на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка в рамках наукової школи академіка Я.Б. Олійника.

Доведено що при вивченні регіональних галузевих комплексів слід враховувати не тільки планові завдання щодо розвитку господарства в межах певної області, але й брати до уваги вплив великих міст та всієї системи розселення населення, екологічні аспекти тощо. Проаналізувавши праці та публікації інших вчених, можемо зробити висновок, що комплексно-пропорційний та збалансований соціально-економічний комплекс регіонів України повинен бути деталізований на чотирьох просторових рівнях: внутрішньообласному (група адміністративно-територіальних районів); низовому (на рівні окремих сільських (селищних) рад певного адміністративно-територіального району); первинному (у межах частини адміністративно-територіального району); внутрішньогосподарському (територія господарських суб'єктів). Важливе значення для вивчення внутрішньообласних господарських процесів має врахування наявних пропорцій у функціонуванні обласного територіально-виробничого комплексу. Тому, спираючись на відповідні розробки у цей період розвитку суспільної географії, ми можемо стверджувати, що сама область розглядається як мезоекономічний району, у якому існує економічна й адміністративна єдність, що виявляється в складній господарській організації.

За роки незалежності України відбувся остаточний перехід від економічної і соціальної географії на позиції суспільної географії. Важливе значення для висвітлення питання щодо формулювання сучасних теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження регіонів України та

ступеня наукового вивчення має аналіз відповідних публікацій у наукових фахових виданнях та монографіях із суспільної географії.

Нові теоретико-методичні засади комплексного сучасного суспільно-географічного дослідження регіонів держави були викладені в останній публікації академіка М.М. Паламарчука [113], та в працях: Г.В. Балабанова, К.В. Мезенцева, Я.Б. Олійника, О.Г. Топчієва та ін. [87; 104-114; 154]. У їхніх наукових розвідках розкриваються нові теоретико-методичні засади суспільно-географічних досліджень у контексті підвищення ефективності виробництва на сучасному етапі прискореного господарського розвитку незалежної держави з суспільно-географічних позицій. При цьому головним завданням регіональної політики в Україні є збереження цілісності національної території, зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів та поступове формування перспективної регіональної структури життєдіяльності населення, забезпечення регіональної справедливості.

Академік М.М. Паламарчук виклав сучасне бачення територіальної організації господарства України та визначив головні теоретико-методологічні засади її вивчення [113]. Важливим етапом у дослідженні конкретних господарських процесів у вітчизняних регіонах стало запроваджене у монографії вивчення регіональних туристичних комплексів. Було досліджено трансформацію територіальної структури господарства держави, зокрема, тенденції у розвитку найважливіших секторів економіки, розкрито основні зміни в територіальній організації господарства економічних районів держави. Здобутком сучасної суспільної географії в Україні став вихід колективної монографії науковців кафедри економічної географії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка щодо регіональної політики в державі [117]. Важливою для розуміння сучасних теоретико-методичних засад вивчення демографічних процесів у регіонах держави є монографія А.І. Доценка [48]. Різні аспекти сучасного етапу розвитку господарства індустріально-аграрних регіонів держави розкриті в публікаціях учнів академіка Я.Б. Олійника [104–111]. Тому є всі підстави стверджувати, що наукова школа

академіків Паламарчука – Олійника є передовою в Україні з питань вивчення різних аспектів функціонування регіональних галузевих і міжгалузевих комплексів у сучасних соціально-економічних умовах.

Аналіз публікацій у вітчизняних фахових періодичних виданнях із суспільної географії дозволяє нам виявити головні тенденції в науковому вивченні регіонів держави. За роки незалежності держави було дуже мало робіт з комплексного вивчення регіонів держави. Так, наприклад, різні аспекти розвитку сільської місцевості під впливом туристичної діяльності розкрито у праці А. Доценко та В. Дульської [47].

Акцентуємо увагу на тому, що Хмельницька область є одним із регіонів України, який мало вивчений саме з сучасних позицій суспільної географії в дисертаційних роботах із суспільної географії. Проведений аналіз тематики публікацій у фахових виданнях із цієї спеціальності за період з 2000 до 2020 рр. дозволяє нам лише підтвердити цей висновок. З огляду на те, що напівпериферійні регіони держави все ще недостатньо вивчені вітчизняними фахівцями з суспільної географії, тема нашого дисертаційного дослідження є актуальною з наукових позицій, а потреба в суспільно-географічних рекомендаціях щодо оптимізації практики управління економічними процесами в регіональному туристичному комплексі Хмельницької області надає важливого значення пропозиціям, сформульованим у третьому розділі дисертаційного дослідження, для практики державного управління господарством цього регіону держави.

Проведений стислий аналіз розвитку суспільно-географічних досліджень питань господарства індустріально-аграрного регіону України дозволяє нам зробити такі найважливіші висновки:

1) помітна принципова зміна в дослідженні регіональних туристичних комплексів залежно від етапу в розвитку самої суспільної географії. Якщо спочатку вони розглядалися лише в рамках вирішення певних вузькогалузевих проблем, то, згодом, усе більшого значення набуває розуміння потреба

комплексного підходу до вивчення сутності таких міжгалузевих складних регіональних комплексів;

2) відповідні дослідження в радянській період спиралися на такий методологічний принцип – кожна з областей України була невід’ємним складником єдиного народногосподарського комплексу СРСР, що має союзню спеціалізацію, є частиною певного економічного району Держплану СРСР і повинен виконувати в ньому певну функцію та мати міжрайонні спеціалізовані виробництва, зокрема й у сфері туризму;

3) за роки незалежності України відбувся остаточний перехід від економічної та соціальної географії на позиції суспільної географії. Були значно активізовані дослідження різних питань розвитку окремих регіонів держави зокрема регіональних туристичних комплексів. Водночас мало уваги приділялося саме вивченню напівпериферійних регіонів держави. Хмельницька область є одним із регіонів України, який мало вивчений з сучасних позицій суспільної географії.

Таким чином, розроблена на кафедрі економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка суспільно-географічна концепція регіональної політики України та обґрунтований набір конкретних методів дослідження є важливою основою для проведення дослідження регіонального туристичного комплексу [51; 52; 55; 87-90; 104-111; 117; 122].

Методологічні підходи суспільної географії як науки ґрунтуються насамперед на принциповому визнанні об’єктивності реального світу, що дозволяє говорити про єдність теорії, логіки і діалектики пізнання. При відборі методологічних підходів для проведення наукового дослідження слід керуватися суттю відповідного об’єкта, а методів дослідження – предмета відповідного наукового дослідження.

Головними методологічними принципами дисертаційного дослідження є:

1) територіальна цілісність України пролягає в тому, що кожен регіон держави є її невід’ємним складником;

2) верифікації – наукове дослідження повинно ґрунтуватися на сучасних теоретико-методичних напрацюваннях відповідної науки, а його головні результати і висновки – прямо виходити з глибокого аналізу закономірностей, особливостей і тенденцій розвитку регіонального туристичного комплексу;

3) достовірності – для отримання коректних, із позицій наукового аналізу, результатів суспільно-географічного дослідження господарства регіону України використовувалися лише офіційні, опубліковані для відкритого користування дані Державного комітету статистики України, його структурних підрозділів, а також дані, що їх наводять в офіційних звітах інші державні й наукові установи України.

Ураховуючи той факт, що регіон не може розглядатися без його територіальної компоненти, ми маємо підстави для того, щоб визначити його одним із тих аспектів буття, які вивчає географічна наука. З огляду на те, що господарські процеси, які відбуваються в регіоні держави, так чи інакше впливають і на інші складники людської діяльності, ми можемо зробити важливий висновок про те, що ці питання належать до складу об'єкта вивчення суспільної географії.

Спираючись на загальнонаукові методи системно–структурного аналізу і формальної логіки, докладніше розкриємо сучасне бачення таких важливих категорій суспільно-географічної науки, як регіон і регіональний туристичний комплекс.

У нашому дослідженні під регіоном, відповідно до чинної Конституції України, розуміють Автономну Республіку Крим, області й міста загальнодержавного підпорядкування. Слід зазначити, що саме таке його тлумачення існує й у переважній більшості західноєвропейських суспільно-географічних досліджень, що знайшло відображення в загальних актах і програмах щодо регіонального розвитку країн-членів Європейського Союзу. Важливо зазначити, що кожний регіон має не тільки внутрішньодержавну, але й міждержавну спеціалізацію, причому взаємодія з господарськими суб'єктами інших регіонів України відбувається не тільки шляхом участі в системі географічного, але й також міжнародного поділу і кооперації праці [74; 75].

Існування регіонів у нашій державі закріплено Конституцією України, тому саме вони повинні бути основною ланкою територіального управління й територіальної організації всієї держави [73].

Спираючись на ці напрацювання, ми вважаємо, що загальнонауковий системно-структурний підхід до вивчення регіональних комплексів, до яких належить і регіональний туристичний комплекс, є основним, адже він спрямований на розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей між складниками, їхнього просторового вияву у формуванні різних елементів територіальної структури, що дозволяє виявити та обґрунтувати територіальні межі кожного з її елементів. Це стає можливим при застосуванні в дослідженні наукового апарату формальної логіки, адже принцип дедукції покладено в основу типізування, класифікації, районування, а індукція є основою розбудови методичного апарату дослідження суспільно-географічних комплексів і систем. Для цього потрібно залучити й інші загальнонаукові методи, зокрема, математико-статистичні методи для обробки зібраної та опрацьованої за методикою дослідження статистичної інформації. Важливо зазначити, що сутність територіальної організації, як зазначає академік М.М. Паламарчук [113, с. 9], можемо розкрити, лише вивчивши функціонування відповідних територіальних структур. При цьому слід звертати особливо увагу на територіальну спеціалізацію, що є виявом процесу географічного поділу праці, і яка визначається рівнем територіального зосередження видів туристичної діяльності.

Варто зазначити, що розуміння регіонального туристичного комплексу є необхідною базою для формування головних висновків нашого дослідження, і визначення темпів економічного зростання окреслення основних пріоритетних напрямів господарського розвитку в Хмельницькій області. Головним критерієм ефективності функціонування регіонального туристичного комплексу повинно стати забезпечення стабільності існуючої туристичної діяльності, формування достатніх для її нормального функціонування матеріально-технічних запасів і гарантування доступності туристів. Також у

нашому дослідженні широко застосовуються вже традиційні загальнонаукові методи дослідження (літературний, дескриптивний, порівняльно-аналітичний тощо).

Важливим результатом теоретико-методологічних засад сучасного суспільно-географічного дослідження регіональних туристичних комплексів є їхнє усвідомлення як системного утворення, головні риси якого можливо розкрити, спираючись на комплексно-географічний і картографічний підходи. Саме тому основною науковою категорією нашого дослідження є територіальна організація регіонального міжгалузевого комплексу [121].

Правильне розуміння його розвитку неможливе без розгляду різноманітних чинників, що визначили не тільки формування наявних пропорцій між різними складниками, але значною мірою визначають їхній сучасний розвиток. Для вивчення потрібно залучити до нашого дослідження історико-генетичний підхід. Застосування основних прийомів формальної логіки дозволяє правильно і несуперечливо сформулювати методику суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу напівпериферійного регіону України (на прикладі Хмельницької області). Головним результатом проведеного суспільно-географічного дослідження територіальної організації регіонального туристичного комплексу є створення серії картографічних творів, з огляду на системний і комплексно-географічний підходи, концепцію сталого розвитку і метод картографування. Застосування інших теоретико-методологічних підходів дозволяє вивчити часткові аспекти тих питань, що розглядаються в наступних частинах нашого дисертаційного дослідження.

Застосування системно-структурного підходу до вивчення сукупності суспільних процесів у регіоні з позицій суспільної географії дозволяє виділяти в його складі три головні підсистеми: природа – населення – господарство, що, територіально поєднуючись у різних формах людської діяльності, створюють суспільно-географічний комплекс. Застосування цієї важливої наукової категорії понятійно-термінологічного апарату сучасної суспільної географії

дозволить нам правильно зрозуміти перебіг тих чи інших господарських процесів у конкретних природно-географічних умовах Хмельницької області [72]. Слід відзначити, що взаємодія трьох головних підсистем суспільно-географічного комплексу не завжди є позитивною, а часто, у зв'язку з тим, що не були наперед означені всі види наслідків реалізації того чи іншого господарського рішення, ці зміни можуть бути й негативними для розвитку господарства регіону.

При характеристиці структури суспільно-географічної системи, з огляду на позиції суспільної географії, слід насамперед досліджувати її територіальну структуру. Розкриття територіальної структури дозволяє зрозуміти ієрархічність складних просторових суспільно-географічних систем, адже наявність цього атрибуту дозволяє встановити важливий методологічний висновок про обов'язкове підпорядкування елементів нижчого рангу елементам вищого рангу відповідної системи, що виявляється в зміні їхніх функціональних особливостей. Деталізуючи це теоретико-методологічне твердження, ми можемо стверджувати, що будь-який регіон, з одного боку, є елементом ширшої національної системи, а, з іншого, – він є системою для тих низових елементів, що його утворюють.

Проведення наукового аналізу неможливе без залучення методологічного апарату формальної логіки, адже, спираючись на її головні принципи ми можемо визначити несуперечливу гармонійну систему методики вивчення всіх аспектів регіонального туристичного комплексу. Так, залучення прийому формалізації дозволяє виявити його характерні ознаки, а застосування прийому ідеалізації виокремити їх найголовніші риси. Залучення дедуктивно–індуктивного аналізу надає нам можливість виявити закономірності внутрішньої будови й організації регіонального туристичного комплексу, усвідомити те, що він одночасно входить до складу національного туристичного комплексу України і сам поділяється на певні територіальні складники.

Потреба залучення статистичних даних щодо результатів функціонування регіонального туристичного комплексу в межах економіко-географічного аналізу, вимагає застосувати сукупність методів апарату математико-статистичного аналізу. Їхнє залучення дозволяє глибше зрозуміти економічну природу туристичної діяльності та визначити в кількісних показниках належні параметри функціонування компонентної структури такого міжгалузевого регіонального комплексу. Так, наприклад, при вивченні ролі Хмельницької області в національному туристичному комплексі України саме залучення апарату математичної статистики та економетрії дозволяє виявити місце і значення регіону в загальнодержавних економічних процесах.

Важливе місце в сучасному суспільно-географічному аналізі посідає виявлення кореляції та тісноти зв'язків між різними аспектами функціонування господарства в регіоні. Проте, при цьому не слід забувати про первинність саме суспільно-географічного розуміння відповідних процесів і явищ, що досліджуються, щоб отримані, після застосування математико-статистичного апарату, висновки не виявилися ні тривіальними, ні помилковими чи сумнівними з географічних позицій. Значною мірою ця методологічна вимога до виконання суспільно-географічного дослідження обмежує застосування при його виконанні теоретико-формалізованих економетричних моделей, що не мають географічного складника для інтерпретації отриманих результатів.

Математико-статистичні методи є одним зі специфічних інструментаріїв, які застосовують саме під час проведення соціально-економічного дослідження. При цьому серед великої кількості різних показників, що застосовують у таких розробках, слід вибрати потрібні для розкриття суспільно-географічної сутності регіонального туристичного комплексу напівпериферійного регіону України.

Тому було обрано такі показники:

- 1) коефіцієнт туристичної функції;
- 2) коефіцієнт рангової кореляції Спірмена;
- 3) коефіцієнт насиченості території туристичною функцією.

Ці три показники мають різну математичну сутність, водночас для їхнього розрахунку потрібно широке застосування первинної статистичної звітності. Розкриємо докладніше сутність кожного з них з позицій соціально-економічної географії.

Відомий французький учений у царині географії туризму П. Дефер запропонував ще в 60-і рр. XX ст. для аналізу рівня розвитку готельного господарства коефіцієнт туристичної функції [189, р. 35]:

$$T = \frac{L \cdot 100}{P} \quad (1.1)$$

де, T – коефіцієнт туристичної функції, L – загальна кількість ліжко-місць у готелях, P – загальна кількість постійного населення. Показник змінюється від 0 до нескінченності, проте лише коли він набуває значення 10, є підстави стверджувати про розвиненість у відповідній територіальній одиниці туристичної діяльності, а коли він більше 100, то це важливий туристичний регіон.

Таким чином, ми маємо можливість кількісно виміряти туристичну діяльність у регіоні за будь-якими одиницями територіального поділу – від областей до сільських об'єднаних територіальних громад. Відповідно, з'являється можливість чітко вказати, наскільки та чи інша одиниця територіального поділу відстає або, навпаки випереджає інші в своєму розвитку туристичної діяльності. Безумовною перевагою цього показника є тісна кореляція між кількістю постійного населення та номерним фондом у закладах колективного тимчасового перебування. Спостерігається тісна взаємодія між виразним демографічним процесом та розвитком сфери гостинності, адже саме номерний фонд у готелях вказує на здатність розмістити та нагодувати відповідну кількість приїжджих. Не існує жодного готелю без закладів громадського харчування, отже, чим більшою є кількість номерного фонду, тим більшою є кількість посадкових місць у закладах громадського харчування, розміщених у готелях чи в інших закладах колективного тимчасового перебування. Таким чином обрані показники є головними в розумінні розвитку туристичної функції в регіоні дослідження.

Численні напрацювання іноземних колег, які його застосовували для територіальних одиниць різного рівня охоплення території, дозволяють стверджувати, що цей показник має високий рівень валідності та його варто використовувати для порівняння рівня розвитку готельного господарства в регіонах.

Традиційно в економічній географії використовують для порівняння різних за якісними характеристиками та одиницями виміру масових показників коефіцієнт рангової кореляції Спірмена [166, с. 34]. Пропонуємо застосувати його для виявлення залежності між розміщенням за адміністративно-територіальними одиницями пам'яток національного значення і туристичних підприємств (ф-ла 1.2).

$$r = 1 - \frac{6 \sum_1^n (x^1 - y^1)}{n(n^2 - 1)} \quad (1.2)$$

де, r – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, x – ранг за кількістю пам'яток національного значення, y – ранг за кількістю туристичних підприємств в адміністративно-територіальних одиницях, n – кількість адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином ми зможемо встановити, чи існує залежність між розміщенням за адміністративно-територіальними одиницями пам'яток національного значення і туристичних підприємств у межах Хмельницької області. Це важливо, адже ці пам'ятки є основою туристичних дестинацій у регіоні, їхнє використання в діяльності туристичних підприємств свідчить про залучення місцевих туристичних ресурсів у розвиток регіонального туристичного комплексу [173; 174].

Для виміру міжрегіональних особливостей розвитку туристичної діяльності в Україні ми пропонуємо використовувати коефіцієнт насиченості території туристичною функцією:

$$k = \frac{P}{\sqrt{\frac{S}{n}}} \quad (1.3)$$

де, k – коефіцієнт насиченості території туристичною функцією, P – кількість туристичних підприємств в адміністративно-територіальних

одиницях, S – площа адміністративно-територіальних одиниць, n – кількість населених пунктів, де наявні діючі туристичні підприємства.

При формулюванні відповідного коефіцієнта було застосовано напрацювання вітчизняної школи географії населення і розселення. Зокрема, подібним математичний вираз має коефіцієнт насиченості території розселенською мережею, запропонований А.І. Доценко [48]. Його суспільно-географічна сутність відповідає нашому розумінню регіонального туристичного комплексу як складної територіальної структури, в основі функціонування якої лежать зв'язки, що утворюють елементарні одиниці: туристичні пункти, центри, вузли, кущі. Тому існує зв'язок між кількістю туристичних підприємств в адміністративно-територіальних одиницях, їхньою площею та кількістю населених пунктів, де наявні діючі туристичні підприємства.

Важливо визначити наявні географічні закономірності в розподілі пам'яток матеріальної культури національного значення за допомогою методів лінійного програмування. Для цього слід створити відповідну базу дослідження, що має містити суттєві ознаки туристичної привабливості відповідних об'єктів та їхню точну географічну прив'язку для забезпечення можливостей щодо нанесення на карту та застосування методичного апарату статистичного аналізу методом лінійного програмування.

При формулюванні теоретико-методологічних засад економічного районування регіону держави важливо спиратися на відповідні принципи районування регіонів обласного рангу, що були сформульовані М.Д. Пістуном [117, с. 12-20]. До них належать: об'єктивна господарська цілісність території області; соціально-економічна й екологічна ефективність; регіональна спеціалізація; пропорційність і комплексний розвиток господарства; історичні особливості розвитку економіки та головні перспективи її подальшого розвитку.

Ми вважаємо за доцільне додати ще такий важливий принцип, як відповідність меж внутрішньорегіональних економічних районів чинним

адміністративним межах одиниць адміністративно-територіального устрою держави, адже, в цьому випадку державні органи влади можуть впроваджувати відповідні рішення для вирішення проблем та в рамках реалізації державних (регіональних) програм. Суттєве значення у виділенні економічних районів у складі регіону має визначення центрів (ядер) господарства, якими переважно є міські населені пункти, що сприяє формуванню на їхній основі виробничо-територіальних комплексів та утворенню більш складних територіальних структур у межах області. Важливо не забувати про те, що при проведенні галузевого економічного районування поділ території регіону відбувається за рівнем концентрації відповідного виду діяльності та її територіальної організації. При цьому постає закономірне питання про наявність сформованих відповідних форм територіальної організації господарства в низових районах у контексті взаємодії з ядром регіону, що може бути визначено шляхом розкриття глибини їхнього залучення в географічний поділ праці та рівня спеціалізації в межах регіону та всієї держави.

Це дозволяє визначити економіко-географічне мікрорайонування як основу для чіткого розуміння процесів географічного поділу й інтеграції праці, усвідомлення наявних проблем у територіальному розвитку регіону. Відповідні висновки сприятимуть виробленню рекомендацій щодо покращення програм, планів і прогнозів розвитку та схем районного планування Хмельницької області та повинні лягти в основу тих змін, що впливали б на оптимальний територіальний розподіл виробництва та населення в її межах.

Комплексно-географічний підхід вимагає, щоб при проведенні суспільно-географічного дослідження господарства регіону звертали особливу увагу на всебічний аналіз розвитку основних чинників формування сучасних економічних процесів у регіоні. Такий аналіз дозволить не тільки виявити структурні диспропорції в їхньому розміщенні та функціонуванні, але й визначити рівень збалансованості територіальної організації господарства регіону. Залучення саме цього спеціальнонаукового методологічного підходу географічної науки дозволить виявити можливості із залучення до виробництва

ще не задіяних резервів природно-ресурсного, трудового і виробничого потенціалу регіону. Для цього слід ґрунтовно вивчити стан розвитку продуктивних сил у ньому. Під продуктивними силами регіону розуміємо певну сукупність матеріальних елементів і людських ресурсів, що, взаємодіючи в процесі господарської діяльності, створюють необхідні для задоволення потреб суспільства блага. Просторове розміщення продуктивних сил є однією з основ формування територіальної організації регіонального туристичного комплексу. Варто наголосити на потребі залучення саме науково обґрунтованих підходів при прийнятті конкретних управлінських рішень щодо розміщення в регіоні тих чи інших підприємств, що повинно забезпечити не тільки зростання рівня пов'язаності економічних суб'єктів у його межах, але й раціонального територіального комплексування господарства, що матиме значний позитивний економічний і соціальний ефект. Ураховуючи, той факт, що регіональний туристичний комплекс Хмельницької області входить до складу туристичного комплексу України, то, позитивні зміни у ньому сприятимуть, у рамках системно-структурних зв'язків загальнодержавного рівня, зростанню загального рівня ефективності функціонування господарства всієї держави та підвищенню рівня її конкурентоспроможності на світовому ринку.

При проведенні суспільно-географічного дослідження регіонального туристичного комплексу варто застосовувати порівняльно-географічний метод. Його залучення дозволяє виявити основні аспекти впливу природних і суспільних процесів на територіальну організацію та визначити специфіку їхнього вияву на різних рівнях організації господарства регіону. На нашу думку, одним із головних чинників при цьому є географічне розташування регіону не тільки в межах певної держави, але й у відповідній частині світу. При цьому важливе місце посідає дослідження інтегрального потенціалу регіону.

Варто наголосити на тому, що в Україні більшість напівпериферійних регіонів держави формує своє господарство на вилученні та переробці власних природних ресурсів. Туристична діяльність є другорядною, і тому наявний

значний потенціал розвитку не залучено в господарську діяльність. Найбільш перспективним є залучення іноземних туристів з метою активізації соціально-економічного розвитку держави та її регіонів. З одного боку, це сприяє збільшенню рівня відкритості господарства регіонів України, а, з іншого, – зростанню їхньої залежності від зовнішніх чинників та процесів, на які, переважно, регіональні органи влади не мають великого впливу. У цьому контексті по-новому постає питання раціонального визначення спеціалізації регіону у внутрішньодержавному і міжнародному поділі праці та формулювання відповідних пропозицій щодо покращення наявної територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області [28].

Спираючись на відповідні напрацювання вітчизняних і зарубіжних географів-фахівців із проблематики територіальних аспектів концепції сталого розвитку [108; 154], можемо визначити такі принципи сталого розвитку господарства регіону: 1) стабільність; 2) оптимальність; 3) комплексність і пропорційність у головних пропорціях між видами туристичної діяльності.

Їхнє раціональне поєднання дозволить закріпити на тривалий строк прискорені темпи розвитку кожного регіону держави, а отже, і всього національного господарства України.

При цьому не варто забувати, з огляду на позиції концепції сталого розвитку, про такі головні чинники розвитку господарства регіону держави:

1) інноваційний – зростання рівня прибутковості та конкурентоспроможності туристичних організацій, розміщених у регіоні, можливе лише в контексті активізації діяльності з упровадження сучасних вітчизняних і зарубіжних науково-прикладних розробок; створення в регіоні сприятливого клімату для формування виробництв, у яких високий рівень технологій, поєднується з широким залученням місцевих ресурсів та збільшенням надходжень до державного і місцевих бюджетів всіх рівнів [206];

2) інвестиційний – зростання головних макроекономічних показників та їхня стабільна позитивна динаміка можлива лише за рахунок високих темпів

національних й іноземних капіталовкладень у контексті загальнодержавного підвищення рівня добробуту населення України та рамках активної політики з активізації вітчизняних науково-технологічних й інноваційних розробок та їхнього впровадження в господарську діяльність, шляхом створення відповідної сучасної інфраструктури та поглиблення інтеграції науки і виробництва як одного зі складників сучасної регіональної політики;

3) екологічний – створення в регіоні умов для досягнення оптимально можливого, за наявного рівня господарського освоєння його території та розвитку продуктивних сил, балансу відносин у системі природа – населення – виробництво, що дозволяє спрямувати головні напрями розвитку господарства регіону на позиції зменшення і більш раціонального використання існуючих природних ресурсів та приведення матеріальної бази виробництва в його межах до найвищих світових економічних, соціальних і екологічних стандартів, шляхом екологізації процесів виробництва, споживання і розширення обсягів вторинного використання природних ресурсів регіону держави.

Варто зазначити, що ми вивчаємо сучасний стан регіонального туристичного комплексу Хмельницької області, тому без застосування історико-генетичного підходу неможливо зрозуміти суть багатьох економічних проблем, адже вони виникли в результаті дій, що трапилися в попередній період його розвитку. Спираючись на цей методологічний підхід, можемо правильно визначити основні тренди розвитку господарства регіону й окремих його складників на найближчу перспективу та окреслити те коло проблем, що можуть виникнути при дотриманні наявної траєкторії в розвитку регіону та держави. При цьому слід наголосити на принциповій незворотності просторово-часових змін, що відбулися в Україні за роки реформ та наявності виразної позитивної тенденції в загальному розвитку національної економіки.

Важливим виразом власне суспільно-географічної ознаки нашого дослідження є застосування географічних методів дослідження. До них насамперед належить тематичне картографування регіональних туристичних

комплексів. При цьому ми спирались на ґрунтовні напрацювання В.І. Новікової, Ю.І. Прасул, Л.С. Филипповича [98; 119; 159].

Серія карт, які розкривають основні складники регіонального туристичного комплексу регіону, на нашу думку, повинні мати: узгоджені географічні основи для кожного з обраних масштабів; цілісну систему показників картографування, щоб надати можливість зіставлення та аналізу карт на будь-якому рівні; уніфіковану систему умовних позначень. Структура системи карт, сюжет та зміст кожної з них мають надати можливість відстеження та зіставлення основних показників функціонування регіонального туристичного комплексу, його поелементного аналізу в рамках наукової школи академіків Паламарчука – Олійника з метою виявлення та розкриття суспільно-географічного змісту основних показників їхнього функціонування.

Відповідно до прийнятої у вітчизняній географічній картографії класифікації картографічних творів карти регіонального туристичного комплексу належать до тематичних соціально-економічних карт комплексного типу. Систему відповідних карт доцільно поділяти на серії та групи за їхнім спеціальним навантаженням, глибиною розкриття спеціальних питань функціонування таких комплексів, широтою охоплення теми, призначенням, масштабом змісту. Відповідно виділяють: інвентаризаційно-констатувальні; оцінювальні; прогнозно-рекомендаційні; синтетико-аналітичні карти. При цьому в основу комплексного тематичного суспільно-географічного картографування покладено системно-структурний підхід. Він дозволяє розглядати регіональні туристичні комплекси як цілісні взаємодійні системи різного ієрархічного рівня.

Важливо, щоб карти мали не лише аналітичні, але й синтетичні показники розвитку туризму та були логічно пов'язані таким чином, щоб можна було розкрити наявні зв'язки між різними чинниками та чинним станом економіки певного регіону.

У вітчизняній географії утвердилось розуміння карт як натуральних моделей геосистем і геокомплексів різного ступеню складності. При такому

підході легенда карт повинна розкривати ієрархію відповідного географічного комплексу чи системи. Це дозволяє дати обґрунтований прогноз подальшого розвитку відповідних географічних процесів у просторовому вияві.

Сутність системного підходу в тематичному картографуванні дозволяє досягти цілісності у відображенні головних структурних елементів складних суспільно-територіальних комплексів і систем, до яких без сумніву належить регіональний туристичний комплекс. Це досягається шляхом картографічного відображення зв'язків та ієрархічної структурної впорядкованості його складників, розкриття просторового аспекту вияву різних чинників на формування та функціонування таких комплексів. Тому картографічний метод набуває складних форм пізнання через залучення при укладанні картографічних творів форм логіки наукового пізнання – порівняння, аналізу та синтезу, абстрагування та узагальнення, які формують таким чином гносеологічну специфіку картографічного моделювання. При цьому системний підхід у тематичному географічному картографуванні є однією з форм наукового арсеналу географічної науки, який дозволяє відобразити саме територіальний просторовий аспект розвитку і функціонування різних складних суспільно-територіальних утворень.

Системні уявлення постають при цьому через розвиток власне діалектичного методу, зокрема через такі його фундаментальні положення, як співвідношення цілого і частин, адаптивність та поагрегатність елементів, їхні емерджентні властивості, об'єктивності та універсальності взаємозв'язків між ними. Це дозволяє стверджувати, що застосування методологічних підходів і принципів комплексного тематичного картографування, зокрема методу покомпонентної організації, симпліфікації відносин між чинниками, генералізації та рівномірності в розміщенні спеціального навантаження, є основою для комплексного сприйняття відповідних картографічних творів як основи подальшого порівняльно-географічного аналізу з метою формування комплексної географічної характеристики території дослідження. Основою такого аналізу є розкриття, якою мірою основні властивості регіональних

туристичних комплексів моделюються системою карт. Мета такого вивчення полягає не стільки в застосуванні карт як одного з важливих елементів системного аналізу в суспільній географії, скільки у формуванні цілісного моделювання подальшого розвитку таких комплексів на засадах застосування системно-структурного аналізу. Відповідно, повинна бути створена адекватна система картографічних моделей, яка комплексно відтворюватиме особливості розвитку, розміщення, структури, функціонування регіональних туристичних комплексів, розкриватиме процеси та явища, які в них відбуваються, та їхній вплив на взаємовідносини між елементами та компонентами.

Методологічна важливість залучення картографічного методу в суспільно-географічному дослідженні господарства регіону полягає в тому, що за його допомогою проводиться економічне районування і виділяють елементи територіальної організації на інтегральній карті регіонального туристичного комплексу. Саме в застосуванні цього виразно географічного методу, на нашу думку, лежить принципова відмінність такого виду наукового дослідження від теоретико-методологічних напрацювань інших наук, що також вивчають регіональні туристичні комплекси (регіональна економіка, розміщення продуктивних сил, економіка туризму тощо).

Застосування всіх вказаних вище методологічних підходів дозволяє стверджувати про системне тематичне картографування регіональних туристичних комплексів. Це передбачає дві стадії процесу укладання відповідних карт.

Перша стадія – системний аналіз, друга – власне картографічне моделювання. На першій стадії насамперед визначають з позицій суспільної географії в рамках наукової школи академіків Паламарчука – Олійника об'єкт картографування з метою виявлення його специфіки і характеристики функціонування основних складових частин, часових і територіальних параметрів їхнього розвитку.

На другій стадії проводиться структурний аналіз з метою виділення функціонально-компонентної, територіальної, організаційної структур

регіонального туристичного комплексу. Таким чином можливо ставити питання про виявлення тенденцій розвитку, ефективності функціонування відповідних складників такого комплексу. При цьому не слід забувати, що будь-якому комплексу як системно-структурному утворенню притаманна наявність стійких взаємозв'язків, взаємовідповідностей, взаєморозташування складників, про що ми докладно розповіли вище.

Відповідна структура є інваріантом такого комплексу, яка забезпечує його цілісність і гомологічну тотожність, що лімітується різними параметрами основних показників. Така інтерференція взаємовідносин становить основу таких форм існування більшості суспільно-територіальних комплексів, які вивчають у суспільній географії. До них, на нашу думку, належать і регіональні туристичні комплекси. Найпростішими є елементарні структури, які через застосування методу комбінування дозволяють отримати емерджентні властивості. Цілісне взаємне поєднання окремих структур утворює інтегративну структуру регіонального туристичного комплексу як цілісного системного утворення, що найповніше відображає його сутність як суспільно-географічного утворення. Саме це, з позицій наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, становить гносеологічну специфіку суспільно-географічного аналізу як основи наукової методології.

Таким чином окремі (часткові) типи структур регіонального туристичного комплексу стають важливими при аналітичному вивченні окремих процесів розвитку цілісної структури. При цьому саму структуру розуміють як інтегральну цілісну інваріантну модель. Відповідно, науковий синтез можливий лише через розчленування регіонального туристичного комплексу на різні складники. При цьому виняткового значення набуває картографування відповідних структурних одиниць та ієрархічних рівнів.

Картографічні твори потрібні для розкриття сутнісних властивостей головних компонентів регіональних туристичних комплексів. Традиційно в науковій школі академіків Паламарчука – Олійника такі комплекси вивчають, розкриваючи функціонально-компонентну, територіальну, організаційно-

управлінські структури. Функції та компоненти різних підвидів на певній території можливо розкрити лише через застосування просторового підходу, направлено на відображення, за допомогою різних способів і методів тематичного картографування, сутнісних властивостей елементів та компонентів регіональних туристичних комплексів. Вони складаються, зі свого боку з певної сукупності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які надають туристичні послуги в певних населених пунктах. Їх можливо і слід вивчати через розкриття організаційно-управлінської структури. Комплексне поєднання відповідних структур дозволяє досягти комплексності у вивченні таких складних суспільно-територіальних утворень, як регіональні туристичні комплекси. Варто наголосити, що саме наукова школа академіків Паламарчука – Олійника розробила відповідний методологічний підхід, що знайшов відображення в численних вітчизняних атласах і картах, зокрема він повністю представлений у «Національному атласі України» [94].

Це дозволило нам створити серію картографічних творів, у яких комплексно розкрито сучасний стан розвитку регіонального туристичного комплексу Хмельницької області (див. розділи 2 і 3). Слід зазначити, що при цьому ми спирались на порівняльно-географічний метод, який дозволив визначити місце і значення Хмельницької області в індустрії туризму в Україні.

Спираючись на вказані вище методи дослідження регіонального туристичного комплексу, ми пропонуємо їх застосовувати послідовно в три етапи:

1) підготовчий етап, на якому надається характеристика туристичного комплексу регіону як цілісного суспільно-географічного утворення з позицій наукової школи академіків Паламарчука – Олійника;

2) аналітико-синтетичний етап, під час якого аналізуються чинники формування регіонального туристичного комплексу та його сучасного стану розвитку в Хмельницькій області;

3) конструктивний етап передбачає обґрунтування перспективних напрямків розвитку туристичного комплексу Хмельницької області.

Розкриємо їх більш докладно, адже це наша програма дослідження.

Підготовчий етап передбачає обґрунтування за літературними джерелами предмета дослідження і визначення ступеня вивченості питання саме зі суспільно-географічних позицій. Спочатку аналізуються теоретико-методичні та конкретно-наукові напрацювання попередників, потім, з огляду на їхній досвід та специфіку завдань, які треба розв'язати під час дослідження, створюється методика вивчення відповідного географічного об'єкту. В Україні відсутні сучасні комплексні суспільно-географічні дослідження регіонального туристичного комплексу напівпериферійних регіонів держави, тому формулювання відповідних методичних засад є одним із основних завдань, що стоять перед вітчизняною суспільною географією.

Результатом проведеної на цьому етапі роботи є побудова цілісної суспільно-географічної концепції вивчення регіонального туристичного комплексу напівпериферійного регіону держави. Для проведення відповідного дослідження сучасного відповідного міжгалузевого регіонального комплексу Хмельницької області, на прикладі якої буде розкрито специфіку його функціонування в умовах децентралізації та перерозподілу владних повноважень та структурних економічних реформ, відбирається необхідний статистичний матеріал, який обробляється у формі таблиць для проведення на наступних етапах відповідних розрахунків та створення карт.

Аналітико-синтетичний етап передбачає вивчення місця Хмельницької області в територіальній структурі туристичного комплексу України та суспільно-географічний аналіз головних чинників його сучасної територіальної організації. З огляду на теоретико-методологічні положення проводиться комплексний географічний аналіз територіальної структури регіонального туристичного комплексу Хмельницької області. Спочатку потрібно провести економіко-географічний аналіз місця та становище регіону в туристичному комплексі України. Для цього аналізується просторовий розподіл головних

показників його функціонування. Це дозволяє правильно зрозуміти залежність внутрішньорегіональних особливостей від функціонування відповідного національного туристичного ринку.

Таким чином, послідовна реалізація методики комплексного суспільно-географічного аналізу регіонального туристичного комплексу має три головні етапи: підготовчий, аналітико-синтетичний, конструктивний. На кожному з них задіяні свої методи дослідження з метою вирішення завдань, потрібних для розкриття мети дослідження, з позицій суспільної географії.

Висновки до першого розділу

1. Регіональний туристичний комплекс – сукупність не лише туристичних об'єктів, а й закладів з обслуговування туристів, що функціонують у певному регіоні. Він є складником регіонального туристично-рекреаційного комплексу, що охоплює всю сукупність відносин і зв'язків, зумовлених відпочинком, оздоровленням, активною пізнавальною діяльністю людей.

2. Для комплексного вивчення з позиції суспільної географії варто насамперед розкрити чинники розвитку. Проведений аналіз наявних у географії туризму підходів до їхнього виділення та систематизації дозволив нам згрупувати їх у дві великі групи – суспільно-географічні та фізико-географічні. Це вивчення дозволить розкрити сучасні особливості розвитку регіонального туристичного комплексу. Для цього слід провести SWOT-аналіз конкурентоспроможності цього напівпериферійного регіону держави на ринку туристичних послуг. Після цього визначається сучасна територіальна структура регіонального туристичного комплексу та його елементи.

3. У методиці комплексного суспільно-географічного аналізу регіонального туристичного комплексу виділяємо три головні етапи: підготовчий, аналітико-синтетичний, конструктивний. На кожному з них послідовно застосовуються спеціальні географічні методи дослідження для

виявлення сучасного стану розвитку, проблем й обґрунтування перспектив розвитку регіонального туристичного комплексу Хмельницької області.

Основні положення цього розділу розкрито в [32; 33; 34; 37; 41; 46; 123; 168; 169; 172; 191; 192].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Особливості формування регіонального туристичного комплексу

З огляду на методичку дослідження регіонального туристичного комплексу, викладену у підрозділі 1.3, спочатку слід проаналізувати природні, а потім економічні та соціальні чинники розвитку туризму. Хмельницька область за умовами проживання населення поділяється на три великі частини: південь належить до помірнospриятливих, центр – найбільш сприятливих, північ – сприятливих умов, за винятком невеликих ділянок на межі з Тернопільською областю, що мають задовільні умови проживання [94, с. 429], що зумовлено комплексним поєднанням різних природних чинників (рельєф, клімат, водні об'єкти).

До природних чинників розвитку насамперед належить рельєф, адже мальовничість території є однією з головних туристичних атракцій, особливо коли він поєднується з водоймами. Хмельницька область розташована на Подільській височині, має доволі густу гідрографічну мережу та розчленований рельєф унаслідок різних видів ерозійних процесів. Також серед негативних процесів слід виділити розвиток зсувів у яружно-балкових системах, поширених переважно у Хмельницькому та південних районах регіону [94, с. 149].

Це спричинило до утворення каньйоноподібних долин річок-приток Дністра в межах Хмельницької області. Таким чином південні райони регіону, а особливо долина р. Смотрич у районі м. Кам'янець-Подільський, є одними з найкращих взірців розвитку різних видів активного туризму, зумовлених саме унікальним (за естетикою) поєднанням звивистої течії річки та розвинутої яружно-балкової системи каньйоноподібного типу. Лише на півночі області в Славутському районі відбувається інтенсивне підтоплення території, а в

Деражнянському й Ізяславському районах – значне підтоплення території [94, с. 149]. Це значно ускладнює розбудову в заплавах місцевих річок туристичних закладів. Також ускладнюється створення відповідної інфраструктури у зв'язку із поширенням на півдні Хмельницької області карстових процесів. Суфозійні процеси в карстових породах призвели до утворення в Кам'янець-Подільському районі печер у гіпсових товщах, серед яких найбільш відомою є печера Атлантида [94, с. 153], де активно розвивається спелеотуризм [161].

Загалом, як ми встановили за «Національним атласом України» [94, с. 157], найбільш розчленованим у Хмельницькій області є рельєф вздовж водойм південної частини регіону. Саме там доцільно розвивати активні види спортивного туризму (веслування на байдарках, скелелазіння, спортивна риболовля тощо). Їх можна розвивати лише в пори року, коли немає підтоплення на річках, зумовленого значними опадами в осінній і весняний періоди.

Кліматичні умови Хмельницької області є типовими помірно-континентальними [94, с. 182; 163]. Це зумовлює наявність двох несприятливих для проведення більшості видів туристичної діяльності періодів – весняного і осіннього, коли спостерігаємо значні опади та негоду, пов'язану яка з ними. Особливу небезпеку становлять штормові вітри і значні коливання температур, що призводять до дискомфорту. У зимовий період є ризик раптового обледеніння і значних снігопадів, що може спричинити різке погіршення умов перебування на свіжому повітрі та ускладнить переміщення території. Тому в Хмельницькій області у весняний і осінній періоди за несприятливих природних умов доцільно обмежити туристичну діяльність для унеможливлення нещасних випадків. З кліматом пов'язана також інсоляція та чистота атмосферного повітря. Це важливі кліматичні показники, урахування яких дозволяє створювати оглядові майданчики та місця для засмаги і купання. Сприятливі кліматичні умови в Хмельницькій області дозволяють організовувати тут кліматичні курорти [31; 61]. У літній період на всій

території регіону можливе прийняття водних процедур у відкритих водоймах та огляд пам'яток природи, історії, культури через переважання сухої антициклонічної погоди більшу частину теплого періоду.

Кліматичні умови і рельєф зумовили формування сучасної гідрографічної мережі Хмельницької області, поділеної між басейнами річок: Дніпро, Дністер, Південний Буг. Для них характерною є наявність двох періодів підвищеної водності [94, с. 182; 163], типових для рівних річок України. Тому можливо розвивати всі водні види туризму. У регіоні відсутні великі озера, але набули поширення ставки, де вирощують рибу. Тому можливо розвивати спортивне рибальство та облаштовувати пляжі для відпочинку й купання. За винятком приток Дністра на півдні, решта річок не мають порожистих ділянок, мають спокійну течію, що створює природні умови для їхнього активного використання в теплу пору року для купання й плавання.

Найбільш доцільно створювати місця для купання й плавання на узліссі, де в затінку дерев можлива розбудова інфраструктури для пляжного туризму. У Хмельницькій області великі лісові масиви збереглись лише на півночі. Це соснові ліси, водночас на півдні регіону поширені невеликі (за площею) діброви та змішані широколистяні ліси [94, с. 202; 163]. Наявність невеликих, добре впорядкованих лісових масивів дозволяє організовувати там різні форми активного туризму. Особливе місце посідає спортивне полювання. На території регіону функціонує 32 підприємства, що мають право на ведення організацію мисливства. Місцева дика фауна є типовою для широколистяних лісів і лісостепу України. Тому можливе поєднання спортивного полювання з іншими видами туризму. Для їхнього розвитку важливо мати відповідну інфраструктуру в мисливських і лісових господарствах області.

Розвиток інфраструктури є основою соціально-економічного розвитку та головним чинником формування регіональної транспортної мережі і системи розселення [46, с. 46–48] та розвитку туристичної діяльності [27; 191; 199].

Роль населення як чинника розвитку не лише туризму, а й інших видів економічної діяльності, яскраво проявляється у староосвоєних регіонах

України, до яких належить і Хмельницька область. Слід зазначити, що система розселення населення визначає насамперед розміщення по території місць зосередження трудових ресурсів та основних споживачів послуг, зокрема у сфері туризму. Саме тому спочатку буде визначено головні риси сучасної системи розселення Хмельницької області, а потім – найважливіший для правильного розуміння функціонування сучасного регіонального туристичного комплексу його складник – трудові ресурси.

Тому потрібно дати їй комплексну характеристику, а вже потім описувати економіку і систему розселення Хмельницької області щодо можливостей розвитку різних видів туристичної діяльності. Транспортно-географічне розташування є визначальним при аналізі економіко-географічного розташування міст. Другим важливим складником є організація зони тяжіння великих міст. Ці методологічні положення покладено в основу аналізу економіко-географічного розташування Хмельницької області як одного з важливих чинників розвитку її туристичного комплексу [43, с. 10–11].

Як зазначав академік М.М. Паламарчук [113, с. 117–122], геополітичне положення прямо впливає на економічний розвиток регіонів України. Важливе значення при цьому має розмір території регіону, її конфігурація та положення щодо головних транспортних магістралей та центрів господарської діяльності державі та Європі.

Конфігурація та величина території значною мірою впливають на економічне освоєння території регіону, адже зі зростанням його площі ми маємо більше можливостей щодо розміщення різних видів господарської діяльності. При цьому важливо врахувати такі специфічні риси суспільно-географічного положення, як положення щодо столиці держави, вихід до державного кордону, розміщення щодо головних транспортних осей країни та відповідного макрорегіону світу.

Для Хмельницької області характерним є напівпериферійне економіко-географічне розташування, що зумовило нерівномірний розвиток транспортної мережі та інфраструктури. Деревоподібна структура залізничних доріг

формується у вигляді (за С.А. Тарховим [151, с. 24]) – Кам’янець-Подільський – Новоград-Волинський, від якого відходять такі головні відгалуження Полонне – Здолбунів через Шепетівку й Жмеринка – Тернопіль через Хмельницький [94, с. 388]. При цьому лише Хмельницький і Шепетівка є важливими залізничними вузлами загальнодержавного значення на території регіону. Більше половини районів Хмельницької області взагалі не мають залізничного сполучення, що ускладнює розвиток туризму, адже прибуття іноземних туристів і значної частини внутрішньоукраїнських туристів відбувається саме пасажирськими залізничними поїздами. За чинним розкладом руху ПАТ «Укрзалізниця» на 2018–2019 рр. [124] міста регіону мають доволі нерівномірне регулярне залізничне сполучення (рис. 2.1). При цьому більшість пасажирських поїздів сформовано за межами регіону, тому в пасажиропотоці переважають транзитні залізничні лінії, які проходять між залізничними вузлами Жмеринка – Тернопіль через Хмельницький і Бердичів – Здолбунів через Шепетівку. Слід зазначити, що найбільший в Україні пасажиропотік має залізнична лінія Фастів – Козятин – Жмеринка – Хмельницький, а залізнична станція м. Хмельницького є восьмою в державі за кількістю відправлених пасажирів [126].

Загалом територією області курсує 56 пасажирських поїздів, з них 4 міжнародного сполучення, які циркулюють дуже нерівномірно (див. рис. 2.1). Як видно на рисунку, майже всі вони курсують через обласний центр, що виразно вказує на поляризованість території в межах напівпериферійного географічного розташування в державі. При цьому залізничний вузол в обласному центрі формує три, а у Шепетівці – два поїзди. Це вказує на виразні диспропорції в можливості туристів і з-за кордону, і з інших областей України відвідати головні туристичні принади регіону. Більшість пасажирських поїздів слідує у напрямку до міст Західної України і транзитом проходять територією області (див. додаток В).

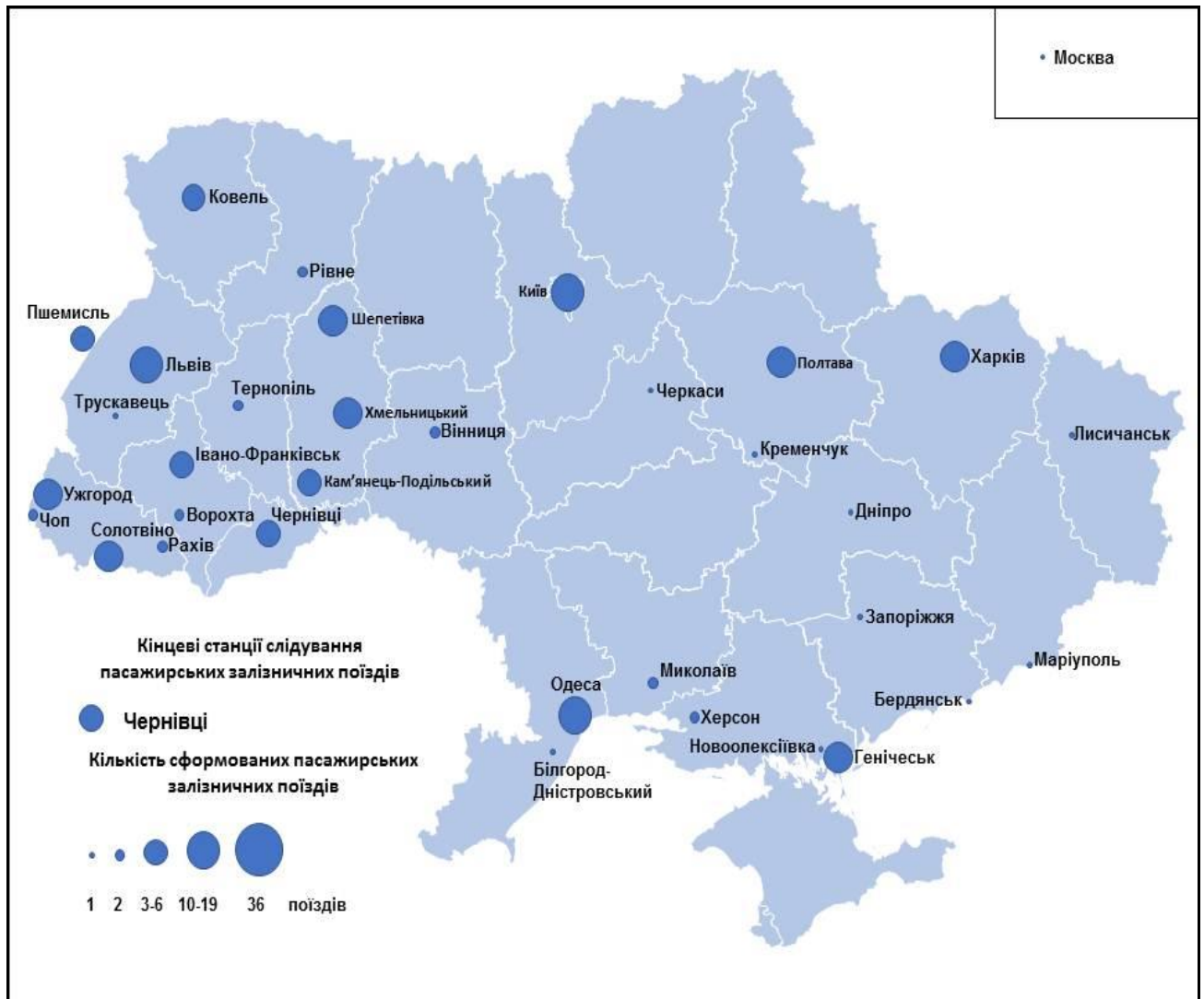

Рис. 2.1 Транспортно-географічне розташування головних залізничних станцій Хмельницької області в пасажирському залізничному сполученні України у 2019 р.

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за даними офіційного розкладу руху пасажирських поїздів ПАТ «Укрзалізниця» [124; 126].

Важливу роль у розвитку сучасного туризму має стан автомобільних доріг загального користування. Територією Хмельницької області проходять лише дві важливі автомобільні дороги: одна міжнародного значення (М 12) і одна національного значення (Н 03), більшість сучасних автомобільних доріг регіону мають регіональне і місцеве значення (див. додаток Г). Останні мають гіршу якість дорожнього покриття, що суттєво ускладнює просування ними туристів, що переміщуються й організованими групами на автобусах, й індивідуально мандрують теренами України [42]. Дороги вищої категорії

проходять не у всіх районах Хмельницької області, тому північна частина регіону має суттєві обмеження для розвитку масового туризму, з огляду на відсутність якісних доріг [94, с. 388-389].

Суттєвим негативним аспектом транспортно-географічного розташування Хмельницької області, що обмежує потік, зокрема іноземних туристів, є припинення у 2012 р. функціонування аеропорту в обласному центрі. Лише у 2018 р. розпочато роботи з відновлення злітної смуги на комунальному підприємстві «Аеропорт Хмельницький» у рамках реалізації відповідної цільової обласної програми на 2018-2022 рр. [63]. Позитивний досвід із відновлення регулярних пасажирських авіарейсів у низці обласних центрів Західної України показує, що в Хмельницькому наявний невикористаний потенціал у цивільній авіації, за умов залучення якого можна збільшити потік насамперед іноземних туристів до області [42].

Важливе значення саме для розвитку туризму має організація курсування по р. Дністер у межах Хмельницької області (Дністровське водосховище) малих водних пасажирських транспортних суден. Це водосховище є найбільшим на Поділлі, розміщено недалеко від державного кордону України, має значну кількість пам'яток природи, культури, історії на своїх берегах, відомих не лише серед вітчизняних, а й закордонних туристів (рис. 2.2). Також доцільно відновити роботу прогулянкових суден для туристів у літній період, коли на берегах відпочиває найбільша кількість рекреантів, та облаштувати інфраструктуру, потрібну для швартування пасажирських суден. Нині лише в окремих сільських громадах є причали для човнів (наприклад, у с. Устя Кам'янець-Подільського району), які було створено ще за роки радянської влади [60; 61].

Слід зазначити, що природне русло р. Дністер у межах Хмельницької області є унікальним мікрорегіоном з огляду на зосередження в населених пунктах на його берегах численних пам'яток матеріальної культури та історії (див. рис. 2.2).

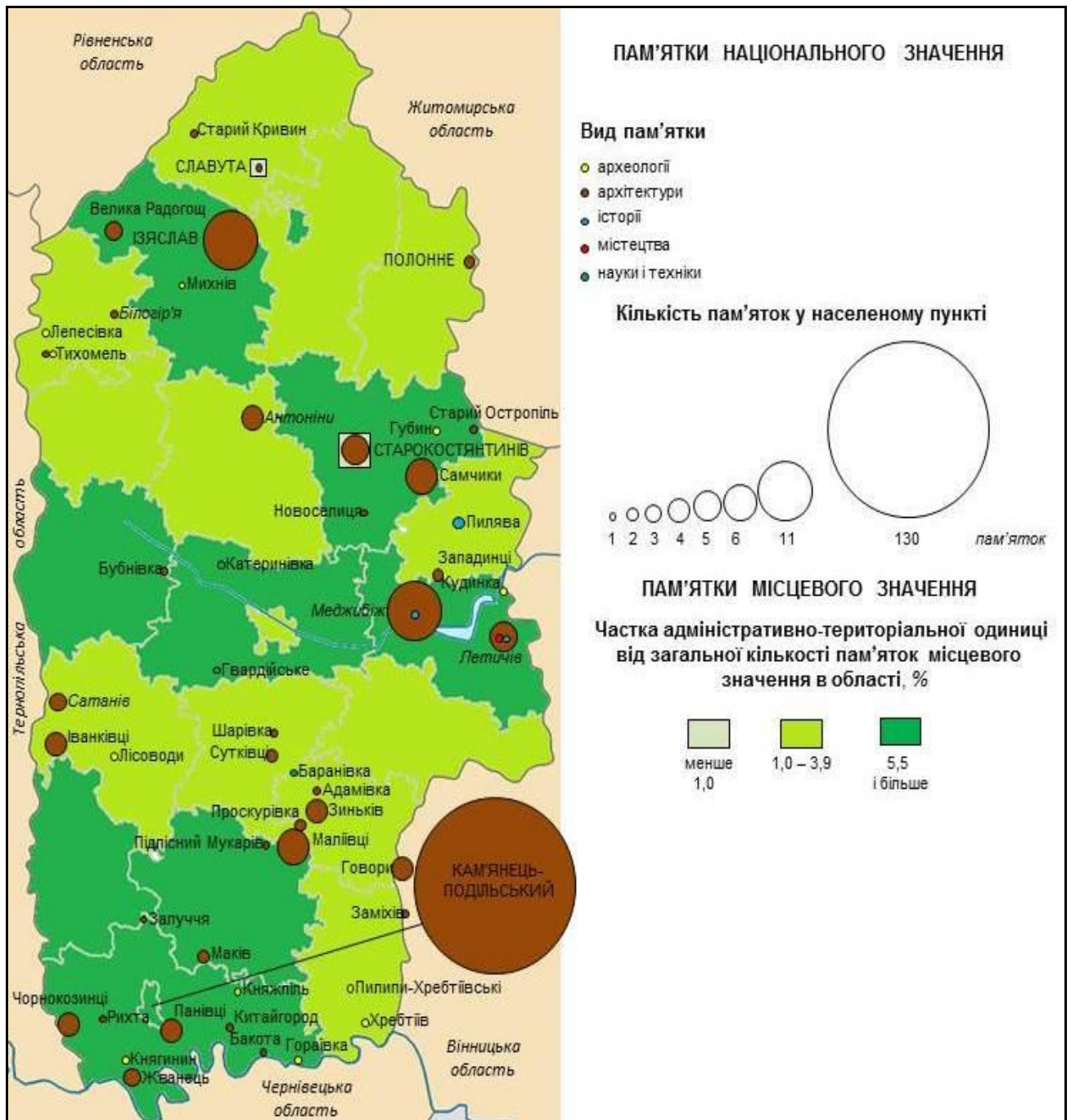

Рис. 2.2 Розміщення пам'яток матеріальної культури в Хмельницькій області (2019 рік)

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними переліками пам'яток Хмельницької обласної державної адміністрації.

При цьому варто звернути увагу на його розміщення недалеко від головного туристичного центру регіону – м. Кам'янець-Подільський. Це місто розташовано на обох берегах притоки р. Дністер – р. Смотрич, що має в цій частині течії каньйоноподібну форму. Це унікальне природне утворення має виняткову естетику та цінність з огляду на те, що тут виходять на поверхню

давні скельні породи, які вважаються еталонними для окремих геологічних епох не лише в межах Хмельницької області, а й загалом України. Водночас значна частина природних об'єктів у межах Кам'янець-Подільського району входить до складу національного природного парку «Подільські Товтри» у вигляді окремих об'єктів заповідання й на рівні держави, і на місцевому рівні. Таким чином, бачимо унікальне в межах України поєднання на території одного адміністративно-територіального району значної кількості об'єктів заповідання різного походження, які мають національне значення. Більша частина активно використовується при формуванні туристичних дестинацій Хмельницької області.

Проходження територією області трьох трансконтинентальних магістральних газопроводів [94, с. 388–389] позитивно впливає на можливості використання природного газу для опалення і приготування їжі в місцях надання різних видів послуг туристам у Хмельницькій області. Активне використання сучасного транспортно-географічного розташування Хмельницької області дозволить суттєво збільшити потік туристів до регіону, а це, зі свого боку, сприятиме розвитку регіонального туристичного комплексу.

Важливим у розвитку транспортної мережі регіону є наявність автомобільних доріг з твердим покриттям до населених пунктів, у яких планують розвивати чи вже розвивають туристичну діяльність (див. додаток Д).

Великого значення набуває стан дорожнього покриття на автомобільних шляхах місцевого значення, адже чим доступнішим є населений пункт, тим вищими темпами розвивається його економіка. Тому доцільно проаналізувати сучасну мережу розселення в Хмельницькій області з позицій її доступності для розвитку туризму.

Для Хмельницької області характерним є рівномірний розподіл сільських населених пунктів по її території [50; 53, с. 101]. При цьому важливо визначити, якою є пересічна людність одного сільського пункту, адже це дозволяє встановити, чи існує в сільській місцевості наявні трудові ресурси для їхнього залучення в розбудову сільського (зеленого) туризму, у рамках створення

додаткових місць праці та доходів новостворених об'єднаних територіальних громад (див. додаток Е). Її аналіз вказує на те, що для Хмельницької області характерною є вища за середню людність сільських населених пунктів у південних Дунаєвецькому, Віньковецькому, Кам'янець-Подільському, Новоушицькому, Чемеровецькому районах та в Шепетівському і Хмельницькому районах. Села в цих районах мають стабільну соціально-економічну ситуацію, тут можливо створювати агросадиби, започатковувати інші форми сільського (зеленого) туризму [203]. Таким чином можна отримати позитивний ефект від їхнього створення, зазначений (див. додаток Ж). На нашу думку, найбільш сприятливі для цього умови є в найпівденнішому Кам'янець-Подільському районі, де зосереджено численні пам'ятки природи, історії, культури, а районний центр є туристичним центром усієї Хмельницької області (додатки И, К).

З огляду на дані [50; 53; 70] доцільно в складі регіональної системи розселення Хмельницької області виділити три міжрайонні системи: північну, центральну, південну, що мають виразні особливості в розміщенні населення. Такою рисою цієї регіональної системи розселення є відсутність великих міст та незначна відстань між міськими населеними пунктами – 23,2 км [53, с. 64]. Це дуже важливо для туристичної діяльності, з огляду на те, що переважно в міських поселеннях розташована потрібна інфраструктура для організації прийому туристів (заклади тимчасового перебування, громадського харчування, туристичні оператори та їхні агенти, екскурсійні бюро тощо). Безперечно, саме там насамперед слід використовувати наявний туристичний потенціал для розвитку регіонального туристичного комплексу.

2.2 Комплексна оцінка туристичного потенціалу області

Туристичний потенціал Хмельницької області насамперед охоплює наявні на території регіону об'єкти природно-заповідного й історико-

культурного фондів, ще не задіяних у туристичній діяльності [113, с. 146]. Вони є основою для формування нових туристичних принад (дестинацій), які можна використати насамперед у контексті розвитку сільського (зеленого) туризму в рамках створення нових робочих місць і джерел поповнення доходів новопосталих об'єднаних територіальних громад з метою отримання позитивного ефекту від їхнього утворення (Додаток Б). З цього питання є чимало публікацій з позицій саме географії туризму (див., наприклад, [45; 46]).

Сучасний наявний природно-заповідний й історико-культурний фонди Хмельницької області використовують дуже нерівномірно (див. додаток Л). Більша частина другого з них зосереджена в південних районах регіону [94, с. 432], водночас найбільші лісові масиви розташовано в північних районах. Це вказує на виразну невідповідність теперішнього стану заповідання природи в регіоні з наявним для цього потенціалом. На нашу думку, можливим є створення у великих лісових масивах північної частини області на території різнотипних об'єктів природно-заповідного фонду певних туристичних закладів і маршрутів, які можна і слід використовувати для туризму (екологічного, пішохідного, спортивного тощо). На пріоритетності їхнього використання при формуванні стратегії розбудови екологічного туризму в рамках регіонального туристичного комплексу зосереджує увагу В.П. Шульга [177, с. 43–45]. Розвиток різних видів природничого туризму можливий на території регіонального ландшафтного парку «Мальованка», адже він розташований порівняно недалеко від м. Шепетівка – великого залізничного вузла, тому можливим є прибуття туристів із Західної, Центральної та Східної України (див. рис. 2.1). Для цього варто облаштувати екологічні стежки, упорядкувати місця організованого відпочинку на лісових галявинах, водоймах, а також модернізувати заклади тимчасового перебування в населених пунктах, де розташовано парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Доцільно відповідну діяльність розвивати в рамках розбудови екологічного туризму в національному природному парку «Мале Полісся» на території Славутського й Ізяславського районів.

Бальнеологічні ресурси – природні лікувальні речовини, які використовуються для не медикаментозного лікування на курортах і в поза курортних умовах. Ці ресурси беруть участь в основному процесі суспільного виробництва – відтворенні робочої сили, яке полягає в неперервному відновленні: фізичних сил і розумових здібностей людини, її психічного стану, відновленні та підвищенні кваліфікації працівників, зростанні їх загальноосвітнього та фахового рівнів, "виробництві" людини як цілісного та універсального продукту суспільства. До бальнеологічних ресурсів належать лікувальні мінеральні води та пелоїди (грязі) [31, с. 112; 77].

Хмельниччина володіє величезною різноманітністю видів і запасами мінеральних вод. На території зосереджені запаси, що мають перспективні можливості відкриття унікальних мінеральних родовищ лікувальних вод. Сукупність багатоконпонентних органічних та хімічних речовин, газового складу та мікрофлори визначають їх оригінальність та надзвичайно високу бальнеологічну активність під час лікування різноманітних хвороб та виведення з організму радіонуклідів. Це визначається унікальними тектонічними умовами і геологічною структурою. Схили Українського кристалічного щита, Подільського плато, розломи Товтрового кряжу рифогенного походження природно сформували унікальний мінералогічний і тектонічний потенціал на водорозділі Подільської височини. Це й визначило появу великої кількості родовищ різноманітних мінеральних вод, схожих за своїми лікувальними властивостями до «Нафтусі», «Миргородської» [31, с. 112-113].

Основний вид бальнеологічних ресурсів – це мінеральна вода, як природна вода, що має лікувальні властивості внаслідок підвищеного вмісту біологічно активних компонентів [31, с. 113; 77].

Мінеральні підземні води мають лікувальні властивості внаслідок підвищеного вмісту біологічно активних елементів. Вода сприяє виведенню з організму радіонуклідів, пестицидів, нітратів. Використання «Збручанської Нафтусі» в Україні і в нашій області ще недостатнє, але поступово поліпшується. Лікувальні мінеральні води області належать до шести груп:

слабомінералізовані з підвищеним вмістом органічної речовини типу «Нафтуса», хлоридні натрієві малої мінералізації без специфічних бальнеологічних компонентів типу «Миргородська», хлоридні натрієві бромні води високої мінералізації, хлоридні кальцієво-натрієві бромні слабкі розсоли, слабомінералізовані радонові, слабомінералізовані-вуглекисло-радонові. Природні столові води є гідрокарбонатними різного катіонного складу [31, с. 113].

Санаторії мають певну спеціалізацію. На території області знаходяться поклади мінеральних лікувальних вод, які можна використовувати у лікуванні :

1) захворювань шлунково-кишкового тракту (Теофіпольське родовище, Маківське родовище, Волочиське родовище);

2) захворювань опорно-рухового апарату (Полонське родовище, Шепетівське родовище, Кам'янець-Подільське родовище);

3) урологічних захворювань (Мукшинське родовище, Маківське родовище, Збручанське родовище, Зайчиківське родовище, Волочиське родовище);

4) ендокринологічних захворювань (Мукшинське родовище, Збручанське родовище, Зайчиківське родовище);

5) порушень обміну речовин (Маківське родовище, Волочиське родовище).

Таблиця 2.1

Бальнеологічні ресурси Хмельницької області

Назва родовища	Запаси	Склад	Розташування	Санаторії	Лікувальні властивості
Теофіпольське родовище мінеральної води	190 м3 на добу 190 м3 на добу	хлоридно-натрієвий Типу Миргородська	с.Коров'є с.Волиця-Польова Теофіпольський район	санаторій «Колос»	для лікування шлунково-кишкового тракту
Полонське родовище мінеральної води	300 м3 на добу	Радонова	м. Полонне	Проектується санаторій «Полонь»	Захворювання опорно-рухового апарату
Шепетівське родовище мінеральної води	900 м3 на добу	Радонова	м. Шепетівка	Не використовується	Захворювання опорно-рухового апарату

Мукшинське родовище мінеральної води	70 м3 на добу	типу «Нафтуся»	с. Привороття Кам'янець-Подільського району	Санаторій «Лісова пісня»	Урологія, гастро-ентерологія, ендокринологія
Маківське родовище мінеральних вод	43 м3 на добу 60 м3 на добу	типу «Нафтуся», Миргородська	с.Маків Дунаєвецького району	санаторій «Україна»	кишково-шлункового тракту, сечостатевої системи, органів опору та руху, порушення обміну речовин, гінекологія
Кам'янець-Подільське родовище мінеральних вод	100 м3 на добу	Бромно-хлоридно-кальцієво-натрієві води високої мінералізації	м. Кам'янець-Подільський	Не використовується	Захворювання опорно-рухового апарату
Збручанське родовище мінеральних вод	257 м3 на добу	типу «Нафтуся»	смт Сатанів Городецького району	Санаторно-оздоровчі заклади курорту Сатанів	Урологія, гастро-ентерологія, ендокринологія
Зайчиківське родовище мінеральних вод	288 м3 на добу	типу «Нафтуся»	с. Зайчики Волочиського району	Не використовується	Урологія, гастро-ентерологія, ендокринологія
Волочиське родовище мінеральних вод	144 м3 на добу	типу «Нафтуся»	м. Волочиськ	Санаторій «Райдуга»	Захворювання кишково-шлункового тракту, урологія Гастро-ентерологія, ендокринологія

Крім родовищ на території області виявлено 9 проявів мінеральних вод, а саме: Сокиринський, Жибинецький, Кам'янець-Подільський (дві свердловини), Головчинецький, Зінківський, Білогірський, Ленковецький і Вільховецький [31, с. 113].

На території діє 11 санаторіїв, які можуть одночасно прийняти понад 3000 туристів одночасно. Санаторії відрізняються ціновою політикою, кількістю представлених процедур та рівнем надання послуг. Усі заклади мають бальнеологічну спеціалізацію. Більшість з них крім мінеральних лікувальних

вод використовують також грязі у лікувальних цілях. Лікуючись водою люди вибирають для проживання не лише санаторії а також готелі та приватні комплекси, що збільшує кількість ліжок – місць. Найбільш розвинута мережа санаторії в смт. Сатанів, де діє 5 санаторіїв та десяток готелів та приватних садиб [31, с. 114].

В Хмельницькій області найбільш розвинуту курортно-рекреаційну інфраструктуру, найкраще розташування та рівень вивченості родовищ мінеральних вод має курорт Сатанів. Основними природними ресурсами лікувального та оздоровчого значення Сатанівської курортної зони є родовище мінеральних вод типу «Нафтуся» під назвою «Збручанська». Сам курорт розташований на знаменитих Подільських Товтрах. Територія має мальовничу природу : гориста місцевість, густо вкрита лісами, чисте повітря, м'який клімат.

Також великі перспективи розвитку бальнеологічних курортів є в Волочиському районі. Тут розташовано два родовища . Тут діє санаторій, який може одночасно розмістити 100 відпочиваючих. В районі діє кілька готелів та садиб зеленого туризму. Розвідано достатні запаси мінеральної води Збручанського родовища в селах: Сарнів, Курники, Зайчики та в м.Волочиськ, лікувальні грязі в селі Видава та смт. Наркевичі (рис. 2.3) [31, с. 115-116].

Для підвищення ефективності використання бальнеологічних ресурсів Хмельницької області потрібно провести наступні заходи:

- 1) підвищити конкурентоздатність бальнеологічних санаторіїв області;
- 2) покращити інфраструктуру області;
- 3) провести медичне районування санаторіїв області;
- 4) розробити профільність лікування в санаторіях відповідно до результатів проведених аналізу захворювань населення;
- 5) збільшення державного фінансування санаторно-курортних закладів на базі родовищ мінеральних вод;
- б) використання експлуатаційних запасів Зайчиківського та Волочиського родовищ мінеральних вод типу "Нафтуся" у бальнеолікуванні;

- 7) проведення розвідувальних робіт на проявах мінеральних вод для затвердження їх запасів і надання бальнеологічної оцінки воді;
- 8) збільшення обсягів розливу лікувально-столових і природних столових вод та розширення географії їх виробництва [31, с. 117].

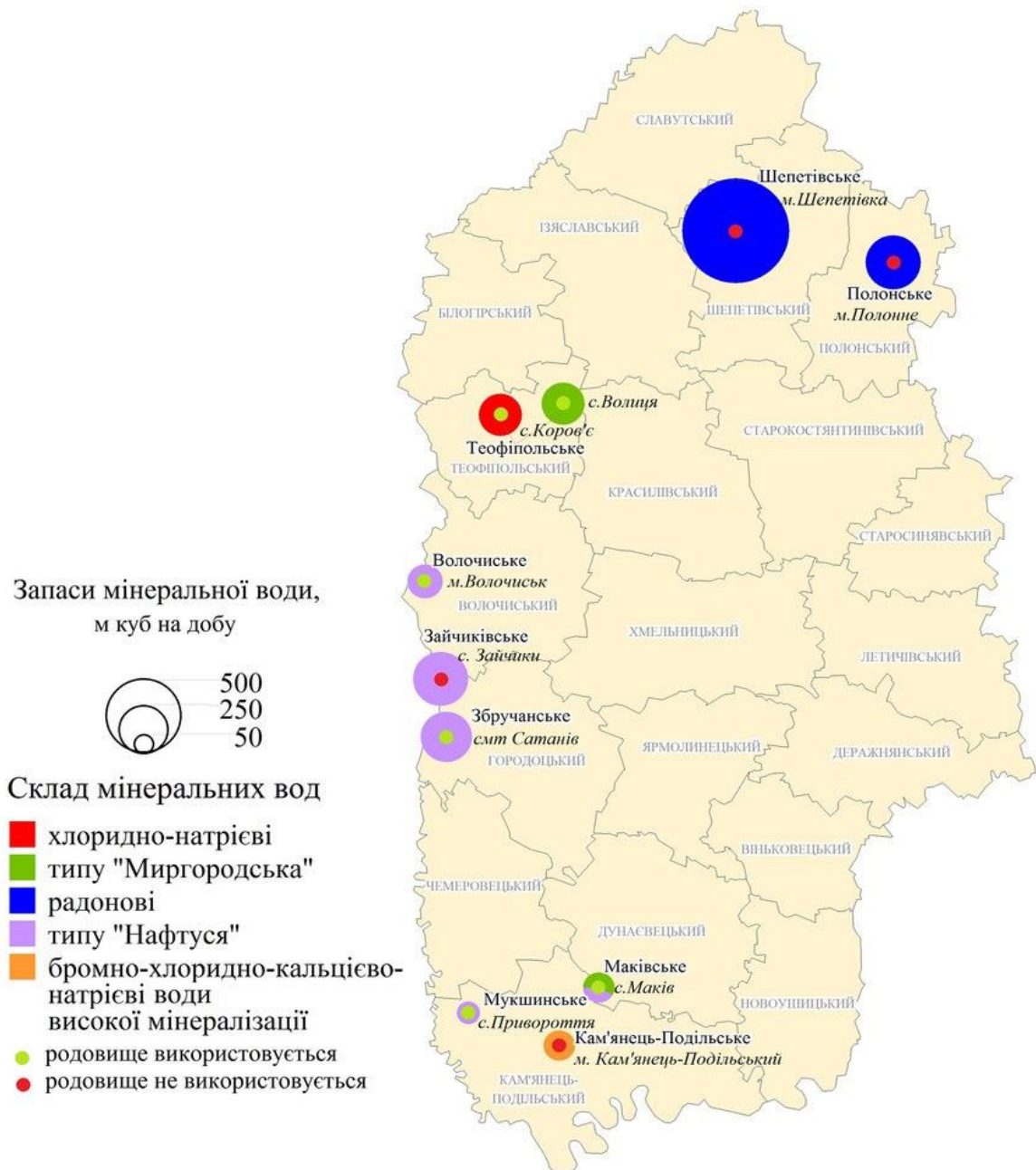

Рис. 2.3 Найбільші родовища мінеральних лікувальних вод Хмельницької області

Окреме місце повинні посісти комплексні туристичні маршрути та місця прийому туристів, де б одночасно можна було б відвідати й природні, і культурно-історичні принади. Особливо сприятливі для цього умови склались у південних районах, де порівняно недалеко одне від одного розміщені різноманітні історичні, природні, культурні пам'ятки загальнодержавного значення [10].

Тут розташовано єдиний у Хмельницькій області лісовий масив, включений до складу об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та інших регіонів Європи», що входить до складу найбільшого (за площею) національного природного парку України – «Подільські Товтри». Доцільно не лише використовувати наявну туристичну інфраструктуру м. Кам'янець-Подільський, а й створювати нові осередки в сільській місцевості, особливо на території національного природного парку «Подільські Товтри», де їхня розбудова передбачена в програмних документах із розвитку цього національного парку [10].

Унікальним є поєднання численних пам'яток природи, історії й архітектури в долині р. Смотрич, що становить каньйон, це є нетиповим для більшості рівнинних річок України. Частина його належить до геологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення «Смотрицький каньйон» (від південної околиці с. Голосків до с. Цибулівка Кам'янець-Подільського району). Це дозволяє розвивати туристичну діяльність у різних напрямках із залученням наявних місцевих туристичних ресурсів національного рівня.

Розбудова в Кам'янець-Подільському районі туристичного кластера дозволить залучити до масового туризму більшу частину наявних пам'яток матеріальної культури, а це, безперечно, сприятиме активізації соціально-економічного розвитку місцевих новостворених об'єднаних територіальних громад. Наприклад, на території Китайгородської об'єднаної територіальної громади розміщені не лише пам'ятки культури а й частина ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Совий яр». Це створює сприятливі

умови для різних видів туризму, які слід використати для активізації соціально-економічного розвитку цієї сільської громади.

Місто Кам'янець-Подільський залишається найбільшою туристичною принадою (дестинацією) Хмельницької області. Тут бачимо унікальне поєднання різночасової архітектурної спадщини в національному історико-архітектурному заповіднику «Кам'янець» [133].

Як видно з рис. 2.2, саме Кам'янець-Подільський район поряд з Ізяславським і Лeticівським районами є одним із лідерів за кількістю пам'яток національного значення, розташованих на території Хмельницької області. При цьому найбільше різноманіття пам'яток представлено на території останнього району. При цьому тут помітне зосередження значної кількості пам'яток місцевого значення, що дозволяє за умови близькості до обласного центру та наявності на території річки і ставка активно розвивати різні види туризму.

З метою визначення наявності географічних закономірностей у розподілі пам'яток матеріальної культури національного значення по території було застосовано методичний апарат математичної статистики.

Було встановлено, що їхній розподіл за адміністративно-територіальними одиницями Хмельницької області має лінійний характер та визначається формулою 2.1:

$$y=4,5265x+7,5077 \quad (2.1)$$

де y – ранг адміністративно-територіальної одиниці, x – кількість пам'яток матеріальної культури на її території. Коефіцієнт достовірності апроксимації становить $r=0,9$, що прямо вказує на достовірність такої залежності.

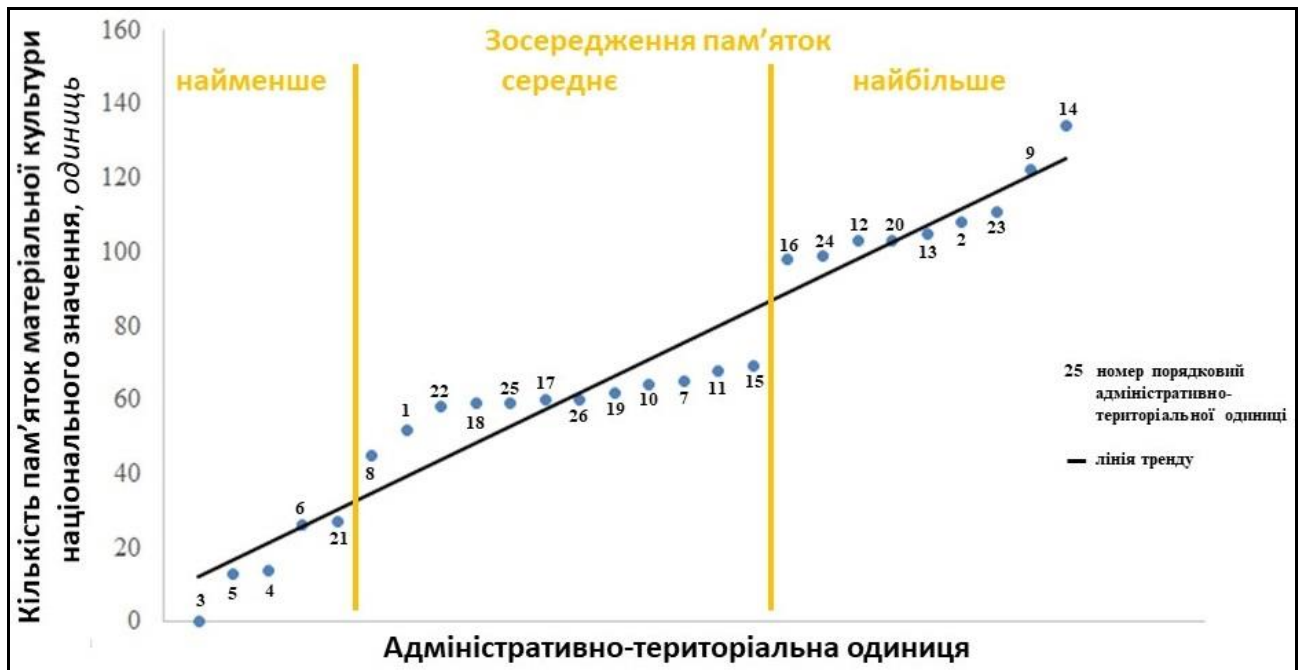

Рис. 2.4 Залежність у розподілі пам'яток матеріальної культури національного значення у Хмельницькій області у 2019 році (Номер адміністративно-територіальної одиниці на графіку відповідає її порядковому номеру в табл. 2.2)

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними переліками пам'яток Хмельницької обласної державної адміністрації.

Як видно з цього рисунка, у Хмельницькій області чітко виділяються три групи адміністративно-територіальних одиниць за насиченістю їхньої території пам'ятками матеріальної культури національного значення. Це вказує на те, що при обґрунтуванні напрямів розвитку туристичної діяльності в адміністративно-територіальних одиницях регіону потрібно враховувати специфіку розміщення відповідних пам'яток та їхню концентрацію.

Загальний рейтинг Хмельницької області в Україні за ефективністю використання культурної спадщини є дуже низьким – 17 місце із 24. При цьому серед усіх подільських областей саме Хмельницька область має найбільшу кількість історико-культурних пам'яток національного значення – 247, за цим показником вона посідає третє місце в Україні. Майже 90 % з них становлять пам'ятки архітектури, що свідчить про помітні проблеми в заповіданні багатьох важливих в історичному й археологічному плані об'єктів. Серед цих поставлених на державний облік пам'яток архітектури більшість було зведено в

XIV–XVIII ст. як культові споруди. Це прямо вказує на значний нереалізований потенціал, особливо у сфері туризму, де відвідування саме пам'яток історії й культури є одним із головних напрямів. В останніх сучасних публікаціях з питань використання в туризмі пам'яток архітектури Хмельницької області зосереджено увагу лише на фортифікаційні споруди [118]. При цьому релігійне паломництво не набуло широкого поширення в Хмельницькій області, за винятком відвідань незначними групами хасидів місць упокоєння їхніх релігійних лідерів [204; 209].

Специфіка історичного розвитку регіону зумовила розміщення на його території п'яти місць поховань хасидських праведників, до яких приїжджають поклонитися віруючі юдеї зі всього світу. Також на території області діяли відповідні юдейські громади, які залишили численні пам'ятки архітектури (переважно місцевого значення). Досвід м. Умань, де відповідне паломництво набуло великого загальнонаціонального значення [175, с. 102–104], показує, що, за умов партнерства між представниками місцевих органів влади та відповідними іноземними юдейськими громадами, зацікавленими в збереженні та відродженні місць свого релігійного культу, можливе створення відповідної інфраструктури для прийняття паломників. Світовий та вітчизняний позитивний досвід розвитку такого виду туризму доводить, що це цілком можливо [14-16; 24; 25; 65–68; 149; 175; 188; 196; 204]. Це суттєво змінить структуру іноземного в'їзного туризму до Хмельницької області [101], особливо, якщо вдасться відновити роботу аеропорту з прийому чартерних рейсів з Ізраїлю і США. На території регіону відомі поховання хасидських цадиків у містах і селищах: Ганнопіль, Меджибіж, Полонне, Славута, Шепетівка [175, с. 102–103]. Для реалізації цієї частини туристичного потенціалу Хмельницької області насамперед потрібно розробити комплексну цільову програму розвитку юдейського паломництва в регіоні, де слід розробити економіко-правовий механізм залучення іноземних хасидських спільнот до вкладання коштів у створення належної інфраструктури, облаштування та впорядкування місць культу тощо [78].

Хмельницька область є одним з небагатьох регіонів України на території якого наявні об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [94, с. 117]. Проте, пункти геодезичної дуги Струве «Баранівка», «Катеринівка», «Фельштин» (див. рис. 2.2) не задіяні в масовому туризмі. Огляд турів та екскурсій, які проводять в області, показав, що ці унікальні пам'ятки наукової думки людства не включено до місць відвідування. Фактично лише фахівцям з питань збереження культурної спадщини та суспільним географам відомо про їхнє існування. З метою популяризації цих унікальних пам'яток пропонуємо включити їх в екскурсійні маршрути, а також окремо в спеціалізовані для географів та істориків тури Україною. Це сприятиме розвитку саме сільського туризму, адже відповідні пункти розташовано саме в сільських районах.

Аналіз рис. 2.2 дозволяє нам стверджувати, що взяті на облік пам'ятки матеріальної культури дуже нерівномірно поширені по території Хмельницької області, існують доволі суттєві коливання у видовій структурі відповідних пам'яток. Це дозволяє розвивати різні види туризму. Особливого значення набуває створення агросадиб для розвитку сільського (зеленого) туризму на базі використання місцевих пам'яток як атракцій. Окреме місце повинно посісти використання нематеріальної спадщини, зокрема, розвиток у малих міських поселеннях Хмельницької області релігійного туризму юдеїв, які відвідують місця упокоєння своїх духовних лідерів – цадиків [64; 65; 66]. Для них потрібно розвивати інфраструктуру прийому – місця колективного перебування і громадського харчування, відновити прийом міжнародних авіарейсів в обласному центрі та облаштувати автодороги до головних туристичних дестинацій регіону.

2.3 Динаміка розвитку туризму в регіоні

При аналізі розвитку індустрії туризму в Хмельницькій області потрібно насамперед визначити головні параметри такого розвитку, з огляду на підвищення конкурентоспроможності регіонального туристичного комплексу.

На думку В.К. Кіптенко, до них належать такі кількісні параметри [57, с. 26]: кількість туристів й оздоровлених у санаторіях та закладах відпочинку, підприємств готельного господарства, санаторіїв та закладів відпочинку, закладів культури, музеїв (див. додаток М). На нашу думку, не доцільно включати до цих показників кількість бібліотек, адже в Україні не набув розвитку туризм, пов'язаний з їхнім відвідуванням. Туристи лише відвідують спеціалізовані музеї стародруків (наприклад, такий музей функціонує у складі Національного історико-культурного музею «Києво-Печерська лавра»), а не проводять час у читанні літератури в залах вітчизняних бібліотек [164]. Мистецько-культурні заходи, а також різні виставки з фондів бібліотек також зрідка у вітчизняній практиці привертають увагу значної кількості туристів. Безумовно, що з часом можливе перетворення (за взірцем західноєвропейських бібліотек) українських відповідних закладів у комплексні установи не лише з видачі для читання літератури, а й з проведення масової культурно-просвітницької діяльності, залучення громадськості до збереження та відтворення культурних цінностей, інтерактивних ігор із метою пізнання історії, культури, фольклору.

Таблиця 2.2

Розподіл пам'яток матеріальної культури місцевого значення Хмельницької області у (2019 рік)

№	Адміністративно-територіальна одиниця	Пам'ятка			
		археології	архітектури	мистецтва	Історії
1	м. Хмельницький	2		6	44
2	м. Кам'янець Подільський	8	69		31
3	м. Нетішин	-	-	-	-
4	м. Славута			2	12
5	м. Шепетівка			2	24

Продовж. табл. 2.2

6	м. Старокостянтинів			13
7	Білогірський район	5		58
8	Вінковоцький район	4		41
9	Волочиський район	19		102
10	Городоцький район	21		39
11	Деражнянський район	19	1	48
12	Дунаєвецький район	11		87
13	Ізяславський район	4		100
14	Кам'янець-Подільський район	23		110
15	Красилівський район	1		62
16	Летичівський район	8		89
17	Новоушицький район	14	2	44
18	Полонський район	5		54
19	Славутський район	4		57
20	Старокостянтинівський район	36		63
21	Старосинявський район	3		24
22	Теофіпольський район	2		53
23	Хмельницький район	9	2	96
24	Чемеровецький район	33		63
25	Шепетівський район	3		55
26	Ярмолинецький район	11		48

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними переліками пам'яток Хмельницької обласної державної адміністрації.

При аналізі динаміки розвитку індустрії туризму слід застосовувати загальнонауковий принцип індукції, що дозволяє спочатку встановити місце і значення Хмельницької області в загальноукраїнських туристичних потоках, а вже потім їхній внутрішньорегіональний розподіл. Таким чином ми можемо зрозуміти особливості коливань у туристичних потоках у регіоні (рис. 2.5).

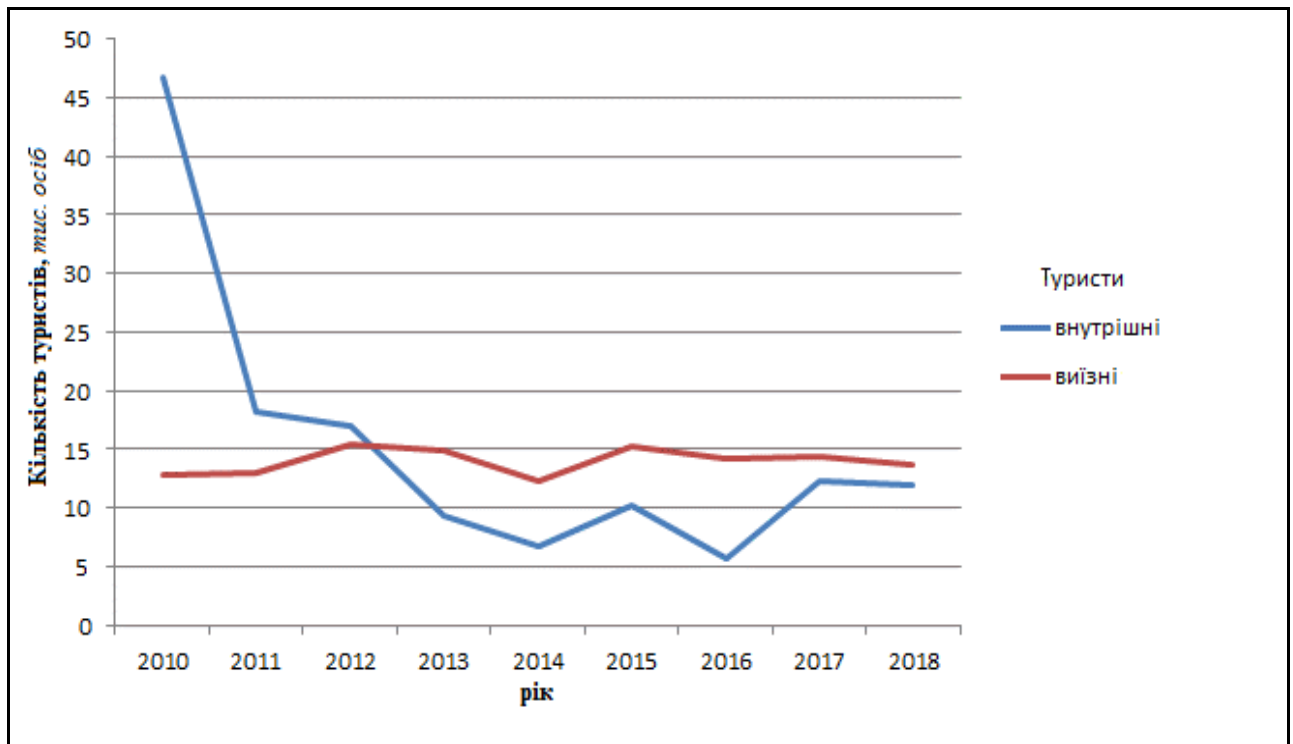

Рис. 2.5 Туристичні потоки Хмельницької області (2010 – 2018 роки)

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Головного управління статистики у Хмельницькій області [58].

У масштабі України Хмельницька область має доволі посередні значення головних показників туристичної діяльності (рис. 2.6). Так, за кількістю обслугованих туристів цей регіон має показник на рівні Херсонської області (лише 0,6 % від загальної кількості по державі у 2018 р.), що вказує на невідповідність наявного потенціалу для розвитку туризму з реальною кількістю туристичного потоку (див. рис. 2.6).

За розподілом мети поїздки обслугованих туристів Хмельницька область у 2018 р. мала середні українські значення (див. рис. 2.6). Також пересічне значення частки дітей серед них свідчить про відсутність на території регіону значної кількості спеціалізованих закладів із дозвілля і відпочинку цієї частини туристів. Водночас це вказує на невідповідність туристичного потоку наявним на території Хмельницької області природним ресурсам.

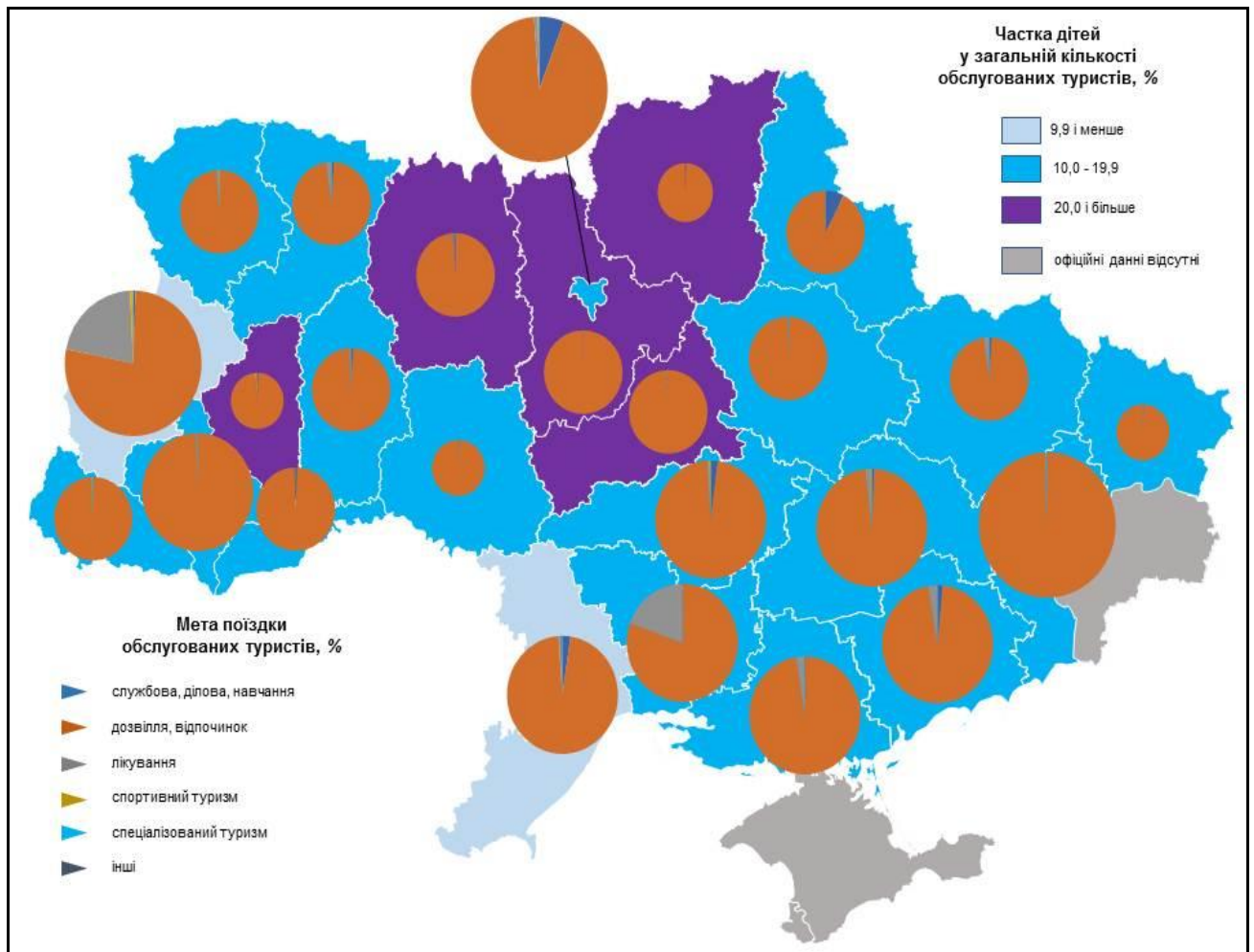

Рис. 2.6 Організований туризм в Україні (2018 рік).

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Державної служби статистики України [152].

Зокрема, цілком можливим є налагодження лікування дітей на базі санаторіїв та лікувально-оздоровчих комплексів у смт. Сатанів, де наявні унікальні родовища мінеральних лікувальних вод. Успішне функціонування відповідних закладів у Львівській області (наприклад, у м. Трускавець) [148] дозволяє ставити питання про облаштування дитячих відділень на базі водолікарень у Хмельницькій області. У 2018 р. їх було лише п'ять у регіоні, що, зрозуміло, є недостатнім, для того щоб можна було розгорнути масове лікування молодого покоління (див. додаток Н). Тому неможливо розглядати їх як основу для створення елементів територіальної організації регіонального туристичного комплексу.

Також мало використовують для оздоровлення молодого покоління наявні природні водойми, особливо на півночі регіону, де для цього є всі передумови. Недовикористання туристичного потенціалу Хмельницької області зумовлює тенденцію до зрівняння між кількістю внутрішніх і виїзних туристичних потоків, після різкого скорочення внутрішніх туристів у 2011 р. (див. рис. 2.5) через початок економічної кризи у державі.

Хмельницька область має доволі суттєві коливання туристичних потоків (див. рис. 2.5). При цьому недосконалість обліку іноземних туристів зумовила те, що офіційно в цей регіон у 2018 р. прибув лише один такий турист [58] (див. додаток П).

Очевидною є цілковита невідповідність офіційних відомостей та реального стану в індустрії туризму не лише в Хмельницькій області, а й загалом в Україні, адже у 2018 р. було офіційно зафіксовано перебування 12973 іноземців у готелях регіону [60]. Це вказує на виразну невідповідність між реальною ситуацією з прибуттям до України іноземних туристів та застарілою і помилковою методологією збору такої статистичної інформації.

Назріло питання зміни методології збору статистичної інформації щодо іноземних туристів у державі відповідно до рекомендацій ВТО. Відповідні вади статистичного обліку значно спотворюють реальну ситуацію на ринку туристичних послуг у всіх регіонах України, що добре видно на прикладі Хмельницької області (див. рис. 2.5 і 2.6).

Для Хмельницької області характерним є незначне зростання кількості місць (ліжок) у готелях (рис. 2.7), що на фоні суттєвих коливань кількості туристів (див. рис. 2.5) вказує на зацікавленість місцевих підприємців у розбудові туристичної інфраструктури з метою залучення нових туристів. На нашу думку, це зумовлено тим, що від 2018 р. розпочалось відновлення економічного зростання в державі. Аналіз рис. 2.7 показав, що економічна криза 2014–2017 рр. зумовила незначне зменшення кількості місць у готелях Хмельницької області.

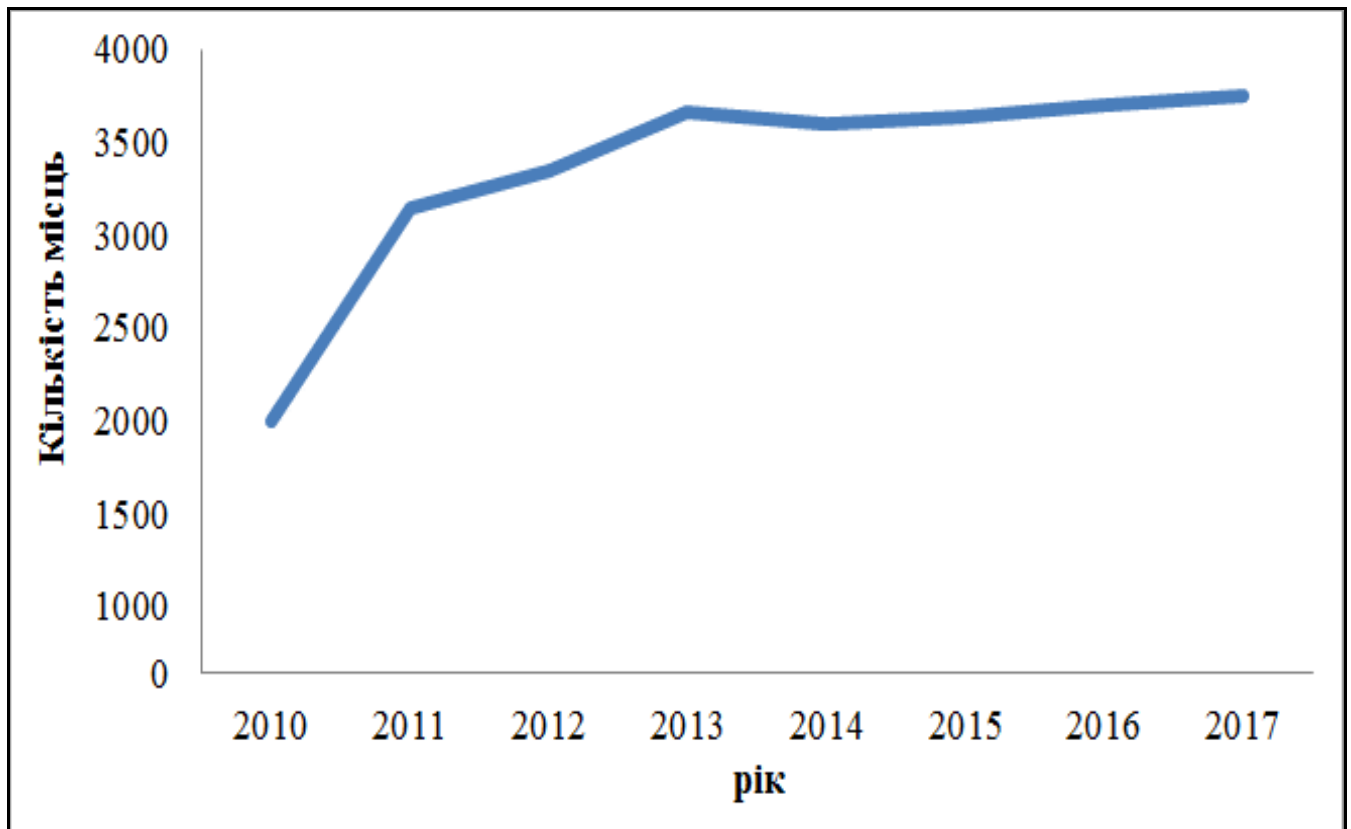

Рис. 2.7 Кількість місць у готелях Хмельницької області (2010 – 2017 роки)

Примітка: Складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Головного управління статистики в Хмельницькій області

Таким чином номерний фонд регіону знову почав збільшуватись лише в останній рік цього макроекономічного явища, що є закономірним наслідком, адже лише відновлення купівельної спроможності населення уможливило збільшення кількості туристів, а отже, їхнє перебування у готелях. На них припадає $\frac{4}{5}$ всіх відвідувачів у 2017 р. Інші види колективного перебування в регіоні не набули такого розвитку – діє лише вісім мотелів і сім санаторіїв, шість туристичних баз [58].

Для аналізу рівня розвитку готельного господарства доцільно застосувати запропонований П. Дефером коефіцієнт туристичної функції [189, р. 35]:

$$T = \frac{L \cdot 100}{P} \quad (2.2)$$

де T – коефіцієнт туристичної функції, L – загальна кількість ліжко-місць у готелях, P – загальна кількість постійного населення. Показник змінюється

від 0 до нескінченності, проте лише коли він набуває значення 10, є підстави стверджувати про розвиненість у відповідній територіальній одиниці туристичної діяльності, а коли він більше 100, то це важливий туристичний регіон. Для його розрахунку за 2018 р. було використано офіційні статистичні відомості Державної служби статистики України.

Як видно на рис. 2.8, Хмельницька область має розвиток туристичної функції (за П. Дефером) менший за середньоукраїнський показник, що прямо вказує на недостатній її розвиток у регіоні. При цьому серед подільських областей вона має найвищий рівень розвитку сільського туризму (див. рис. 2.8).

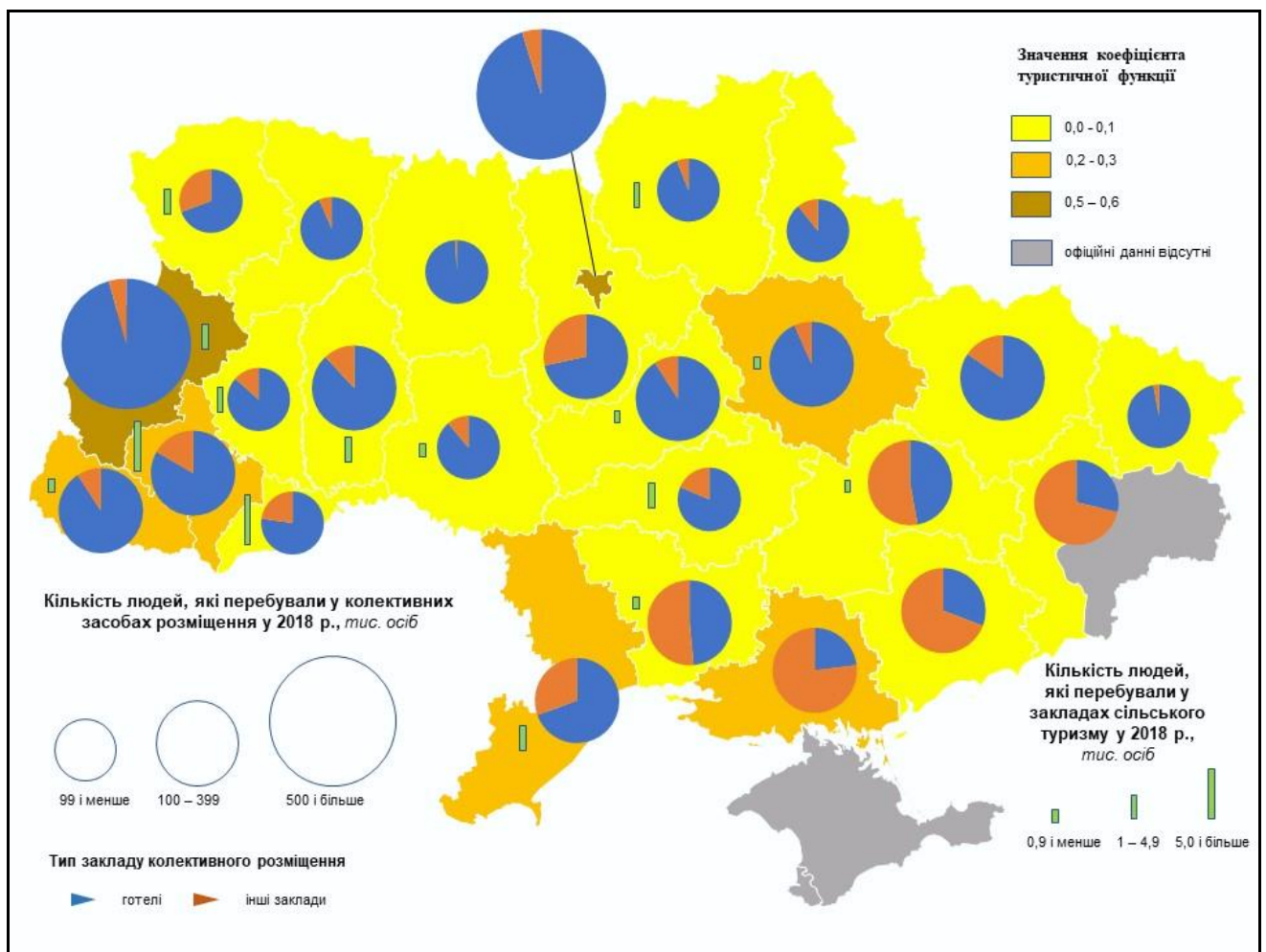

Рис. 2.8 Заклади колективного розміщення в Україні (2018 рік)

Примітка: Складено автором самостійно на підставі обчислень за офіційними даними Державної служби статистики України [156].

Важливим для агропромислового регіону є сільський (зелений) туризм (див. докладніше [37]). Його розвиток дозволяє отримати позитивний ефект на

рівні окремих сільських об'єднаних територіальних громад. В Україні маємо виразні диспропорції в його розвитку (див. рис. 2.8). Як видно на цьому рисунку, значна частина аграрних регіонів держави взагалі не мають відповідних закладів. На нашу думку, виправленню ситуації мала б сприяти підтримка з боку новопосталих об'єднаних територіальних громад своїм жителям, які мають намір їх створити. Для цього потрібна бодай мінімальна модернізація наявної інфраструктури з прийому туристів [53].

Такі особливості регіонального розподілу наявних туристичних потоків в Україні мають значно виразніший диспаритет на низовому рівні. Це добре видно на прикладі Хмельницької області, де в туристичній діяльності виразно домінує м. Кам'янець-Подільський (рис. 2.9). Саме в цьому місті та в обласному центрі розміщено найбільше готелів у регіоні (див. додаток Р).

Як видно на рис. 2.9, у 2018 р. у регіоні лише у 27 населених пунктах діяли заклади колективного розміщення населення, у 10 – підприємства з надання туристичних послуг, а також у 27 сільських населених пунктах розташовані агрооселі (див. рис. 2.9). Така виразна диспропорція свідчить, з одного боку, про виразну поляризацію соціально-економічних процесів у Хмельницькій області, а, з іншого, – про непропорційне залучення наявного потенціалу розвитку регіонального туристичного комплексу з позицій комплексної регіональної політики в рамках реформи децентралізації (див. додаток С). У 2018 р. майже половина вартості реалізованих послуг у сфері туризму (див. рис. 2.7) припадала на найбільший туристичний центр у Хмельницькій області – м. Кам'янець-Подільський. Це дозволяє виділити його як полюс туристичної діяльності національного рівня. У трьох районах регіону взагалі відсутні підприємства туристичної діяльності (див. рис. 2.7).

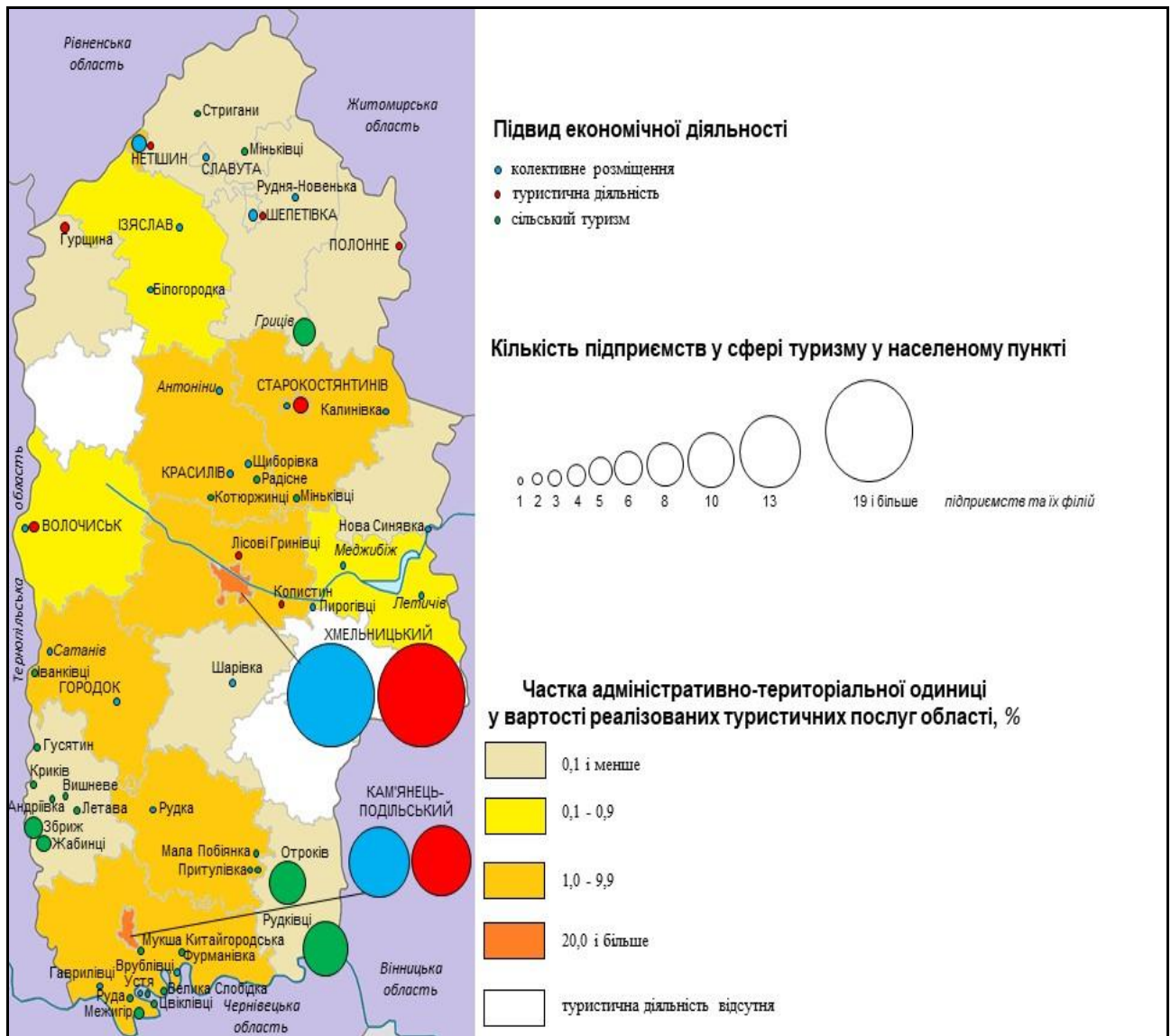

Рис. 2.9 Індустрія туризму Хмельницької області (2018 рік)

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними первинними даними Головного управління статистики в Хмельницькій області.

При цьому у Віньковецькому районі розміщена частина пам'яток матеріальної культури національного значення, зосереджених на території регіону (див. рис. 2.2).

Ми розрахували коефіцієнт рангової кореляції Спірмена [161, с. 34] для виявлення залежності між розміщенням за адміністративно-територіальними одиницями пам'яток національного значення і туристичних підприємств (ф-ла 2.3). Установлено, що між їхнім розміщенням є достовірний високий зв'язок ($r=0,8$), що вказує на тісну залежність між ними (табл. Б.2).

$$r = 1 - \frac{6 \sum_1^n (x^1 - y^1)}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{609}{26(676 - 1)} = 1 - \frac{3654}{17550} = 0,8 \quad (2.3)$$

де, r – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, x – ранг за кількістю пам'яток національного значення, y – ранг за кількістю туристичних підприємств в адміністративно-територіальних одиницях, n – кількість адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що туристична діяльність у регіоні безпосередньо спирається на використання наявного потенціалу пам'яток матеріальної культури (див. рис. 2.2 і 2.9, формула 2.3). Доцільно, особливо у сільській місцевості, залучати також наявні пам'ятки місцевого значення з метою збільшення надходжень місцевих податків і зборів

Таблиця 2.3

Ранги адміністративно-територіальних одиниць Хмельницької області за розподілом пам'яток матеріальної культури національного значення і туристичних підприємств (2019 рік)

Адміністративно-територіальна одиниця	Ранг	
	за пам'ятками матеріальної культури національного значення	за туристичними підприємствами
<i>1</i>	2	3
м. Хмельницький	8	явище відсутнє
м. Кам'янець-Подільський	4	13
м. Нетішин	1	явище відсутнє
м. Славута	4	1
м. Старокостянтинів	3	5
м. Шепетівка	9	явище відсутнє
Білогірський район	3	5
Вінковоцький район	явище відсутнє	8
Волочиський район	4	1
Городоцький район	4	7
Деражнянський район	явище відсутнє	
Дунаєвецький район	2	8
Ізяславський район	5	11
Кам'янець-Подільський район	11	12

Красилівський район	2	4
Летичівський район	10	9
Новоушицький район	1	3
Полонський район	3	2
Славутський район	2	1
Старокостянтинівський район	1	8
Старосинявський район	3	10
Теофіпольський район	явище відсутнє	
Хмельницький район	6	2
Чемеровецький район	1	1
Шепетівський район	7	явище відсутнє
Ярмолинецький район	явище відсутнє	6

Примітки: розраховано автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Хмельницької обласної державної адміністрації.

Висновки до другого розділу

1. Проведений суспільно-географічний аналіз сучасного стану розвитку регіонального туристичного комплексу Хмельницької області показав, що це – типовий напівпериферійний регіон, для якого характерними є висока поляризація та виразні диспропорції у використанні туристичного потенціалу. За всіма показниками чітко виділяється м. Кам'янець-Подільський, у якому реалізовувалась у 2018 р. майже половина всіх наданих послуг у сфері туризму.

Природні та історико-культурні особливості розвитку туризму в Хмельницькій області зумовили виразну диференціацію в структурі наявного туристичного потенціалу. Найбільш гармонійне поєднання бачимо в Кам'янець-Подільському районі, а в інших адміністративно-територіальних одиницях переважає один із компонентів цього потенціалу.

2. Напівпериферійне економіко-географічне розташування Хмельницької області зумовило нерівномірний розвиток транспортної мережі та інфраструктури. Більше половини її адміністративно-територіальних одиниць

не мають залізничного сполучення, що за умов відсутності авіасполучення доволі ускладнює прибуття в регіон іноземних туристів.

3. У Хмельницькій області серед пам'яток матеріальної культури переважають споруди середньовічної культової архітектури. Водночас на її території розміщені окремі об'єкти, що входять до списку Всесвітньої спадщини людства ЮНЕСКО, а також збереглись унікальні місця, тісно пов'язані з нематеріальною спадщиною. Особливе місце серед них посідають місця упокоєння цадиків, які відвідують ортодоксальні юдеї.

У 54 населених пунктах Хмельницької області у 2018 р. розміщувались підприємства з надання послуг у сфері туризму. Кількість туристичних підприємств в адміністративно-територіальних одиницях Хмельницької області безпосередньо залежить від наявності пам'яток матеріальної культури.

Основні положення цього розділу розкрито нами у [31; 38; 42; 44; 45; 123; 167; 171; 193; 195].

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 SWOT-аналіз конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг

У фундаментальних напрацюваннях наукової школи академіків Паламарчука – Олійника питання конкурентоспроможності регіонів України є одним з головних питань, які розглядались з позицій суспільної географії з метою активізації комплексно-пропорційного соціально-економічного розвитку (див. [49; 50; 87–89; 104–107; 110]). В останній публікації академік Я.Б. Олійник наголошує на важливості надання новоствореним об'єднаним територіальним громадам достатньої кількості фінансових надходжень для належного їхнього функціонування [107, с. 41]. Одним із таких джерел стабільного надходження коштів для розвитку та розширення зайнятості місцевого населення може стати формування осередків різних видів туристичної діяльності в сільській місцевості (див. додаток Б). При цьому слід не забувати, що при неналежному контролі з боку органів місцевого самоврядування і державних органів влади можливе й виникнення негативних аспектів у реалізації туристичних продуктів у сільській місцевості, орієнтованих на масового споживача.

З огляду на теоретико-методологічні позиції наукової школи академіка Я.Б. Олійника вважаємо за доцільне зосередити увагу саме на місці і значенні Хмельницької області в державі за рівнем розвитку туризму. Для цього, на нашу думку, слід використати наявні наукові методичні напрацювання з визначення рангу (за бальною системою) регіону в державі за рівнем розвитку окремих складників конкурентоспроможності саме на туристичному ринку.

Існує чимало методик комплексної (інтегральної) оцінки розвитку регіонального туристичного комплексу (див., наприклад, [2; 19; 20; 26; 32; 35; 36; 40; 41; 87; 99; 107; 113; 150; 153; 159; 177]). У вітчизняній географії туризму найбільш поширеною методикою оцінки регіонального туристичного комплексу є методика О.О. Бейдика [4, с. 42–56].

Спираючись на теоретико-методологічні засади наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, ми проведемо комплексний суспільно-географічний аналіз на базі концепції SWOT-аналізу конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг цього напівпериферійного регіону України. Відповідно до методологічних засад порівняльно-географічного аналізу та системної загальнонаукової методології в рамках геокомплексології [111, с. 30–34] вважаємо, що так ми зможемо отримати комплексний підхід до розкриття всіх головних аспектів конкурентоспроможності регіону. За блоками туристичної діяльності було надано від 1 до 5 балів для кожного з блоків SWOT-аналізу. При цьому ми спираємось і на попередні напрацювання і на власні розрахунки. Для коректності порівнянь не взято до уваги положення в туристичному просторі України м. Київ, а також анексовані та тимчасово окуповані Росією регіони держави [85]. Це зумовило потребу в перерахунку показників.

Аналіз інтегральної оцінки окремих складників комплексної характеристики конкурентоспроможності регіонального туристичного комплексу показав, що Хмельницька область посідає доволі відмінні позиції за різними показниками (табл. 3.1). Розглянемо ці позиції.

Оцінка природних і природно-антропогенних чинників (за О.О. Бейдиком [4, с. 68-69]) показала, що Хмельницька область, з огляду на те, що на її території розташований найбільший за площею національний природний парк України – «Подільські Товтри» а також низка інших цінних заповідних об'єктів природи, де можливо організувати різні види туристичної діяльності (див. підрозділ 2.1), посідає одне з провідних місць у державі. Специфікою Хмельницької області є їхнє нерівномірне поширення по території,

що створює відповідні передумови для реалізації положень сталого розвитку в туристичну діяльність у регіоні. Лише в 2013 р. було створено нові національні природні парки на півночі й у центрі регіону – «Верхнє Побужжя» і «Мале Полісся»; розширено мережу пам'яток природи місцевого значення. Їх потрібно долучати до екологічного туризму [35, с. 124].

В основу оцінки історико-архітектурного блоку було покладено розрахунки градації регіонів за вказаною вище методикою О.О. Бейдика. За цим показником Хмельницька область належить до провідних регіонів держави (4 бали). Загалом за насиченістю, різноманітністю історико-культурних ресурсів і перспективами їхнього залучення до рекреаційно-туристської сфери Хмельницька область перебуває серед регіонів з високим потенціалом [35, с. 126]. Відповідно до класифікації О.О. Бейдика є всі підстави вважати м. Кам'янець-Подільський як «суперточку» туризму, яка стала такою після політико-військових подій 2014 р., коли Росією було анексовано Кримський півострів, і відповідні об'єкти отримали спеціальний статус [35, с. 126; 85].

Бал оцінки інфраструктурного блоку було перераховано станом на 2018 р. за офіційними даними Державної служби статистики України [62]. Проведений аналіз показав, що Хмельницька область за цим показником (див. табл. 3.1) має мінімальний один бал, що зумовлено, як ми вже показали вище під час розрахунку туристичної функції регіонів України (див. підрозділ 2.2), незначним розвитком відповідної інфраструктури гостинності [35, с. 126].

В основу бальної оцінки біосоціального блоку було взято розрахунки О.О. Бейдика [4] з огляду на те, що вони не змінились з часу проведення ним відповідного оцінювання. Хмельницька область за ними має лише два бали (див. табл. 3.1). Значною мірою це зумовлено відсутністю на території регіону музеїв видатних особистостей, які народились тут чи проживали [158, с. 22]. На території області діє лише один Хмельницький районний літературно-краєзнавчий музей (сmt. Чорний Острів Хмельницького району). Цього явно недостатньо [35, с. 126] (див. додаток Т).

В основу бальної оцінки подієвого блоку покладено підрахунок кількості регулярних масових культурно-мистецьких заходів загальнонаціонального значення. Хмельницька область має за ними лише три бали. При цьому слід наголосити, що всі вони відбуваються в м. Кам'янець-Подільський. Проаналізувавши офіційні вебсторінки всіх фестивалів, які регулярно проводять у державі, маємо підстави стверджувати, що за їхньою кількістю м. Кам'янець-Подільський йде після міст Київ і Львів. Така значна кількість подій в умовах унікального зосередження пам'яток матеріальної культури національного значення в місті (див. рис. 2.2) дозволяє нам стверджувати, що це місто набуло саме виразних ознак туристичної «суперточки» (за класифікацією О.О. Бейдика [4, с. 68]) у масштабах України [35, с. 126].

Проведений аналіз показав, що за сукупним значенням усіх складників потенціалу регіонального туристичного комплексу Хмельницька область посідає восьме місце в Україні випереджаючи на один бал Київську область. Тому слід перейти до узагальнювальної таблиці SWOT-аналізу туристичного комплексу Хмельницької області (табл. 3.1) [35, с. 126].

Як видно з табл. 3.1, головні проблеми розвитку туристичного комплексу Хмельницької області полягають у відсутності потрібної для прийому та прибуття туристів інфраструктури, що значною мірою зумовлено напівпериферійним положенням цього регіону України. Транзитне розташування на основних залізничних осях зумовило, з одного боку, можливість прибуття туристів із різних регіонів держави та з-за кордону, а з іншого, – зумовили недостатню кількість відповідних закладів колективного розміщення, громадського харчування, закладів мистецтва і культури національного значення. Останні переважно розміщені в туристичній «суперточці» – м. Кам'янець-Подільський, який розвивається як загальнонаціональний важливий туристичний вузол, у якому набули розвитку різні види туризму, зокрема, які стосуються нематеріальної культури (наприклад, «Фестиваль повітряних куль»), які не лише використовують місцеву культурно-історичну спадщину, а й створюють нові форми атракції, яких не було раніше [35, с. 127-128].

SWOT-аналіз туристичного комплексу Хмельницької області

Сильні сторони	Слабкі сторони
<p>1) напівпериферійне транзитне розташування в національній автомобільній і залізничній мережі;</p> <p>2) наявність в області туристичної «суперточки» – м. Кам'янець-Подільський;</p> <p>3) природні сприятливі для різних видів туризму умови і ресурси;</p> <p>4) наявність великих лісових масивів на півночі та незначних на півдні різних типів деревостану;</p> <p>5) наявність найбільшого в Україні за площею національного природного парку «Подільські Товтри».</p>	<p>1) нерозвиненість туристичної інфраструктури на основних автомагістралях області;</p> <p>2) недостатня кількість готелів та їхнього номерного фонду;</p> <p>3) різка поляризація в розміщенні туристичних підприємств;</p> <p>4) відсутність (за винятком м. Кам'янець-Подільський) туристичної інфраструктури, орієнтованої на прийом іноземних туристів;</p> <p>5) незадіяність більшості нематеріальних видів туристичних ресурсів.</p>
Сприятливі можливості	Можливі загрози
<p>1) Розвиток транспортної інфраструктури</p> <p>2) Розвиток міжнародної співпраці в економічній та культурній сферах</p> <p>3) Розробка нових екскурсійних і туристичних маршрутів</p> <p>4) Збільшення надходжень до обласного бюджету</p>	<p>1) Незадовільний стан туристичної і сервісної інфраструктури в області (недостатня кількість місць у готелях та інших закладах розміщення)</p> <p>2) Нестабільна економічна і політична ситуація в Україні</p> <p>3) Погіршення умов фінансування і кредитування</p> <p>4) Подальше погіршення інфраструктури.</p>

Примітка: укладено автором самостійно на підставі власних розрахунків та аналізу.

Таким чином, ми маємо виразну поляризацію в територіальній структурі регіонального туристичного комплексу, коли досягнуто гіперконцентрації різноманітних туристичних атракцій у м. Кам'янець-Подільський, проте є райони, де відсутні пам'ятки матеріальної культури національного значення та

туристичні підприємства (див. рис. 2.2 і 2.9), адже саме між їхнім просторовим поширенням є виразний тісний зв'язок (див. ф-ла 2.3).

Значною мірою така поляризація зумовлена природними умовами і ресурсами для розвитку туристичної діяльності, які були докладно розкрито в підрозділі 2.1. Проведений аналіз показав, що переважно вони не задіяні. Виняток становлять природні туристичні ресурси р. Дністер та її притоки р. Смотрич у районі м. Кам'янець-Подільський (див. рис. 2.9).

Перед тим як розкрити сучасну територіальну структуру регіонального туристичного комплексу Хмельницької області, ми маємо, відповідно до теоретико-методологічних позицій наукової школи академіка Я.Б. Олійника, вивчити економіко-географічні аспекти конкурентоспроможності регіону в Україні. Для цього було укладено картосхему (рис. 3.1), де показано регіональний розподіл головних економічних показників діяльності туристичних підприємств. Вони дозволяють правильно зрозуміти позиціонування Хмельницької області в туристичній діяльності України (див. табл. 3.1) [35, с. 128].

Проаналізувавши економічні показники діяльності туристичних підприємств за регіонами (див. рис. 3.1), ми бачимо, що Хмельницька область має середньоукраїнські значення. Варто звернути увагу на коректність офіційних статистичних даних, адже, як видно на цьому рисунку, 93,5 % доходу від туристичної діяльності всієї України реєструється в столиці держави, що, безперечно, мало відповідає реальному його формуванню. Значну частину становлять туристичні послуги, надані київськими фірмами в регіонах держави [35, с. 129]. Тому доцільно ставити питання про впровадження в державну статистичну звітність підприємств сфери послуг таких самих уточнень, що ми маємо у звітності підприємств промисловості, які звітують за реальним розміщенням виробництва, а не за юридичною адресою компанії. З огляду на це слід звернути увагу на те, що Хмельницька область при такому більш реалістичному підрахунку наданих послуг у сфері туризму буде займати в структурі доходів від їхнього надання не 0,2 % (див. рис. 3.1), а не менше 10–

15 %, адже значна частина туристичних послуг у м. Кам'янець-Подільський надається компаніями, зареєстрованими в м. Київ [35, с. 129].

Основними статтями операційних витрат туристичних компаній є витрати на оплату праці і матеріальні витрати, що не дозволяє суттєво збільшити прибутковість туристичної діяльності. При цьому вона є прибутковою діяльністю, а це дозволяє, за умов належної підтримки з боку місцевих органів влади, розвивати її.

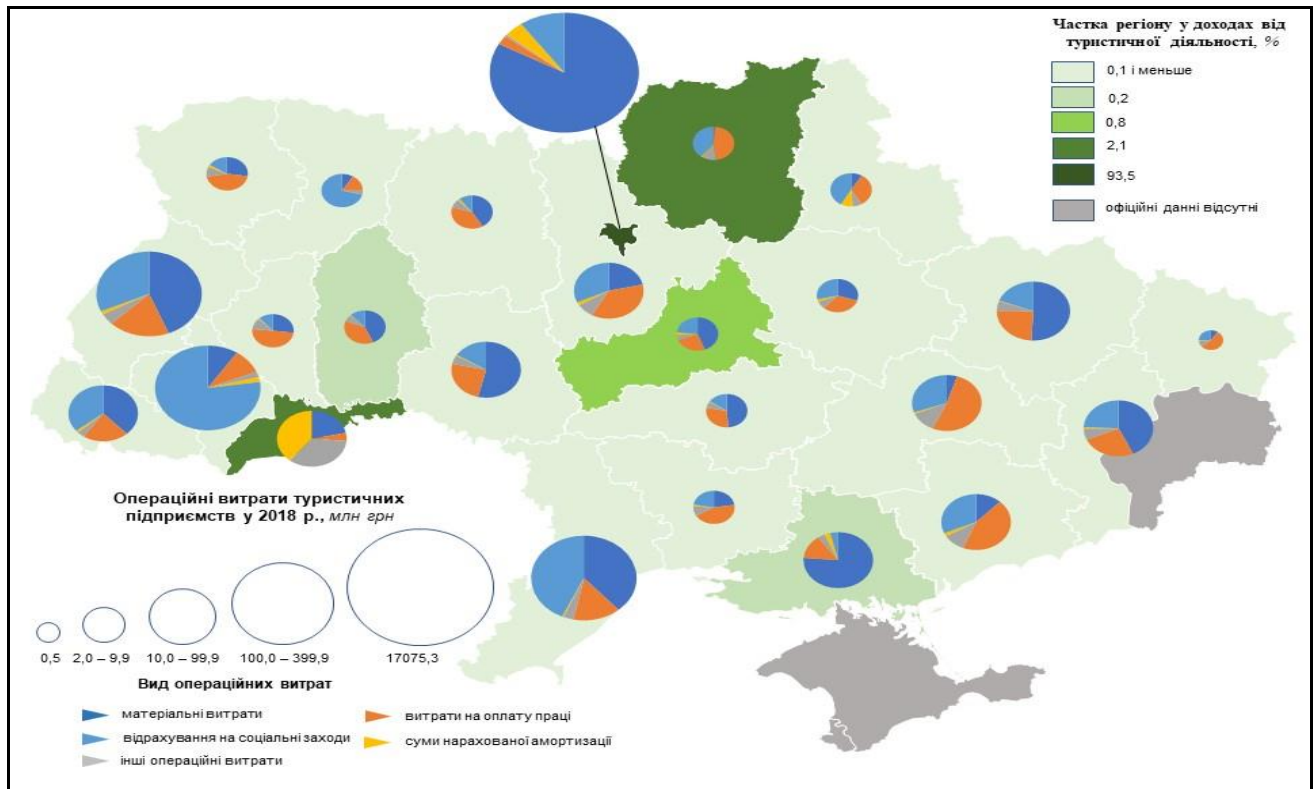

Рис. 3.1 Регіональний вимір туристичної діяльності України (2018 рік)

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Державної служби статистики України [58]

Такими заходами могли б стати надання пільгового режиму оподаткування місцевими податками і зборами, до яких належать готельний збір, виділення ділянок для створення і розвитку туристичної інфраструктури тощо. Для того щоб виділити пріоритетні та перспективні для розвитку туристичної діяльності населені пункти Хмельницької області, варто спочатку встановити, якою є сучасна територіальна структура регіонального туристичного комплексу та елементи просторової організації [35, с. 129].

3.2 Територіальна структура регіонального туристичного комплексу та його елементів

Територіальна структура є основою суспільно-географічного підходу до вивчення просторових процесів та явищ. В основі цього лежить вчення про суспільно-територіальні комплекси (системи) як складні утворення [113, с. 32–34].

Їх відділення є гносеологічною специфікою наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, які у рамках вивчення територіально-виробничих систем сформувавши цілісне вчення про елементи та компоненти таких утворень та розробили теоретико-методологічні засади суспільно-географічного геокомплексознавства, що є наріжним каменем сучасного економіко-географічного дослідження в Україні. Рекреація і туризм у рамках цієї наукової школи у регіональних суспільно-географічних системах розглядаються як цілісні утворення, територіальним аспектом прояву яких є елементи територіальної організації: пункти, центри, вузли, ареальні та лінійні утворення більш складної компонентної структури. У вітчизняній суспільній географії вивчення територіальної організації є основою методології географічних наукових досліджень, що дозволяє зрозуміти компонентний склад та складність територіальних зв'язків, які виникли на певній території, ступінь розвитку відповідних утворень, їх впорядкованість, взаємодію та взаємодоповненість як елементів та компонентів цілісного регіонального суспільного комплексу.

На думку академіка М.М. Паламарчука у їхньому складі виділяються окремо територіальні рекреаційні системи, підсистемою якого є територіальні туристичні комплекси [113, с. 41–42]. Тому є всі підстави використати традиційну для вітчизняної економічної і соціальної географії структуру вивчення таких комплексів та методику виділення її елементів: пунктів, центрів, вузлів, куштів (див. докладніше [113, с. 96–102]).

Під пунктом регіонального туристичного комплексу традиційно вважають населений пункт, в якому діє один заклад туристичної чи

рекреаційної діяльності, який не має комплексних зв'язків. Їх зазвичай найбільше у регіонах, що знаходяться на периферії, адже вони виникають лише у разі первинного господарського освоєння території, коли має місце точковий розподіл відповідних туристичних і рекреаційних закладів та установ. При цьому має місце відсутність суттєвого їх впливу на регіональний розвиток. Часто буває так, що відповідний заклад/установа організаційно підпорядковані, або входять до складу компаній, штаб-квартири яких знаходяться далеко за межами області. Показовим у цьому плані є санаторії та будинки відпочинку, які створюють для своїх співробітників у мальовничих місцевостях підприємства та організації, розміщені у великих економічних центрах. Такі заклади є і на території Хмельницької області.

Центром туристичної діяльності відповідно до вчення академіків Паламарчука – Олійника є населений пункт, в якому знаходяться кілька закладів/установ у сфері туризму і рекреації, які доповнюють один одного. При цьому центр туристичної діяльності може мати форму туристичного кластера, як це має місце у Хмельницькій області. Важливо відзначити, що ці два поняття є близькими за суспільно-географічним змістом, але вони не є тотожними. Докладніше їх гносеологічну специфіку розкрито нами у підрозділі 1.1 дисертаційного дослідження.

Важливо відмітити, що туристична діяльність може призводити до виникнення ситуації, коли у населеному пункті діє кілька установ/організацій/закладів туризму і рекреації, які не є пов'язаними між собою. Типовою є ситуація, коли у районному центрі діють туристичний агент, туристичний оператор, центр дитячо-юнацького туризму. Усі вони функціонують незалежно один від одного і не призводять до утворення у відповідному туристичному пункті чи центрі туристичного вузла.

Туристичним вузлом є відповідно до класичного його розуміння – населений пункт, у межах якого існує між установами/закладами туризму і рекреації тісна взаємодія та кооперація. Це дозволяє отримати синергетичний ефект, що призводить до того, що відповідний центр перетворившись на вузол,

стає ядром певного ареального утворення, до складу якого, по мірі його розвитку, входять й інші елементи територіальної організації туризму.

Ареальні форми територіальної організації туристичної діяльності виникають на такій стадії розвитку регіонального туристичного комплексу, коли складність зв'язків між його елементами призводить до потреби виникнення стійких зв'язків між ними на певній обмеженій частині території, коли існує певна інтеграція, зумовлена впливом туристичного вузла на прилеглу до нього територію. На нашу думку основною причиною виникнення такого вузла та ареалу на його основі має бути туристична «суперточка», що призводить до виникнення аттрактивного ефекту, необхідного до утворення туристичного ареалу.

Особливого значення при цьому має створення у межах туристичного ареалу нових форм територіальної організації на основі туристичних кластерів. Кластеризація зумовлює виникнення синергетичного ефекту, що безумовно сприяє більш високій ступені територіальної організації на локальному рівні. Кластери не породжують складних суспільно-географічних форм з огляду на те, що вони не можуть набувати великого економічного значення національного рівня. Особливу цінність це має для активізації соціально-економічного розвитку новостворених об'єднань територіальних громад. При цьому слід сприяти їх більш рівномірному розподілу по території, з метою подолання негативних аспектів поляризації суспільно-територіального комплексоутворення, що є своєрідним «побічним» ефектом ареальних форм територіальної організації туристичної діяльності. Докладніше особливості її виділення та визначення меж туристичних ареальних утворень на території Хмельницької області подано у підрозділах 1.1 і 1.2 дисертаційного дослідження.

Особливістю туристичної діяльності у Хмельницькій області є наявність на її території кількох дисперсних кушів, що створюють вищі форми територіальної організації, поєднуючи пункти, центри і вузли в єдине цілісне просторове утворення.

Наявність на території кількох видів і типів елементів територіальної організації говорить про динамізм процесу утворення територіальної структури, її незавершеність розвитку, можливість виникнення нових форм, що сприятиме комплексно-пропорційному розвитку та посилення цілісності регіонального туристичного комплексу як складного суспільно-географічного утворення.

Різноманіття форм, особливо за умови утворення ареальних структур породжує складні синергетичні ефекти, що призводять до поляризації соціально-економічного простору, виникнення негативних аспектів географічного комплексоутворення, здолати які покликана виважена регіональна державна політика.

У рамках регіональної державної політики необхідно насамперед підтримувати ті заходи, які сприяють створенню цілісних суттєвих зв'язків між різними регіонами держави, посиленню інтеграції між ними на всіх рівнях. Це можливо досягти шляхом виникнення міжрегіональних інтегративних утворень, у т.ч. на локальному рівні у формі кластерів, ареалів, розосереджених вузлів. При цьому виникають складні процеси комплексоутворення, що призводять до трансформації територіальної організації як форми суспільної організації.

У рамках сучасної реформи регіонального управління та завершення процесу децентралізації і постання нових об'єднаних територіальних громад важливим завданням суспільної географії є пошук форм і методів активізації місцевого інтегрального потенціалу розвитку території регіонів та новопосталих районів і громад, залучення в економічну діяльність існуючого потенціалу у сфері туризму і рекреації.

Відповідно до методологічних положень наукової школи академіків Паламарчука – Олійника проведемо суспільно-географічний аналіз територіальної структури регіонального туристичного комплексу Хмельницької області. При цьому ми будемо спиратися на концептуальні поняття і положення, викладені у першому розділі дисертаційного дослідження.

Як показало наше дослідження (див. підрозділ 2.3), у 54 населених пунктах Хмельницької області у 2018 р. розміщувались підприємства з надання послуг у сфері туризму. Вони призводять до утворення різних за формою територіальної організації елементів територіальної структури регіонального рекреаційного комплексу як цілісного суспільно-географічного утворення.

Було встановлено, що кількість туристичних підприємств в адміністративно-територіальних одиницях Хмельницької області перебуває в прямій залежності від зосередженості пам'яток матеріальної культури національного значення (див. розрахунки за формулою 2.3). Це є важливою передумовою обрання пріоритетів державної регіональної політики у сфері туризму і рекреації у регіоні, що дозволяє шляхом залучення у масовий туризм нових відповідних пам'яток активізувати соціально-економічний розвиток на локальному рівні.

Для виділення елементів територіальної структури регіонального туристичного комплексу Хмельницької області було укладено відповідну картосхему на підставі первинної офіційної інформації (рис. 3.2). Використання первинної відповідної інформації дозволяє залучити у суспільно-географічний аналіз усю сукупність відомостей, які збираються органами державної влади і статистики у регіоні, що безумовно дозволяє досягти комплексності при розкритті територіальної організації туристичної діяльності у ньому. Це має виняткове значення при формуванні рекомендацій для активізації соціально-економічного розвитку на локальному рівні на основі залучення існуючих та потенційно можливих осередків туристичної діяльності.

Як видно на рис. 3.2, у складі регіонального туристичного комплексу Хмельницької області було виділено такі точкові елементи територіальної структури:

- 2 біфункціональні туристичні вузли;
- 10 біфункціональних туристичних центрів;
- 1 монофункціональний туристичний центр;
- 17 біфункціональних туристичних пунктів;

– 18 монофункціональних туристичних пунктів.

Наявність такої значної кількості пунктів, центрів, вузлів на території Хмельницької області свідчить про достатньо високий рівень розвитку регіонального туристичного комплексу. Наявність моно- і біфункціональних елементів територіальної організації вказує не лише на просторову, а й організаційно-управлінську диференціацію існуючих у регіоні підприємств, організацій, закладів, установ сфери туризму і рекреації. Все це дозволяє стверджувати, що процес комплексоутворення ще не завершився у межах регіонального туристичного комплексу Хмельницької області.

Окремо виділяються чотири кластери – два в м. Кам'янець-Подільський і два сільські – відповідно в с. Колибаївка (Кам'янець-Подільський район) і в смт. Гриців (Шепетівський район). Хмельницька область є лідером в Україні у сфері туризму з розвитку кластерів у сільській місцевості, що безумовно свідчить про високий рівень обслуговування туристів, які у них відпочивають.

Наявність усіх типів точкових елементів територіальної структури в Хмельницькій області свідчить про розвиненість процесів комплексотворення, що обумовило утворення більш складних його складників елементів ареального типу (див. рис. 3.2). Виділення ареалів туристичної діяльності у рамках регіонального туристичного комплексу вказує на його високий рівень територіальної організації, що значною мірою обумовлений достатнім поширенням по території точкових елементів територіальної структури.

До ареальних елементів територіальної структури регіонального туристичного комплексу Хмельницької області, на нашу думку, належать (див. рис. 3.2): сформовані Хмельницький і Кам'янець-Подільський біфункціональні дисперсні кущі та чотири біфункціональні туристичні дисперсні кущі, що формуються. Виділяється процес формування біфункціонального туристичного міжрайонного куща на межі Дунаєвецького та Новоушицького районів і туристичних кущів у Красилівському та Чемеровецькому районах (див. рис. 3.2). На незавершеність їхнього формування вказує відсутність туристичного вузла, який би став інтегратором відповідного локального

ареального територіального утворення. Їм міг би стати, на нашу думку, м. Кам'янець-Подільський, де тривають активні процеси комплексоутворення на основі туристичної «суперточки» та кластеру.

Найбільш складними територіальними утвореннями в складі регіонального туристичного комплексу Хмельницької області є Хмельницький і Кам'янець-Подільський біфункціональні дисперсні кущі. Вони є доволі простими за своїм складом. До складу першого входить один туристичний біфункціональний вузол і один монофункціональний пункт, а до складу другого – один вузол, два кластери і один монофункціональний пункт (див. рис. 3.2). Це вказує на процес незавершеності у формуванні територіальної структури цих складних форм територіальної організації регіонального туристичного комплексу.

Також триває, як ми вже вказували вище, процес утворення ареалу у формі дисперсного куща в придністровській частині Хмельницької області, де було виділено: п'ять біфункціональних центрів, один біфункціональний пункт і два монофункціональні пункти (див. рис. 3.2). Він є найбільш складним за своєю структурою з усіх дисперсних туристичних кущів у регіоні. Важливо відзначити, що в його основі лежить р. Дністер, що зумовлює просторовий лінійний вияв у його формуванні, водночас для дисперсного туристичного куща в Чемеровецькому районі характерною є відсутність одного виразного осередку тяжіння (див. рис. 3.2). Тому наразі важко сказати, який саме сільський населений пункт може з часом стати туристичним центром, що буде виконувати організаційні функції для цього дисперсного куща. Для всіх дисперсних кущів, які формуються в Хмельницькій області, характерним є простий компонентний склад, що вказує на початкову стадію комплексотворення

Відсутність будь-яких елементів територіальної структури регіонального туристичного комплексу в межах трьох периферійних районів Хмельницької області (див. рис. 3.2) вказує на недостатній розвиток та потребу залучення місцевих новостворених територіальних громад до розбудови на їхній території

об'єктів туристичної діяльності. Це важливо врахувати при обґрунтуванні пропозицій щодо їхнього соціально-економічного розвитку та територіального планування в умовах реформи децентралізації.

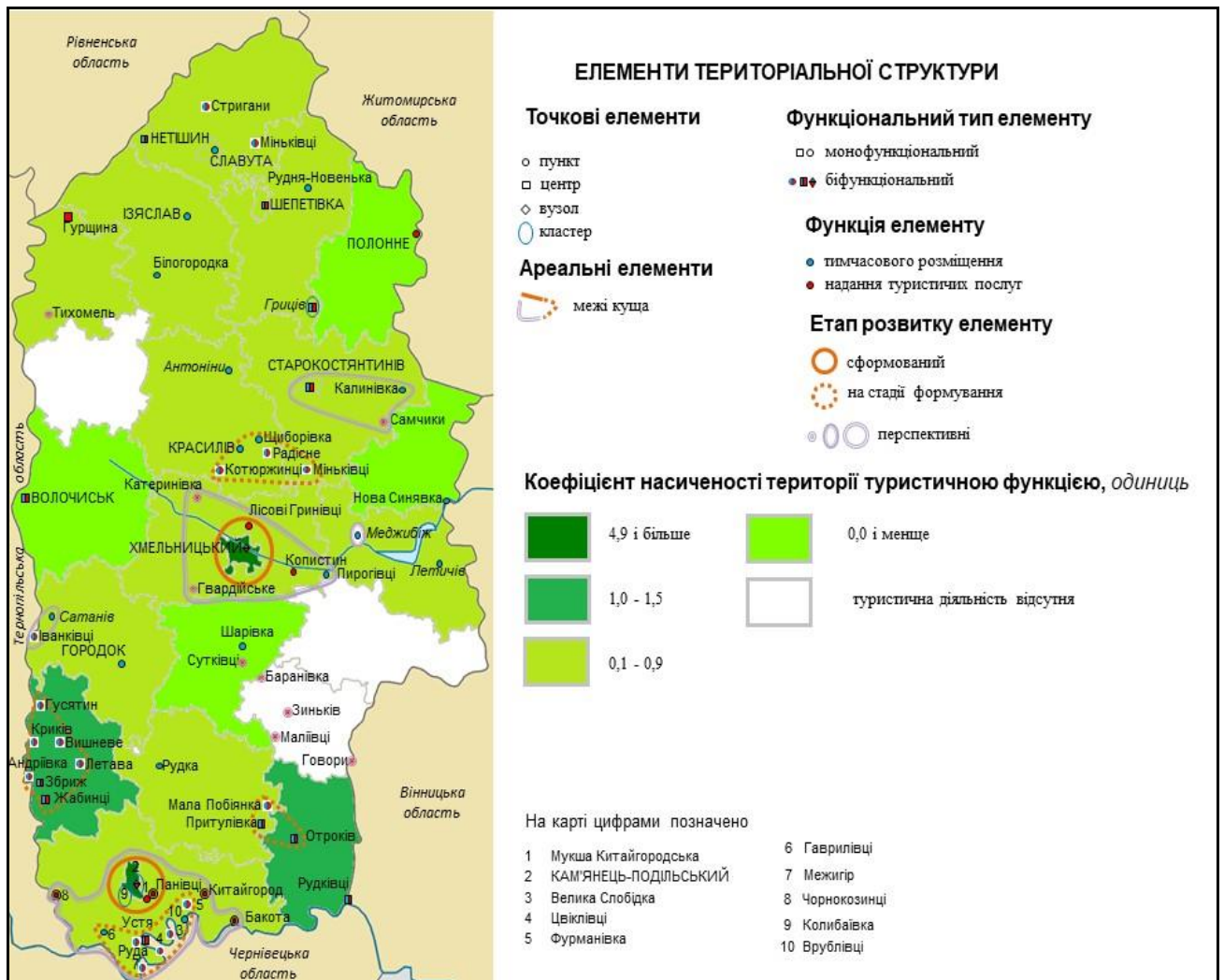

Рис. 3.2 Територіальна структура регіонального туристичного комплексу Хмельницької області

Примітка: складено автором самостійно на підставі власних обрахунків за офіційними даними Головного управління статистики в Хмельницькій області та Хмельницької обласної державної адміністрації за 2018 р.

Для виміру насиченості території туристичною функцією ми пропонуємо використати таку формулу:

$$k = \frac{P}{\sqrt{S/n}} \quad (3.1)$$

де, k – коефіцієнт насиченості території туристичною функцією, P – кількість туристичних підприємств в адміністративно-територіальних

одиницях, S – площа адміністративно-територіальних одиниць, n – кількість населених пунктів, де наявні туристичні підприємства.

Для розрахунку цього показника (формула 3.1) ми обробили первинні офіційні дані Головного управління статистики в Хмельницькій області та Хмельницької обласної державної адміністрації за 2018 р. (табл. 3.2.). Результат розподілу отриманого показника показав, що він має виразну нерівномірність у поширеності по території регіону (див. рис. 3.2). Існує виразна поляризація в його поширенні, адже спочатку бачимо ступеневий розподіл між двома містами – головними осередками туристичної діяльності в Хмельницькій області – Хмельницьким і Кам'янець-Подільським, водночас решта адміністративно-територіальних одиниць регіону мають більш рівномірний лінійний розподіл його значення, а в трьох районах взагалі відсутня туристична діяльність. Це дозволяє нам стверджувати про існування на базі цих двох туристичних вузлів та дисперсних кущів виразних полюсів туристичної діяльності в регіоні, що призвело до гіперконцентрації туристичної діяльності в туристичних біфункціональних вузлах і центрах, що добре видно на рис. 3.2.

Важливим є питання з'ясування організаційно-управлінської структури туристичного регіонального комплексу Хмельницької області. Для цього потрібно проаналізувати, який тип організації підприємств поширено в регіоні та розміщення на його території дочірніх підприємств (філій) компаній, що діють у сфері туристичної діяльності.

Станом на 2018 р. у підприємствах туристичної діяльності Хмельницької області переважали приватні підприємства (табл. 3.2.). Значною мірою це зумовлено тим, що ця форма організації підприємства є єдиною для 55 агроосель регіону.

Таблиця 3.2

**Насиченість туристичною функцією адміністративно-територіальних
одиниць Хмельницької області у 2018 році**

Адміністративно-територіальна одиниця	Площа, км ²	Число підприємств туристичної сфери, одиниць	Число населених пунктів із туристичною функцією, одиниць
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
м. Хмельницький	93,0	79	1
м. Кам'янець-Подільський	27,9	26	1
м. Нетішин	65,9	4	1
м. Славута	20,0	1	1
м. Старокостянтинів	40,0	4	1
м. Шепетівка	40,0	3	1
Білогірський район	776,3	2	1
Віньковецький район	653,0	Відсутні	
Волочиський район	1103,0	1	1
Городоцький район	1110,0	4	3
Деражнянський район	915,0	Відсутні	
Дунаєвецький район	1180,0	4	4
Ізяславський район	1250,0	2	2
Кам'янець-Подільський район	1540,0	11	10
Красилівський район	1180,0	5	5
Летичівський район	951,0	2	2
Новоушицький район	853,0	19	3
Полонський район	866,0	1	1
Славутський район	1162,0	3	3
Старокостянтинівський район	1210,0	2	3
Старосинявський район	662,0	1	1

Продовж. табл. 3.2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Теофіпольський район	716,0	Відсутні	
Хмельницький район	1220,1	3	3
Чемеровецький район	928,0	13	8
Шепетівський район	1160,0	6	2
Ярмолинецький район	898,0	1	1

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними первинними статистичними даними Головного управління статистики у Хмельницькій області та Хмельницької обласної державної адміністрації за 2018 р.

Як видно з табл. 3.2, друге місце посідають товариства з обмеженою відповідальністю, що у сфері туризму Хмельницької області представлені винятково в сегменті туристичних компаній. Вони створили найбільшу в регіоні мережу агентів – дочірніх підприємств. Наявність лише одного спільного підприємства і публічного акціонерного товариства у сфері туризму Хмельницької області вказує на нерозвиненість організаційно-функціональної структури, коли значну частину реальних відповідних туристичних послуг надають підприємства з інших регіонів України (переважно зі столиці держави), що добре видно в структурі отриманого доходу (див. рис. 3.1). Таким чином, назріло питання вдосконалення актуальної ситуації шляхом появи в рамках кластерних утворень нових організаційно-функціональних форм організації господарської діяльності (наприклад, у формі приватних акціонерних товариств).

3.3 Напрямки перспективного розвитку і вдосконалення територіальної організації регіонального туристичного комплексу

Перспективний розвиток у суспільній географії визначається на засадах комплексного прогнозування соціально-економічного розвитку. Як зазначає

К.В. Мезенцев [89] останній спирається на науково обґрунтовані методологічні підходи та принципи. Найважливішим є досягнення комплексно-пропорційного розвитку, коли у регіоні зменшується рівень поляризації соціально-економічних процесів та розподілу об'єктів по території. Цього можна досягти у рамках комплексу заходів, спрямованих на вирішення важливих питань збалансованого (сталого) розвитку на всіх рівнях управління просторовим розвитком. Особливу роль набувають у контексті реформи державного територіального управління та адміністративно-територіального устрою новопосталі об'єднанні територіальні громади. Вони не лише є основою місцевого самоврядування, а й покликані стати рушіями позитивних змін у соціально-економічному розвитку сільських районів. При цьому на сучасному етапі реформи, коли розпочинається процес укрупнення адміністративно-територіальних районів та перерозподіл владних повноважень на рівні об'єднана територіальна громада – район необхідно розробити механізм збалансування місцевих і районних інтересів, більш рівномірного розподілу державних субсидій і субвенцій з метою упередження диспропорцій у розселенні та соціально-економічному розвитку. Туристична діяльність є і може стати одним з тих видів економічної діяльності, який виступає в якості каталізатора позитивних відповідних змін [89].

Як ми зазначали у підрозділі 1.1 основною територіальною формою його прояву на локальному рівні є туристичний кластер [89].

При обґрунтуванні напрямків перспективного розвитку і вдосконалення територіальної організації регіонального туристичного комплексу слід виходити з усвідомлення надання туристичних послуг в умовах реформи децентралізації в Україні, коли держава офіційно закликає створювати туристичні кластери локального рівня [153; 157]. Вони є важливою формою організації спільних зусиль органів місцевого самоврядування, приватних підприємців, державних органів влади заради збільшення надходжень до бюджету новостворених об'єднаних територіальних громад

**Організаційно-управлінська форма підприємств сфери туризму
Хмельницької області (2018 рік).**

Організаційно-управлінська форма	Підприємство сфери туризму		
	туристичні підприємство	Готелі	агро-оселі
Приватне підприємство (зокрема) мале	39	15	55
Комунальне підприємство	відсутні	7	Відсутні
Товариство з обмеженою відповідальністю	35	Відсутні	Відсутні
Дочірнє підприємство (філія)	9	1	Відсутні
Спільне підприємство	1	Відсутні	Відсутні
Публічне акціонерне товариство	відсутні	1	Відсутні

Примітка: Складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними первинними даними Хмельницької обласної державної адміністрації за 2018 р.

З позицій географічної науки питання утворення туристичних кластерів є доволі вивченим. В останніх публікаціях з цього питання [57; 83; 84; 114; 130; 144; 153; 176; 180; 195; 197; 200; 201; 205-207; 211; 217] акцентують увагу на локальних аспектах розвитку такого територіального утворення та аналізують його позитивний вплив на соціально-економічний розвиток сільської місцевості. Нами у підрозділі 1.1 зроблена спроба такого суспільно-географічного аналізу позитивних і негативних аспектів функціонування туристичних кластерів, спираючись як на вітчизняній так й іноземний досвід. При цьому важливо визначити, що кластери виступають у туризмі на локальному рівні в якості інтеграторів соціально-економічного розвитку, що призводять до утворення нових форм територіальної організації [89].

У Хмельницькій області є вже власний багатолітній досвід з утворення і розвитку туристичних кластерів (див. рис. 3.2). Корисним у цьому плані є позитивний досвід функціонування в смт Гриців (Шепетівський район) першого в Україні кластеру сільського зеленого туризму «Оберіг» (див.

докладніше [57]) та туристичного кластеру «Кам'янецький дивокрай» (с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський район). Також успішно діють у м. Кам'янець-Подільський кластери «Подільська гільдія ремісників» і «Кам'янець» (див. рис. 3.2). На нашу думку, у програмі соціально-економічного розвитку м. Кам'янець-Подільський слід передбачити заходи щодо активізації роботи обох кластерів, утворення (за досвідом країн-членів ЄС) спільного координаційного органу, який би сприяв поєднанню зусиль членів наявних у місті кластерних утворень, проведенню спільних заходів та акцій, покликаних залучити нових туристів, особливо за межами України.

Погоджуємось з точкою зору Л.М. Кирилюка, А.Ю. Парфіненко, К.І. Босенко щодо доцільності створення нових туристичних кластерів у селищах Меджибіж і Сатанів, орієнтованих на іноземних туристів (особливо на вируючих хасидів у першому з цих селищ), та більш тісної взаємодії в міжрегіональному туристичному кластері «Подільсько-Буковинський туристичний кластер», до якого входять міста Кам'янець-Подільський, Чернівці, Хотин [57, с. 583; 114, с. 123-128]. Таким чином можна досягти ефекту мультиплікатора в соціально-економічному розвитку не лише окремих сільських населених пунктів, а й загалом адміністративно-територіального району.

Особливу роль у функціонуванні кластерів у Хмельницькій області мають відігравати ті з них, що орієнтовані на іноземних туристів. Специфікою таких кластерів є валоризація та реконструкція культурних матеріальних і нематеріальних цінностей етносів, які населяли регіон до Другої світової війни – поляків, чехів, євреїв. Надання пріоритетності першим двом етносам дозволить сформувати позитивний образ Хмельницької області у контексті державної політики євроінтеграції, а впорядкування об'єктів матеріальної культури єврейського народу сприятиме формуванню релігійного туризму у рамках хасидизму [196]. Впорядкування могил цадиків, єврейських кладовищ і синагог є основою залучення хасидів на релігійне поклоніння місцям упокоєння їх духовних лідерів. При цьому не слід забувати про існуючі серед

ультраортодоксальних іудеїв специфічних вимог і потреб у харчуванні, одязі, умовах проживання і перебування у громадських місцях [25]. Досвід Умані, де вони є найчисельнішими в Україні, показує, що перед тим як розпочинати розвиток такого напрямку туристичної діяльності необхідно провести серйозну роботу з впорядкування місць майбутнього відвідання релігійними туристами і прочанами та місць їх тимчасового перебування і харчування. Важливо при цьому мінімізувати негативні аспекти їх спілкування з представниками інших етносів і культур, що дозволить зменшити ризик виникнення конфліктів інтересів на локальному рівні [24; 89].

Проведений аналіз сучасної територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області в підрозділі 3.1 дозволяє нам стверджувати, що в регіоні не завершено процес комплексоутворення, і тому є всі підстави для обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення та подальшого розвитку його елементів. На нашу думку, слід відповідні рекомендації врахувати при розробці нової програми розвитку туристичної діяльності в Хмельницькій області з метою координації зусиль представників державної влади, місцевого самоврядування, приватних компаній і підприємців для взаємовигідного розвитку туризму на основі наявних у регіоні умов і ресурсів, які було докладно вивчено в другому розділі. При цьому слід залучити не лише представників місцевого бізнесу, громадськості, а й зацікавлених у туристичній діяльності представників національних і закордонних компаній, організацій, установ. Доцільним є створення постійно діючих дорадчих і консультативних органів за різними сегментами туристичного ринку з метою прискорення вироблення відповідних рекомендацій щодо активізації туристичної діяльності у регіоні, обрання пріоритетів у відновленні та валоризації туристичних об'єктів, пам'яток культури, мистецтва, природи [89].

До головних галузевих напрямків перспективного розвитку туристичної діяльності Хмельницької області належать, на нашу думку, такі:

– активізація природничого та екологічного масового туризму в північних адміністративно-територіальних одиницях;

- включення до готових туристичних маршрутів нових об'єктів (наприклад, пам'яток індустриальної спадщини та об'єктів Всесвітньої спадщини людства ЮНЕСКО);

- ревалоризація вже наявних туристичних об'єктів (збереження та консервація пам'яток, пов'язаних з діяльністю українських державних утворень часів Української національної революції в 1917 – 1922 рр. у м. Кам'янець-Подільський);

- розбудова державно-приватного партнерства для збереження та включення до туристичних атракцій пам'яток матеріальної культури, пов'язаних з релігійною діяльністю юдеїв;

- збереження та популяризація нематеріальної культурної спадщини у формі фестивалів, конкурсів, тематичних заходів;

- облаштування місць для масового відпочинку та туризму в південних придністровських районах на базі наявних агроосель;

- оновлення експозицій у музеях з метою популяризації маловідомої широкому загалу культурної, історичної, природної спадщини, їхнє включення до наявних і нових туристичних маршрутів;

- сприяння всебічному розвитку в новостворених об'єднаних територіальних громадах у сільській місцевості регіону нових агроосель, які б мали різний туристичний профіль та включали до переліку послуг заходи, які популяризують місцеві пам'ятки природи, історії, культури.

Вказані головні галузеві напрямки перспективного розвитку туристичної діяльності Хмельницької області, на нашу думку, потрібно реалізувати шляхом проведення таких змін у територіальній організації регіонального туристичного комплексу (див. рис. 3.2):

- подальша розбудова Хмельницького і Кам'янець-Подільського туристичних вузлів за рахунок включення до їхнього складу нових пунктів і центрів у прилеглих до них адміністративно-територіальних районах;

- визнання пріоритетним розвитку туристичної діяльності в південній (придністровській) частині Кам'янець-Подільського району;

- активізація зусиль щодо закріплення статусу туристичної «суперточки» за м. Кам'янець-Подільський не лише в межах України, а й всієї Центрально-Східної Європи;
- завершення формування наявних у регіоні туристичних дисперсних кущів шляхом відбору населеного пункту-вузла та посилення зв'язків між ним та туристичними пунктами й центрами в зоні його впливу;
- сприяння утворенню нового ареального територіального утворення у формі дисперсного туристичного куща в Старокостянтинівському районі) на базі існуючих пам'яток матеріальної культури;
- включення до туристичних маршрутів нових 13 туристичних пунктів.

Було відібрано з урахуванням наявної збереженої і включеної до переліку національних пам'яток матеріальної культури 13 населених пунктів на території Хмельницької області, які, на нашу думку, мають потенціал стати новими туристичними пунктами (див. рис. 3.2 і табл. 3.4). Для цих населених пунктів характерною є наявність не лише унікальних і важливих пам'яток, а й їхнє розміщення в цінних, з точки зору естетики, природному чи антропогенізованому ландшафтах, де існують усі можливості для відпочинку на лоні природи, проведення заходів екологічного туризму тощо. У межах відібраних сільських населених пунктів розташовані не лише пам'ятки матеріальної культури національного значення, а й пам'ятки природи загальнодержавного значення. Так, наприклад, у межах сіл Панівці і Колибаївка (Кам'янець-Подільський район) розташована частина скельних виходів венду і силуру, які належать до геологічної пам'ятки природи загальнодержавного значення «Каньйон річки Смотрич». Ця долина річки є однією з найбільш живописних не лише в межах Хмельницької області, а й на всьому Поділлі, тут ній можлива організація різних видів туризму, зокрема за участю молодого покоління [82; 83].

Таблиця 3.4

Перспективні туристичні пункти Хмельницької області

Село	Адміністративно-територіальний район	Головні туристичні атракції	Кількість пам'яток національного значення		
			Археології	Архітектури	науки і техніки
1	2	3	4	5	6
Тихомль	Білогірський	руське городище X ст., руїни фортеці XVI ст., аріанська вежа-каплиця X – XVII ст.	1	2	
Говори	Віньковецький	палац з господарськими будинками початку XIX ст.		4	
Зиньків		католицький костюл 1450 р. і садибний будинок початку XIX ст.			
Маліївці	Дунаєвецький	садиба: палац 1788 р., водонапірна башта початку XIX ст., господарський будинок XIX ст., мур огорожі та міст (з обелісками) XVIII ст.		6	
Бакота	Кам'янець-Подільський	скельний православний монастир XIV ст.		1	
Китайгород		католицький костюл XVI – XVIII ст.		1	
Панівці		руїни палацово-замкового комплексу XV – XVI ст. і будинок колегіуму XVII ст.		4	
Чорнокозинці		руїни замкового комплексу і католицький костюл XVI – XVII ст.		4	
Самчики	Старокостянтинівський	масток з палацом, китайським будиночком, комплексом господарських споруд початку XIX ст. і православна церква XVIII ст.		6	
Гвардійське	Хмельницький	геодезичний пункт дуги Струве 1835 – 1840 рр.			1
Катеринівка		геодезичний пункт дуги Струве 1835 – 1840 рр.			1
Баранівка	Ярмолинецький	геодезичний пункт дуги Струве 1835 – 1840 рр.			1
Сутківці		православна церква-фортеця XV – XVI ст. і замок XV ст.		2	

Примітка: складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними первинними даними Хмельницької обласної державної адміністрації за 2018 р.

Одним зі критеріїв відбору цих населених пунктів була можливість їхнього залучення для масового туризму дітей і підлітків з метою патріотичного виховання, наявність на території вільних ділянок для створення об'єктів

інфраструктури для прийняття туристів, проведення масових культурно-мистецьких заходів. На нашу думку, доцільно розпочати їхнє створення з організації мережі агроосель у відповідних сільських населених пунктах, модернізації та реконструкції сільських клубів, гуртожитків, їдалень для належного прийому туристів. Тому, надалі в рамках субвенції і субсидій з Державного бюджету України кошти для модернізації наявної інфраструктури новостворених об'єднаних територіальних громад ми вважаємо за доцільне спрямувати, зокрема, на створення чи реконструкцію об'єктів, які можна використовувати для прийому та тимчасового перебування туристів. Доцільно також кошти, які виділяють для проведення просвітницької роботи та облаштування туристичних маршрутів у національних природних парках «Верхнє Побужжя», «Мале Полісся», «Подільські Товтри» і регіональному ландшафтному парку «Мальованка», спрямувати на популяризацію наявних у їхньому складі природних пам'яток та потребу прищеплення ідеї збереження природного довкілля, особливо серед дітей і підлітків.

У рамках удосконалення територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області потрібно, на нашу думку, звернути увагу насамперед на активізацію діяльності із завершення формування існуючих туристичних дисперсних кушів (див. рис. 3.2). Це дозволить досягти комплексності у територіальному соціально-економічному розвитку, зменшить рівень контрастності та поляризації на локальному рівні та активізує позитивні процеси економічного зростання і сприятиме створенню нових робочих місць у сільській місцевості [89].

Пріоритетним є завершення комплексотворення на базі поєднання Кам'янець-Подільського туристичного вузла і дисперсного туристичного куща придністровській частині однойменного адміністративно-територіального району Хмельницької області з метою створення більш складної ареальної форми, яка в майбутньому, за умови збереження наявних тенденцій, на нашу думку, спричинить утворення спеціалізованого туристичного мікрорайону загальнонаціонального значення, який матиме в складі спеціалізовані

поліфункціональні дисперсні кущі та кластери. Також є всі передумови для розширення меж Хмельницького дисперсного туристичного куща за рахунок включення до його складу унікальних пам'яток науки і техніки в селах цього однойменного адміністративно-територіального району (див. табл. 3.4).

Важливим питанням, яке потрібно вирішити, залишається обґрунтування сільського населеного пункту-лідера в межах дисперсного туристичного куща, що формується в Чемеровецькому районі. У зв'язку з тим, що наявні туристичні пункти і центри в цьому районі переважно є агрооселями (див. рис. 2.7), а районний центр не має належної інфраструктури для розвитку туристичної діяльності, відповідний організаційний вплив може вчиняти м. Чортків сусідньої Тернопільської області чи смт Сатанів, яке є відомим в Україні осередком оздоровлення і лікування, де наявні численні пам'ятки матеріальної культури місцевого значення [155, с. 117]. Вважаємо, що доцільніше було б з часом на базі туристичного кластера, який ми пропонуємо створити в цьому селищі, спочатку утворити туристичний центр, який може розвинутись у туристичний вузол, що матиме широку зону впливу, яка включатиме, зокрема й, агрооселі в Чемеровецькому районі. Така послідовність є науково обґрунтованою у працях представників наукової школи академіків Паламарчука – Олійника, що доводять необхідність поступального розвитку від туристичного пункту до вузла. Таким чином поступово залучаються різні види місцевих ресурсів та робоча сила, а це дозволяє досягти комплексності та пропорційності у розвитку всього регіонального туристичного комплексу [89].

Популяризація культурної спадщини в північних районах Хмельницької області, на нашу думку, є можливою за умови створення в Старокостянтинівському районі дисперсного туристичного куща з центром у м. Старокостянтинів. Особливе місце має посісти с. Самчики, де на базі ошатного палацово-паркового комплексу, що входить до складу державного історико-культурного заповідника «Самчики» і парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Самчиківський парк», від 2014 р. проводиться щорічний один з небагатьох у сільській місцевості України

мистецький фестиваль «Імпреза по-самчиківськи». Таким чином існує реальна можливість нематеріальну культурну спадщину регіону представити широкому загалу поціновувачів мистецтва, які також можуть відвідати один з небагатьох в Україні добре збережених палацово-паркових комплексів у стилі класицизму. Особливо цінно при цьому акцентувати увагу на включення держави в євроінтеграційні процеси, адже класицизм зародився і виник саме у провідних країнах Західної Європи, де він досяг свого розвитку у ХІХ ст. Наявність такої унікальної пам'ятки у межах Хмельницької області дозволяє використовувати її для формування у підростаючого покоління важливості європейських цінностей як основи включення держави в єдиний європейський інтеграційний процес [89].

Доцільним було б широко запровадити позитивний досвід існування кластеру агроосель у смт Гриців (Шепетівський район) у сільських населених пунктах запропонованого нами дисперсного туристичного куща в Хмельницькій області в Старокостянтинівському районі з метою створення місць відпочинку, рекреації, туризму в мальовничих місцевостях. Валоризація місцевих туристичних дестинацій, що мають районний статус дозволить не лише зберегти та впорядкувати їх, а й, за умови підтримки з боку місцевих органів влади та бізнесменів, їх перетворенню у важливі туристичні атракції, що з часом можуть набути і національного статусу [89].

З метою створення нових осередків туристичної діяльності в Хмельницькій області ми пропонуємо спрямувати зусилля місцевих органів громадського самоврядування новостворених об'єднаних територіальних громад, органів державної влади, підприємців на включення до туристичних маршрутів і відповідної діяльності сіл Говори і Зіньків у Вінковоцькому районі, у якому відсутня туристична діяльність (див. рис. 3.2). Це сприятиме соціально-економічному розвитку цього типового сільського адміністративно-територіального району, створенню в ньому нових робочих місць, збереженню культури і традицій місцевого населення.

Важливим є залучення до туристичної діяльності наявних у Хмельницькій області природно-заповідних об'єктів загальнодержавного значення (табл. 3.4). Їхньою специфікою є розміщення переважно в периферійних районах регіону на значній віддалі від сільських населених пунктів (винятком є парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Тому можливе спочатку відвідання групами туристів, які мандрують з власними палатками та потрібним для розміщення на відкритій місцевості приладдям. Для цього доцільно в складі буферної зони відповідних об'єктів природи облаштувати відповідні площадки та розробити маршрути екологічних стежок, упорядкувати місця розведення багаття тощо. Особливо актуальним є така діяльність у буферних зонах національних природних парків і ландшафтного регіонального парку, розташованих на території Хмельницької області.

Проведений аналіз показав, що відсутність туристичної діяльності в Деражнянському і Теофіпольському районах зумовлена відсутністю на їхній території об'єктів природної і культурно-історичної спадщини національного значення. Недоцільно створювати там елементи територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області, з огляду на обмеженість фінансових ресурсів, які спрямовують на його розвиток, у цьому типовому напівпериферійному агроіндустріальному регіоні з виразною поляризацією економічного простору (див. додаток У).

Потрібно, з одного боку, сприяти утвердженню м. Кам'янець-Подільський як туристичної «суперточки» загальнодержавного рівня. Доцільним є утворення на основі цього міста складного дисперсного туристичного куща, який повинен посісти провідні позиції у розвитку туристичної діяльності у Хмельницькій області (див. додаток Ф). Позитивний досвід таких складних форм територіальної організації туристичної діяльності в інших країнах Центральної Європи дозволяє з певністю стверджувати, що за умови цілеспрямованої відповідної державної регіональної політики та всебічної підтримки місцевих ініціатив з боку обласної і міської влади, є всі підстави до різкого зростання туристичної аттрактивності не лише пам'яток

культури у самому місті, а й цінних природних об'єктів на прилеглий до нього території. Таким чином валоризація існуючих елементів природної і культурної спадщини дозволяє утворити складний дисперсний туристичний куц на базі туристичної «суперточки» загальнодержавного рівня у м. Кам'янець-Подільський [89].

З іншого боку, доцільно, з метою зменшення поляризації туристичного регіонального комплексу, сприяти завершенню формування туристичних розосереджених куців в інших районах області. Особливого значення в цьому контексті набуває його розвиток на базі обласного центру, що має найбільш вигідне транспортно-географічне розташування. Також доцільною, на нашу думку, є розбудова первинної мережі туристичних пунктів і центрів у найбільш перспективних 13 сільських населених пунктах, а також створення двох туристичних кластерів на базі селищ Меджибіж і Сатанів. Особливого значення в цьому контексті набуває розвиток мережі агроосель, що дозволить залучити до туристичної діяльності наявні пам'ятки природи, історії, культури загальнодержавного значення, а також частково відповідні пам'ятки місцевого значення в Хмельницькій області (див. додаток X).

Висновки до третього розділу

1. Проведений аналіз конкурентоспроможності Хмельницької області на туристичному ринку України показав, що за більшістю показників регіон посідає середні місця. Значною мірою це зумовлено його транзитним напівпериферійним транспортно-географічним розташуванням у державі. Це зумовило виразну поляризацію в розвитку туристичної діяльності в межах цього регіону, що визначило сучасні просторові особливості розвитку обласного туристичного комплексу.

2. Регіональний туристичний комплекс Хмельницької області має 58 точкових елементів територіальної структури та два дисперсні туристичні

кущі з вузлами в містах Кам'янець-Подільський і Хмельницький. Перше з цих міст ми вважаємо туристичною «суперточкою» національного значення. На території регіону функціонує 18 моно- і 17 біфункціональних туристичних пунктів та 1 моно- і 10 біфункціональних центрів, а також 1 моно- і 2 біфункціональні кластери. Саме на території Хмельницької області було засновано перший в Україні сільський туристичний кластер агроосель у смт Гриців (Шепетівський район). Також було виділено чотири туристичні дисперсні кущі, що формуються. Це дало нам підстави стверджувати, що процес комплексотворення в регіональному туристичному комплексі є незавершеним, тому доцільно запропонувати власні пропозиції.

3. Ми пропонуємо створити на території Хмельницької області один новий дисперсний кущ у Старокостянтинівському районі, два нові кластери – у смт Меджибіж і Сатанів, а також на базі пам'яток матеріальної культури національного значення 13 нових туристичних пунктів, з них два у Віньковецькому районі, де зараз відсутня туристична діяльність. З огляду на агропромисловий економічний профіль Хмельницької області доцільним є утворення точкових елементів територіальної структури туристичної діяльності саме на базі агроосель.

Основні положення цього розділу розкрито нами в [35; 36; 39; 40; 43; 123; 194; 214; 215].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Регіональний туристичний комплекс є сукупністю не лише туристичних об'єктів, а й закладів з обслуговування туристів, що функціонують у певному регіоні. При цьому він є складником регіонального туристично-рекреаційного комплексу, що охоплює всю сукупність відносин і зв'язків, зумовлених відпочинком, оздоровленням, активною пізнавальною діяльністю людей. Особливе місце в системі виділення територіальних одиниць туристичної діяльності займає «суперточка». Це повинен бути не окремий туристичний об'єкт, а саме населений пункт, у якому розташована значна (винятково важлива) частина туристичних об'єктів, що мають загальнодержавне (національне) значення й інтенсивно використовуються в розвитку туристичної діяльності. Туристична діяльність може і повинна набувати нових форм територіальної організації, зокрема кластерів у туристичній діяльності, адже для їхнього утворення не потрібне залучення великих коштів, запровадження спеціальних державних програм розвитку, а головною є місцева ініціативна, що сприяє активізації соціально-економічного розвитку певних локальних територіальних утворень.

2. Розвиток регіонального туристичного комплексу відбувається під впливом взаємодії таких чинників: економічні, соціальні, природні, екологічні. Значною мірою чинна система розселення визначає можливості доступності до тих чи інших туристичних принад (дестинацій).

Власне локалізують розміщення більшості видів туризму наявні історико-культурні та природні ресурси, що використовують чи можуть використати для реалізації туристичної діяльності. Їхнє поєднання визначає напрями пізнавальних видів такої діяльності, а природні ресурси (рельєф, кліматичні умови, пляжні ресурси, пейзажне різноманіття ландшафтів) відіграють вирішальну роль в організації туристичної діяльності.

Для функціонування туристичних утворень різного рангу потрібна система транспортних комунікацій, водопроводів, газо- і продуктопроводів,

ліній зв'язку та електропередач, тобто система виробничої інфраструктури, без якої існування жодного туристичного комплексу не можливе.

Для організації повноцінного відпочинку туристів важлива також соціальна інфраструктура: наявність об'єктів житлово-комунального господарства, підприємств культурно-побутового обслуговування, охорони здоров'я, торгівлі.

Одним із провідних соціально-економічних чинників територіальної організації туристичної діяльності є рівень розвитку та територіальна структура матеріально-технічної бази відпочинку і туризму, яка формує основні фонди туризму. До її складу входять такі елементи:

- 1) заклади тимчасового розміщення;
- 2) спеціалізовані транспортні підприємства;
- 3) туристично-екскурсійні установи та їхні підрозділи;
- 4) інформаційні й рекламні служби;
- 5) підприємства з виробництва і продажу товарів туристичного попиту.

3. Методика вивчення туристичного комплексу складається з трьох головних етапів:

1) підготовчий етап, на якому надається характеристика туристичного комплексу регіону як цілісного суспільно-географічного утворення;

2) аналітико-синтетичний етап, під час якого аналізуються чинники формування регіонального туристичного комплексу та його сучасного стану розвитку в Хмельницькій області;

3) конструктивний етап передбачає обґрунтування перспективних напрямків розвитку туристичного комплексу Хмельницької області.

Дослідження проводиться на трьох територіальних рівнях: регіонів України; власне Хмельницької області; окремих її районів, що дозволяє усвідомити місце і значення туристичної індустрії на кожному з цих рівнів та надати конкретні пропозиції щодо більш активного залучення наявного туристичного потенціалу в соціально-економічний розвиток держави.

Для виміру міжрегіональних особливостей розвитку туристичної діяльності в Україні ми пропонуємо використовувати коефіцієнт насиченості території туристичною функцією:

$$k = \frac{P}{\sqrt{\frac{S}{n}}}$$

де, k – коефіцієнт насиченості території туристичною функцією, P – кількість туристичних підприємств в адміністративно-територіальних одиницях, S – площа адміністративно-територіальних одиниць, n – кількість населених пунктів, де наявні туристичні підприємства.

4. У 2018 р. у регіоні лише у 27 населених пунктах діяли заклади колективного розміщення населення і в 10 – підприємства з надання туристичних послуг, а також у 27 сільських населених пунктах розташовані агрооселі. Така виразна диспропорція свідчить, з одного боку, про виразну поляризацію соціально-економічних процесів у Хмельницькій області, а, з іншого, – про непропорційне залучення наявного потенціалу розвитку регіонального туристичного комплексу з позицій комплексної регіональної політики в рамках реформи децентралізації. У 2018 р. майже половину вартості реалізованих послуг у сфері туризму припадало на найбільший туристичний центр у Хмельницькій області – м. Кам'янець-Подільський. Це дозволяє виділити його як полюс туристичної діяльності національного рівня. У трьох районах регіону взагалі відсутні підприємства туристичної діяльності. Це зумовлено й природними, і суспільними передумовами та чинниками.

5. Сучасний наявний природно-заповідний й історико-культурний фонди Хмельницької області використовується дуже нерівномірно. Більша частина другого з них зосереджена в південних районах регіону, водночас найбільші лісові масиви розташовані в північних районах. Це вказує на виразну невідповідність стану заповідання природи в регіоні з наявним для цього потенціалом.

Для виміру насиченості території туристичною функцією ми пропонуємо використати відповідний коефіцієнт. Розрахунок показав, що існує виразна

поляризація в поширенні, адже помітний спочатку його ступеневий його розподіл між двома містами – головними осередками туристичної діяльності в Хмельницькій області – Хмельницьким і Кам'янець-Подільським, водночас решта адміністративно-територіальних одиниць регіону мають більш рівномірний лінійний розподіл його значення, а в трьох районах взагалі відсутня туристична діяльність. Це дозволяє нам стверджувати про існування на базі цих двох туристичних вузлів та дисперсних кущів виразних полюсів туристичної діяльності в регіоні, що призвело до гіперконцентрації туристичної діяльності в туристичних біфункціональних вузлах і центрах.

Місто Кам'янець-Подільський залишається найбільшою туристичною принадою (дестинацією) Хмельницької області. Відзначимо унікальне поєднання різночасової архітектурної спадщини в рамках національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». Саме Кам'янець-Подільський район є поряд з Ізяславським і Летичівським районами одним із лідерів за кількістю пам'яток національного значення, розташованих на території Хмельницької області. При цьому найбільше різноманіття пам'яток представлено на території останнього району.

Їхній розподіл за адміністративно-територіальними одиницями Хмельницької області має лінійний характер та визначається формулою:

$$y=4,5265x+7,5077$$

де y – ранг адміністративно-територіальної одиниці, x – кількість пам'яток матеріальної культури на її території. Коефіцієнт достовірності апроксимації становить $r=0,9$, що прямо вказує на достовірність такої залежності.

6. Регіональний туристичний комплекс Хмельницької області має у своєму складі 58 точкових елементів територіальної структури та два дисперсні туристичні кущі з вузлами в містах Кам'янець-Подільський і Хмельницький. Перше з цих міст ми визначаємо як туристичну «суперточку» національного значення. На території регіону функціонує 18 моно- і 17 біфункціональних туристичних пунктів та 1 моно- і 10 біфункціональних центрів, а також 1 моно-

і 2 біфункціональні кластери. Наявність усіх типів точкових елементів територіальної структури в Хмельницькій області свідчить про розвиненість процесів комплексотворення, що обумовило утворення більш складних елементів ареального типу. До таких елементів територіальної структури регіонального туристичного комплексу Хмельницької області належать: сформовані Хмельницький і Кам'янець-Подільський біфункціональні дисперсні кущі та чотири біфункціональні туристичні дисперсні кущі, що формуються. Virізняється процес формування біфункціонального туристичного міжрайонного куща на межі Дунаєвецького і Новоушицького районів й туристичних кущів у Красилівському і Чемеровецькому районах. На незавершеність їхнього формування вказує відсутність у них туристичного вузла, який б став інтегратором відповідного локального ареального територіального утворення.

7. Станом на 2018 р. у підприємствах туристичної діяльності Хмельницької області переважали приватні підприємства. Значною мірою це зумовлено тим, що ця форма організації підприємства є єдиною для 55 агроосель регіону. Друге місце займають товариства з обмеженою відповідальністю, що у сфері туризму Хмельницької області представлені винятково в сегменті туристичних компаній. Вони створили найбільшу в регіоні мережу агентів – дочірніх підприємств. Наявність лише одного спільного підприємства і публічного акціонерного товариства у сфері туризму Хмельницької області вказує на нерозвиненість організаційно-функціональної структури, коли значну частину реальних відповідних туристичних послуг надають підприємства з інших регіонів України (переважно зі столиці держави), що добре видно в структурі отриманого доходу. Таким чином назріло питання вдосконалення наявної ситуації шляхом формування у рамках кластерних утворень нових організаційно-функціональних форм організації господарської діяльності (наприклад, у формі приватних акціонерних товариств).

8. На території Хмельницької області було засновано перший в Україні сільський туристичний кластер агроосель «Оберіг» у смт Гриців (Шепетівський район). Також діє туристичний кластер «Кам'янецький дивокрай» (с. Колибаївка, Кам'янець-Подільський район) та кластери в м. Кам'янець-Подільський «Подільська гільдія ремісників» і «Кам'янець». Вони є основою туристичних кущів, що функціонують у регіоні. На основі останніх кластерів сформувався туристичний мікрорайон. Така незначна кількість дає нам підстави стверджувати, що процес комплексотворення в регіональному туристичному комплексі Хмельницької області є незавершеним і тому доцільно запропонувати пропозиції щодо його оптимізації та подальшого розвитку. Розбудова в Кам'янець-Подільському районі туристичного кластера дозволить залучити до масового туризму більшу частину пам'яток матеріальної культури, а це безумовно сприятиме активізації соціально-економічного розвитку місцевих новостворених об'єднаних територіальних громад. Доцільно створити нові туристичні кластери в селищах Меджибіж і Сатанів, орієнтованих на іноземних туристів (особливо на віруючих хасидів у першому з цих селищ), та більш тісну взаємодію в міжрегіональному туристичному кластері «Подільсько-Буковинський туристичний кластер», до якого входять міста – Кам'янець-Подільський, Чернівці, Хотин. Таким чином можна досягти ефекту мультиплікатора в соціально-економічному розвитку не лише окремих сільських населених пунктів, а й загалом адміністративно-територіального району.

9. Проведений аналіз сучасних проблем у розвитку туристичної діяльності в Хмельницькій області показав, що вони стають на перешкоді розбудові новостворених об'єднаних територіальних громад, створенню нових місць праці і додаткових джерел доходів. До головних проблем у розвитку туристичного комплексу Хмельницької області належатть: 1) нерозвиненість туристичної інфраструктури на основних автомагістралях області; 2) недостатня кількість готелів та їхнього номерного фонду; 3) різка поляризація в розміщенні туристичних підприємств; 4) відсутність (за винятком

м. Кам'янець-Подільський) туристичної інфраструктури, орієнтованої на прийом іноземних туристів; 5) незадіяність більшості нематеріальних видів туристичних ресурсів.

10. Природні передумови розвитку туризму дозволяють використовувати наявні відповідні ресурси та умови для створення нових місць туристичної діяльності. У південних районах Хмельницької області, через значне розчленування рельєфу вздовж водойм, доцільно розвивати різні активні види спортивного туризму (веслування на байдарках, скелелазіння, спортивна риболовля тощо). Поширеність у карстових породах значних суфозійних процесів спричинила утворення в Кам'янець-Подільському районі печер у гіпсових товщах, які епізодично використовують для спелеотуризму (за винятком печери Атлантида). Проведення відповідних робіт дозволить розвивати цей вид спортивного туризму в Хмельницькій області. Доцільно не лише використовувати наявну туристичну інфраструктуру м. Кам'янець-Подільський, а й створювати нові осередки в сільській місцевості, особливо на території національного природного парку «Подільські Товтри», де їхня розбудова передбачена в програмних документах із розвитку цього парку.

Сприятливі кліматичні умови в Хмельницькій області дозволяють організовувати тут кліматичні курорти. Доцільно їх розбудовувати в поєднанні з іншими масовими видами туризму, наприклад, масовим дитячим відпочинком на березі природних водойм і на краю лісових масивів [81]. Можливим є створення у великих лісових масивах північної частини області на території різного типу об'єктів природно-заповідного фонду туристичних закладів і маршрутів, які можна і слід використовувати в поширених видах туризму (екологічний, пішохідний, спортивний тощо). Розвиток різних видів природничого туризму можливий на території регіонального ландшафтного парку «Мальованка», адже він розташований недалеко від м. Шепетівка – великого залізничного вузла, тому є можливим прибуття сюди туристів із Західної, Центральної та Східної України.

У регіоні відсутні значні озера, але набули поширення ставки, де вирощують рибу. Тому можливо розвивати спортивне рибальство та облаштовувати пляжі для відпочинку і купання. За винятком приток Дністра на півдні, решта річок не мають порожистих ділянок, мають спокійну течію, що створює природні умови для активного використання в теплу пору року для купання і плавання. Наявність невеликих, добре впорядкованих лісових масивів дозволяє організовувати там різні форми активного туризму. Доцільно відповідну діяльність розвивати в рамках розбудови екологічного туризму в національному природному парку «Мале Полісся» на території Славутського й Ізяславського районів. Це дозволить комбіновано використовувати наявні природні умови і ресурси регіону, який переважно є екологічно чистим. Його вигідне транспортно-географічне напівпериферійне положення в Україні дозволяє приймати на літній відпочинок туристів з різних регіонів держави [199].

Міста Хмельницький і Шепетівка є важливими залізничними вузлами загальнодержавного значення на території регіону, а залізнична станція м. Хмельницький є восьмою в державі за кількістю відправлених пасажирів. Це сприяє розвитку туризму в прилеглих районах. Важливо там організувати агрооселі для туристів з різних регіонів держави. Тому важливою в розвитку транспортної мережі регіону є наявність автомобільних доріг із твердим покриттям до населених пунктів, у яких планують розвивати чи вже розвивають туристичну діяльність. Особливо великого значення набуває стан дорожнього покриття на автомобільних шляхах місцевого значення, адже чим доступнішим є населений пункт, тим вищими темпами розвивається його економіка. Такою виразною особливістю цієї регіональної системи розселення є відсутність великих міст та незначна відстань між міськими населеними пунктами – 23,2 км. Це дуже важливо для туристичної діяльності, з огляду на те, що переважно в міських поселеннях розташована потрібна інфраструктура для організації прийому туристів (заклади тимчасового перебування, громадського харчування, туристичні оператори та їхні агенти, екскурсійні бюро тощо).

Важливе значення для розвитку туризму має організація курсування по р. Дністер у межах Хмельницької області (Дністровське водосховище) малих водних пасажирських транспортних суден для туристів у літній період, коли на його берегах відпочиває найбільша кількість рекреантів, та облаштування інфраструктури, потрібної для швартування пасажирських суден.

Для Хмельницької області характерною є вища за середню людність сільських населених пунктів у південних Дунаєвецькому, Віньковецькому, Кам'янець-Подільському, Новоушицькому, Чемеровецькому районах та в Шепетівському і Хмельницькому районах. Це вказує на те, що села в цих районах мають стабільну соціально-економічну ситуацію, тут можливе створення агросадиб, започаткування інших форм сільського (зеленого) туризму.

Специфіка історичного розвитку регіону зумовила розміщення на його території п'яти місць поховань хасидських праведників, до яких приїжджають поклонитися юдеї зі всього світу, у містах і селищах: Ганнопіль, Меджибіж, Полонне, Славута, Шепетівка. Окреме місце повинно посісти використання нематеріальної спадщини, зокрема, розвиток у малих міських поселеннях Хмельницької області релігійного туризму юдеїв, які відвідують місця упокоєння духовних лідерів – цадиків. Для цього потрібно розвивати інфраструктуру прийому – місця колективного перебування і громадського харчування, відновити прийом міжнародних авіарейсів в обласному центрі та облаштувати автодороги до головних туристичних дестинацій регіону.

Потрібно створити на території Хмельницької області один новий дисперсний куц у Старокостянтинівському районі, два нові кластери – у смт Меджибіж і Сатанів, 13 нових туристичних пунктів. З огляду на агропромисловий економічний профіль Хмельницької області доцільно утворити точкові елементи територіальної структури туристичної діяльності саме на базі агроосель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баженова С. Е. Сучасний стан туристичної галузі в Хмельницькій області. *Вісн. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Економічні науки*. 2013. Вип. 8. С. 314–315.
2. Байтеряков О. З. Географічні аспекти формування і розвитку гірських туристсько-рекреаційних систем (на прикладі Криму): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Одеса: Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова, 1996. 17 с.
3. Бейдик О. О. Змістовні лінії та точки як специфічні рекреаційно-туристські ресурси. *Часопис картографії*. 2009. Вип. 14. С. 54–60.
4. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: Київ. ун-т, 2001. 395 с.
5. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. Київ: Палитра, 1997. 130 с.
6. Бейдик О. О., Бабарицька В. К., Гаращенко А. А. Геоінформаційне забезпечення туристського продукту. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2007. Вип. 7. С. 32–35.
7. Бейдик О. О., Гончарук А. О. Розвиток культурно-розважального туризму в Україні (на прикладі фестивального туризму). *Географія та туризм*. 2010. Вип. 8. С. 45–49.
8. Бейдик О. О., Ільїн Л. В. Хмельницька область у Книзі рекордів України. *Наук. вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Географ. науки*. 2012. № 18. С. 156–159.
9. Бейдик О. О., Майборода Н. В. Некрополі України: історія, територіальне поширення, функціональна структура, картографування. *Часопис картографії*. 2008. Вип. 13. С. 77–81.
10. Бейдик О. О., Мельничук А. Л., Топалова О. І., Сировець С. Ю. Чинники та перспективи розвитку адаптивного туризму в національних природних парках України. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 40. С. 97–110.

11. Бейдик О. О., Новосад Н. О. Факторний аналіз формування потоків в'їзного туризму України. *Український географічний журнал*. 2012. № 1. С. 44–49.
12. Бейдик О. О., Орещенко А. В., Зяблова А. О., Топалова О. І. Картографування та структурно-логічне моделювання адаптивного туризму. *Часопис картографії*. 2014. Вип. 11. С. 106–114.
13. Бейдик О. О., Сировець С. Ю., Зяблова А. О. Український туризм: приховані можливості та сучасні тенденції розвитку. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 34. С. 12–26.
14. Божук Т. І. Оцінка сакральних-туристичних об'єктів. *Наук. вісник Чернівецького університету. Серія: Географія*. 2008. Вип. 291. С. 193–200.
15. Божук Т. І. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика. Львів: Укр. бестселер, 2014. 468 с.
16. Божук Т. І. Релігійний туризм: термінологічний словник-довідник. Львів: Укр. бестселер, 2010. 152 с.
17. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів. Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2006. 288 с.
18. Веденин Ю. А. Динамика территориальных рекреационных систем. Москва: Наука, 1982. 190 с.
19. Вуйцик О. Вплив рекреаційно-туристичного комплексу на розвиток економіки держави. *Вісник Львівського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2008. Вип. 24. С. 35–42.
20. Вуйцик О. І. Рекреаційно-туристичний комплекс: питання термінології. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 3 (46). Ч. 2. С. 39–44.
21. Габунія І. Г. Курортное хозяйство и туризм Абхазской АССР. (В связи с рациональным использованием рекреационных ресурсов и географическими проблемами организации отдыха и туризма): автореф. дис. ... канд. геогр. наук. Тбилиси: Тбилисский гос. ун-т, 1972. 39 с.

22. Гільберг Т. Г. Хмельницька область: трансформація структури господарства та пріоритети збалансованого розвитку: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Київ, 2005. 21 с.

23. Глибовець В. Л. Суспільно-географічні аспекти дослідження міст як центрів туризму (на прикладі Столичного суспільно-географічного району): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2011. 22 с.

24. Городиський Ю. Я. Класифікація паломницьких маршрутів у релігійно-туристичному дослідженні. *Наук. вісник Східноєвропейського ун-ту ім. Лесі Українки*. Сер.: географ. науки. 2015. № 15. С. 31–35.

25. Городиський Ю. Я. Форми геопросторової організації паломництва (на прикладі Львівської області). *Історія укр. географії*. 2015. Вип. 32. С. 63–67.

26. Гринюк О. Ю. Фактори формування територіально-рекреаційної системи Львівського Передкарпаття. *Економічна і соціальна географія*. 2004. Вип. 55. С. 240–249.

27. Грицевич В. С., Бордун О. Ю. Транспорт Розточчя в контексті рекреаційного розвитку регіону. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Сер.: Геологія. Географія. Екологія. 2016. Вип. 44. С. 77–83.

28. Гуменюк О. В. Розвиток туризму у Хмельницькій області як складова характеристики міжнародного бізнесу регіону. *Актуальні проблеми розвитку рекреаційного бізнесу в Україні та підвищення його конкурентоспроможності*. Хмельницький: Б.в., 2014. 27 с.

29. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2020).

30. Довгаль Т. О., Влащенко Н. М. Теорія і практика туризму в Україні. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Луцьк, 8 груд. 2016 р.): у 2-х ч. Луцьк: Луцький нац. технічний ун-т, 2016. Ч. 2. С. 71–74.

31. Долинська О. Бальнеологічні ресурси Хмельницької області. *Географія і туризм*. 2016. Вип. 37. С. 110–119.

32. Долинська О. О. Соціально-географічний аналіз функціонування туристично-регіонального комплексу Хмельницької області. *Географія та туризм: наук. зб. / ред. кол.: О. О. Любіцева (відп. ред.) та ін. Київ: Альфа-ПК, 2019. Вип. 51. С. 29–36.*

33. Долинська О. О. Особливості туризму Хмельницької області. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. № 1–2 (66–67). С. 146–149.*

34. Долинська О. О. Socio-historical recreational potential of Khmelnytska region. *Прикладні аспекти інформаційного забезпечення та обґрунтування технічних і управлінських рішень Всеукраїнська науково-практична конференція / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2017. С. 3–4.*

35. Долинська О. О. SWOT-аналіз конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг Хмельницької області. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: Географічні науки. Херсон, 2019. № 11. С. 124–130.*

36. Долинська О. О. SWOT-аналіз туристичного комплексу Хмельницької області. *Шевченківська весна – 2014: зб. наук. пр. XII Міжнар. наук. міждисциплінарної конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Географія. Київ: Прінт Сервіс, 2014. С. 113–116.*

37. Долинська О. О. Головні підходи у вивченні регіональних туристичних комплексів. *Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Федьковича. Сер.: Географія. 2019. Вип. 814. С. 93–98.*

38. Долинська О. О. Диспропорційний характер регіонального розвитку України. *Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації: тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2014. С. 137–141.*

39. Долинська О. О. Зростання ефективності використання потенціалу територій Хмельницької області на 2014-2016 роки. *Шевченківська весна – 2015. Географія: зб. наук. праць XIII Міжнар. наук. міждисциплінарної конф.*

студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: ПрінтСервіс, 2015. Вип. XIII. С. 125–127.

40. Долинська О. О. Перспективи розвитку туристичної галузі в Хмельницькій області. *Молоді науковці – географічній науці*: зб. наук. праць XI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: Прінт Сервіс, 2015. Вип. XI. С. 126–128.

41. Долинська О. О. Соціально-економічний потенціал Хмельницької області. *Молоді науковці – географічній науці*: зб. наук. праць X Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: Прінт Сервіс, 2014. Вип. X. С. 126–128.

42. Долинська О. О. Транспортна комунікативність як фактор розвитку туризму Хмельницької області. *Вісник Хмельницького нац. ун-ту. Економічні науки*. 2017. Т. 1. № 3. С. 169–173.

43. Долинська О. О. Туристичний комплекс Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку: наук. вид. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. 96 с.

44. Долинська О. О., Шоробура І. М. Дослідження зайнятості населення України і перерозподілу людського потенціалу під впливом євроінтеграційних процесів. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Економ. науки*. 2014. Вип. 9. С. 311–314.

45. Долинська О. О., Шоробура І. М. Оглядний аналіз економічного потенціалу Хмельницької області. *Молодь: наука та інновації*: матеріали І-ї Всеукр. наук.-тех. Конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (Дніпропетровськ, 3–4 груд. 2013 р.). Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «НГУ», 2013. С. 555–557.

46. Долинська О. О., Шоробура І. М. Туризм Хмельниччини. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*: зб. наук. пр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 25. С. 69–73.

47. Доценко А., Дульська В. Проблеми розвитку і організації сільського туризму в Київській області та шляхи їх вирішення. *Вісник Київ. нац. ун-ту культури і мистецтв*. Сер.: Туризм. 2019. № 2 (1). С. 80–87.

48. Доценко А. І. Регіональне розселення: проблеми та перспективи. Київ: Наукова думка, 1994. 196 с.

49. Журба І. Є. Економіко-географічні засади раціонального природокористування в регіоні (на прикладі Хмельницької області): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2002. 17 с.

50. Заблотовська Н. В., Левіцька І. В. Формування та розвиток Хмельницької міжрайонної системи розселення. *Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів*: матеріали міжнар. Наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України. (Київ, 3–5 жовт. 2013 р.). Київ: Логос, 2013. С. 62–66.

51. Запотоцький С. П. Регіональна конкурентоспроможність як стратегічний напрям сучасної регіональної політики. *Економічна та соціальна географія*. 2013. Вип. 1. С. 79–86.

52. Запотоцький С. П. Регіональна конкурентоспроможність: Суспільно-географічні засади формування. Київ: Бізнес Медіа Консалтинг, 2012. 424 с.

53. Заставецький Т. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства. Тернопіль: Вид. видділ Тернопіль. нац. педагог. ун-ту, 2005. 160 с.

54. Зорин І. В., Квартальнов В. А. *Энциклопедия туризма: справочник*. Москва: Финансы и статистика, 2001. 368 с.

55. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. 224 с.

56. Кавалаяускас П. Проблема територіальної організації рекреаційної діяльності. *Теоретические проблемы рекреационной географии*. Москва: Ин-т географии СССР, 1989. С. 68–79.

57. Кирилюк Л. М. Перспективи створення туристичних кластерів на території Поділля. *Геополітика и екогеодинамика регионів*. 2014. № 2 (13). Т. 10. С. 580–584.

58. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (осіб) / офіційний сайт Головного управління статистики у Хмельницькій області. URL: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tur/tp_r.htm (дата звернення: 05.06.2020).

59. Кіптенко В. К. Туризм у регіональній політиці України. *Географія і туризм*. 2011. Вип. 11. С. 23–27.

60. Кіптенко В. К., Маденко О. В. Перспективні напрями сталого розвитку туризму у Хмельницькій області. *Географія і туризм*. 2013. Вип. 23. С. 167–175.

61. Ковтуник І. І. Кліматичні курорти Хмельницької області. *Агросвіт*. 2018. № 22. С. 42–46.

62. Колективні засоби розміщування у 2018 році: стат. Інформація / офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm (дата звернення: 05.06.2020).

63. Коли полетять перші пасажирські літаки з КП «Аеропорт Хмельницький». URL: <https://vsim.ua/Podii/koli-poletyat-pershi-pasazhirski-litaki-z-kr-aeroport-hmelnitskiy-10776156.html> (дата звернення: 05.06.2020).

64. Костащук І. І. Географічні особливості поширення монастирів України як важливих сакральних туристичних об'єктів. *Наук. вісник Чернівецького ун-ту*. Сер.: Географія. 2018. Вип. 795. С. 46–53.

65. Костащук І. І. Методика бальної оцінки релігійно-туристичних об'єктів. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 41. С. 12–21.

66. Костащук І. І. Методика оцінки сакральних туристичних ресурсів регіону. *Наук. вісник Чернівецького ун-ту*. Сер.: Географія. 2010. Вип. 519–520. С. 81–86.

67. Костащук І. І., Гуцуляк А. В. Сакрально-туристичний потенціал Чернівецької області: особливості формування та використання. *Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Сер.: Географія*. 2014. Вип. 696. С. 108–110.
68. Костащук І. І., Осипчук М. Д. Особливості розвитку релігійного туризму в Чернівецькій області. *Часопис соціально-економічної географії*. 2007. Вип. 3. С. 212–214.
69. Котляров Е. А. География отдыха и туризма: формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов. Москва: Мысль, 1978. 238 с.
70. Кривицька Н. Географічні особливості системи розселення Хмельницької області. *Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Сер.: Географія*. 2005. Вип. 246. С. 158–166.
71. Кузнецов М. В. Комплексне зонування ресурсів розвитку туристсько-екскурсійної діяльності в Криму. *Розвиток туризму в Україні. Проблеми і перспективи*. Київ: Слов'янський діалог, 1995. С. 84–94.
72. Любіцева О. О. До питання термінології в туризмі. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 3. С. 7–10.
73. Любіцева О. О. Концепція формування опорного туристичного каркасу як основа впровадження стратегії сталого розвитку туризму в Україні. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 14. С. 3–8.
74. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг: геопросторові аспекти. Київ: Альтерпрес, 2002. 320 с.
75. Любіцева О. О., Войцеховський К., Зінько Ю. В., Кочеткова І. В. Транскордонне співробітництво з туризму на Розточчі. *Географія та туризм*. 2018. Вип. 44. С. 68–80.
76. Любіцева О. О., Залещик В. В. Рекреаційно-туристичне районування Луганської області. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 22. С. 161–167.
77. Любіцева О. О., Мальська М. П., Зінько Ю. В. Концептуальні засади географії рекреації і туризму. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 11. С. 3–14.
78. Любіцева О. О., Романчук С. П. Паломництво та релігійний туризм. Київ: Альтерпрес, 2011. 416 с.

79. Любіцева О. О., Стригун І. М. Сакральний потенціал м. Києва і напрямки інтенсифікації його використання. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 32. С. 86–96.
80. Любіцева О. О., Третяков О. В. Типізація дестинацій. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 17. С. 3–9.
81. Малиновська О. Ю., Долгова К. С. Ринок дитячого туризму: інноваційні форми організації відпочинку. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 24. С. 60–69.
82. Малиновська О. Ю., Чикаловець К. О. Діяльність підприємств на туристичному ринку України. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 26. С. 65–74.
83. Мальська М., Зінько Ю. Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв*. Сер.: Туризм. 2018. Вип. 2. С. 8–22.
84. Маслиган О. О. Практика кластеризації сфери туризму та рекреації в Україні. *Економіка природокористування і екологія*. 2013. № 4 (21). С. 181–189.
85. Масюк Ю. О. Аналіз соціально-економічного розвитку та організації туристичної діяльності на території анексованого Кримського півострова Автономної Республіки Крим: проблеми, заходи, наслідки. *Географія і туризм*. 2018. Вип. 43. С. 147–162.
86. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. 259 с.
87. Мезенцев К. В. Методи дослідження в суспільній географії: традиції і новації. *Економічна та соціальна географія*. 2013. Вип. 1 (66). С. 31–42.
88. Мезенцев К. В. Регіональний розвиток: чинники нерівномірності та формування периферії. *Наук. вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Географ. науки*. 2012. № 9. С. 20–26.
89. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 253 с.

90. Мезенцев К. В., Сайчук В. С. Структура населення Хмельницької області як чинник функціонування та розвитку регіонального ринку праці. *Наук. записки Вінницьк. держ. педагог. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Сер.: Географія. 2010. Вип. 20. С. 198–205.

91. Мироненко Н. С. Смена парадигм в рекреационной географии. *Изв. РАН*. Сер.: геогр. 1988. № 3. С. 6–31.

92. Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география. Москва: МГУ, 1981. 208 с.

93. Мироненко Н. С., Эльдаров Э. М. Тенденции и перспективы развития рекреационной географии в России. *География и природные ресурсы*. 2016. № 2. С. 12–18.

94. Національний атлас України / редкол.: Б. Є. Патон (голова). Київ: ДНВП «Картографія», 2007. 440 с.

95. Николаенко Д. В. Рекреационная география: учеб. пособ. для студ. высших учебных заведений. Москва: ВЛАДОС, 2001. 288 с.

96. Нич Т. В. Освітній комплекс Хмельницької області: сучасний стан і перспективи розвитку. *Географія і туризм*. 2015. Вип. 32. С. 160–168.

97. Нич Т. В., Прокопенко Т. П., Ващенко О. В. Регіональний аспект формування рекламної діяльності в туризмі України. *Географія і туризм*. 2017. Вип. 41. С. 77–82.

98. Новикова В. И. Составляющие территориальной рекреационной системы: определение, классификация. *Псковский регионологический журн.* 2013. № 16. С. 133–150.

99. Новикова В. І. Застосування методу картографування при дослідженні ресурсно-рекреаційного потенціалу Черкаської області. *Часопис картографії*. 2008. Вип. 13. С. 120–133.

100. Новикова В. І. Територіальна організація рекреаційної діяльності у контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Київ: Ін-т географії НАН України, 2008. 23 с.

101. Новикова В. І. Територіальна структура рекреаційної діяльності (на прикладі Черкаської області). *Укр. геогр. журн.* 2010. № 4. С. 44–51.
102. Новикова В. І. Типізація регіонів України за ступенем розвитку рекреаційної діяльності. *Укр. геогр. журн.* 2007. № 1. С. 43–47.
103. Новосад Н. О. В'їзний туризм України: суспільно-географічний вимір: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 20 с.
104. Олійник Я., Бобровицький А. Моделювання розвитку економіки України з урахуванням інтеграції в регіональні та світові системи взаємовідносин. *Часопис соціально-економічної географії.* 2017. Вип. 22. С. 32–38.
105. Олійник Я., Запотоцький С. Конкурентоспроможність територій як напрям суспільно-географічних досліджень. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка.* Сер.: Географія. 2012. Вип. 60. С. 33–38.
106. Олійник Я. Б., Лотоцька Л. Я. Суспільно-географічні основи дослідження комплексно-пропорційного розвитку регіону. *Географія та туризм.* 2012. Вип. 23. С. 193–198.
107. Олійник Я. Б., Мезенцев К. В. Систематизація методів суспільно-географічного прогнозування: сучасний підхід. *Економічна та соціальна географія.* 2006. Вип. 56. С. 3–11.
108. Олійник Я. Б., Ободовська В. О. Регіональна туристична політика Республіки Польща. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка.* Сер.: Географія. 2015. Вип. 1 (63). С. 73–76.
109. Олійник Я. Б., Остапенко П. О. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози. *Укр. геогр. журн.* 2016. № 4. С. 37–43.
110. Олійник Я. Б., Пістун М. Д., Мельничук А. Л. Про стратегію регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект. *Економіка України.* 2015. № 12. С. 39–47.

111. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Єдність економічного простору і шляхи її забезпечення в географічному дискурсі. *Економічна та соціальна географія*. 2012. Вип. 64. С. 3–14.

112. Павлов В. І., Черчик Л. М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк: Настир'я, 1998. 122 с.

113. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Київ: Знання, 1998. 416 с.

114. Парфіненко А. Ю., Босенко К. І. Кластеризація як напрям рекреаційно-туристичного розвитку Подільського регіону України. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. Сер.: Міжн. відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2018. Вип. 7. С. 122–129.

115. Пасічник В. Р., Сушик О. Г., Терлецький В. К. Сільський зелений туризм як фактор відродження українського села та перебудови сільської економіки. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 22. С. 78–87.

116. Підлісецька І. О., Дмитрук О. М. Картографічне дослідження історико-культурної спадщини Хмельницької області. *Часопис картографії*. – 2013. – Вип. 6. С. 43-51.

117. Пістун М. Д., Мезенцев К. В., Тьорло В. О. Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект: моногр. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 130 с.

118. Поліщук В. С. Відновлення і збереження пам'яток фортифікаційної архітектури як засіб розвитку туризму в Хмельницькій області. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. 10. С. 370–376.

119. Прасул Ю. І. Принципи атласного картографування для потреб туризму. *Геоінформаційне картографування сьогодні: наук. зб.* Київ: Академперіодика, 2002. С. 134–135.

120. Прасул Ю. І. Регіональний туристський атлас. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. пр.* 2001. Вип. 2. С. 78–81.

121. Преображенский В. С., Веденин Ю. А. География и отдых. Москва: Знания, 1971. 48 с.
122. Рахівський район: природа, населення, господарство / за ред. Я. Б. Олійника. Київ: Київ. ун-т, 2016. 253 с.
123. Рідний край – Хмельниччина: посіб. / Гільберг Т. Г., Шоробура І. М., Долинська О. О. Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А. 2013. 178 с.
124. Розклад руху призначених пасажирських поїздів на період 2018-2019 роки / ПАТ «Укрзалізниця»: офіційний веб-сайт. URL: <https://uz.gov.ua/passengers/timetable> (дата звернення: 05.06.2020).
125. Рутинський М. Й. Географія туризму: стан, вектори й актуальні тенденції розвитку в XXI столітті. *Вісник Львів. ун-ту*. Сер.: географ. 2016. Вип. 60. С. 318–336.
126. Самые загруженные вокзалы и поезда в Украине в 2018 году / Официальный сайт Центра транспортных стратегий. URL: https://cfts.org.ua/infographics/samy_e_zagruzhennye_vokzaly_i_poezda_v_ukraine_v_2018_godu (дата обращения: 05.06.2020).
127. Сировець С. Ю. Історичний аналіз розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в столичному суспільно-географічному районі. *Часопис картографії*. 2012. Вип. 4. С. 179–186.
128. Сировець С. Ю. Рекреаційно-туристична діяльність в системі сталого розвитку регіону. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 3. С. 84–87.
129. Сировець С. Ю. Теоретико-методологічне підґрунтя рекреаційно-туристичного районування. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 4. С. 114–118.
130. Сировець С. Ю. Територіальна організація кластерів рекреаційно-туристичної діяльності в Столичному суспільно-географічному районі. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 17. С. 82–86.
131. Сировець С. Ю. Територіальна організація туристичного процесу Столичного регіону. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 12. С. 59–65.
132. Смірнов І. Г. Геологістичні особливості кейтерингу. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Географія*. 2013. Вип. 1. С. 8–12.

133. Смірнов І. Г. Історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» як туристичне диво України: логістичний вимір. *Наук. записки Тернопіль. нац. педагог. ун-ту ім. В. Гнатюка*. Сер.: Географія. 2011. № 2. С. 8–16.
134. Смірнов І. Г. Логістика в ресторанному бізнесі як складник логістики туризму. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 8. С. 149–168.
135. Смірнов І. Г. Логістична концепція сталого розвитку урботуризму (на прикладі України). *Наук. вісник Херсон. Держ. ун-ту*. Сер.: Географ. науки. 2017. Вип. 7. С. 232–240.
136. Смірнов І. Г. Логістичний аспект туристичних чудес України: заповідник «Кам'янець». *Географія та туризм*. 2011. Вип. 11. С. 136–148.
137. Смірнов І. Г. Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»: давньоримський слід. *Географія і туризм*. 2011. Вип. 13. С. 9–13.
138. Смірнов І. Г. Національний історико-культурний заповідник «Кам'янець-на-Поділлі»: транспортно-логістичний аспект та його відображення на картах-портоланах. *Часопис картографії*. 2011. Вип. 2. С. 95–110.
139. Смірнов І. Г. Національно-патріотичне спрямування професійної підготовки фахівців туризму з урахуванням картографічного складника. *Часопис картографії*. 2016. Вип. 16. С. 321–336.
140. Смірнов І. Г. Про привабливість та логістичність рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму). *Географія та туризм*. 2010. Вип. 4. С. 106–114.
141. Смірнов І. Г. Стратегічний логістичний менеджмент у міжнародному туризмі в контексті його сталого розвитку. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 9. С. 12–27.
142. Смірнов І. Г. Теорія та аплікація логістичної концепції сталого розвитку урботуризму. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 39. С. 32–44.
143. Смірнов І. Г. Турецький досвід із застосування системи гостинності «Все включене» в туризмі та можливості його використання в Україні (логістичний аспект). *Наук. записки Вінниць. держ. педагог. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Сер.: Географія. 2011. Вип. 23. С. 55–66.

144. Смірнов І. Г. Туристичний кластер як консорціум туристичних міст (з досвіду Словаччини). *Часопис картографії*. 2013. Вип. 6. С. 192–207.
145. Смірнов І. Г., Обозний В. В. Пейзажні дороги у міжнародному туризмі: світовий досвід та застосування в Україні. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 32. С. 46–54.
146. Смірнов І. Г. Маркетинговий аспект розвитку туризму в історичних містах України та Польщі. *Географія та туризм*. 2017. Вип. 41. С. 22–38.
147. Стафійчук В. І., Данильченко П. М. Передумови та перспективи розвитку сільського та зеленого туризму в Житомирській області. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 33. С. 102–110.
148. Стецюк О. В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2006. 20 с.
149. Сухий П. О., Зайчук М. Д., Костащук І. І. Особливості розвитку релігійного туризму в Придністров'ї Чернівецької області. *Дністровський каньйон – унікальна територія туризму*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 16-18 трав. 2009 р.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. С. 139–141.
150. Танасійчук О. Ю. Особливості природної складової рекреаційного комплексу Хмельниччини. *Геополітика и экодинамика регионов*. 2014. Т. 10. Вып. 2. С. 790–798.
151. Тархов С. А. Эволюционная морфология транспортных сетей. Смоленск–Москва: Ин-т географии РАН, 2005. 383 с.
152. Теоретические основы рекреационной географии / отв. ред. В. С. Преображенский. Москва: Наука, 1975. 223 с.
153. Тимчишин-Чемерис Ю. В. Туристичний кластер – форма розвитку та успіху туристичної діяльності регіону. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2015. Вип. 4. С. 44–57.
154. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В., Долинська О. О. Екологічний імператив у концепціях соціально-економічного розвитку і його

географічні складові. *Вісник Одеського національного університету*. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). С. 96–112.

155. Туризм і охорона культурної спадщини: український та польський досвід / В. Вакуленко, І. Валентюк, В. Грибан та ін. Київ: К.І.С., 2003. 176 с.

156. Туристична діяльність в Україні в 2018 році: стат. інформація / офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2020).

157. Туристичний кластер задля розвитку громади / офіційний сайт урядової програми децентралізації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/9751> (дата звернення: 05.06.2020).

158. Україна. Видатні співвітчизники. Київ: Мапа, 2014. 26 с.

159. Филиппович Л. С. Картографическое моделирование территориальных рекреационных систем. Москва: Наука, 1983. 77 с.

160. Філоненко І. М. Територіально-рекреаційний комплекс Чернігівської області: автореф. дис ... канд. геогр. наук: 11.00.02. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. 23 с.

161. Хмельницький спелеоклуб «Атлантида». URL: <http://atlantida-speleo.com.ua> (дата звернення: 05.06.2020).

162. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна моногр. / за ред. С. А. Копилова. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2015. 192 с.

163. Хмельниччина: туристичний потенціал: наук. вид. / Шоробура І. М., Гільберг Т. Г., Долинська О. О. – Хмельницький: Видавець ФОП Заколотний М. І., 2016. 281 с.

164. Циганок М. Л., Смирнов І. Г. Географічні особливості транспортно-логістичних кластерів в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 33. С. 150–159.

165. Чеченя О. В. Фактори впливу на галузь туризму. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 16. С. 116–122.

166. Шаблій О. І. Математичні методи в економічній географії. Львів: Вища школа, 1984. 135 с.

167. Шоробура І. М., Долинська О. О. Аналіз показників сучасного соціально-економічного розвитку Хмельницької області. *Наукова весна: матеріали V-ї Всеукр. наук.-техн. конф. студентів, аспірантів і молодих учених* (Дніпропетровськ, 26–27 берез. 2014 р.). Дніпропетровськ: Держ. ВНЗ «Нац. гірничий ун-т», 2014. С. 425–426.

168. Шоробура І. М., Долинська О. О. Географічна наука як передумова становлення шкільної географічної освіти в Україні. *Педагогічний дискурс*. 2014. Вип. 17. С. 217–221.

169. Шоробура І. М., Долинська О. О. Застосування сучасних педагогічних технологій під час уроків географії. *Геополітика и екогеодинамика регионів*. 2014. Т. 10. Вип. 1. С. 133–137.

170. Шоробура І. М., Долинська О. О. Організація та проведення музейної практики у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. *Педагогічна практика як перша ланка практичного засвоєння педагогічної професії: матеріали міжвуз. (заоч.) наук.-практ. конф. (до 95-річчя Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії)* (Хмельницький, 15 берез. 2016 р.) / укл. Н. В. Казакова, Н. А. Сівак, І. П. Ящук. Хмельницький: ФОП «О. М. Казаков», 2016. С. 249–252.

171. Шоробура І. М., Долинська О. О. Проблеми підвищення рівня життя населення Хмельницької області. *Географічна наука і практика: виклики епохи: матеріали міжнарод. наук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті* (Львів, 16–18 трав. 2013 р.) Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Т. 1. С. 238–241.

172. Шоробура І. М., Долинська О. О. Туризм Хмельниччини. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2017. Вип. 25. С. 69–73.

173. Шпарага Т. І., Лазарук І. А. Оцінка туристсько-рекреаційної привабливості замкових комплексів Волинської та Рівненської областей. *Географія та туризм*. 2015. Вип. 33. С. 82–93.

174. Шпарага Т. І., Ломачук І. В. Замкові комплекси України як об'єкт туристичної діяльності. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 9. С. 38–43.

175. Шпарага Т. І., Михалюк М. М. Передумови виникнення і сучасний сан хасидського паломництва в Україні. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 22. С. 98–105.

176. Шпарага Т. І., Тертична Ю. В. Розробка туристичного кластеру на базі сакральної архітектури у Тернопільській області. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 24. С. 152–162.

177. Шульга В. П. Стратегічне управління розвитком екологічного туризму у контексті рекреаційного природокористування. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 22. С. 42–51.

178. Щепанський Е. В. Науково-методичні засади стимулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / Наук.-дослід. екон. ін-т М-ва економіки та з питань європ. інтеграції України. Київ, 2003. 17 с.

179. Эльдаров Э. М. Тенденции и перспективы развития экономико-географического аспекта рекреологии. *География и природ. ресурсы*. 1990. № 1. С. 13–20.

180. Яворський Ю. М. Туристичний кластер як форма розвитку галузі. *Український туризм*. 2015. № 2. С. 56–57.

181. Яковенко И. М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. Симферополь: Таврия, 2003. 335 с.

182. Altmann G., Aleksanyan G. P. Sustainability in tourism: problems and some basic directions of sustainable tourism management. *Уч. записки Ереванського гос. ун-та*. 2016. № 2. С. 59–67.

183. Barteczko K., Grabowski J., Wrzosek A. Analiza przewag konkurencyjnych na regionalnych rynkach turystycznych Polski. Warszawa: Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2003. 123 s.

184. Butler R. W. Geographical Research on Tourism, Recreation and Leisure: Origins, Eras and Directions. *Tourism Geographies*. 2004. Vol. 6 (2). pp. 143–162.

185. Butler R. W. The Concept of A Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. *Canadian Geographer*. 2008. Vol. 24 (1). pp. 5–12.

186. Colin M. H. Framing tourism geography: Notes from the underground. *Annals of Tourism Research*. 2013. Vol. 43. pp. 601–623.

187. Compl'ova M. The identification of geoproducts in the village of Jakubany as a basis for geotourism development. *Acta Geoturistica*. 2010. Vol. 1. № 1. pp. 51–56.

188. Cox C., Wray M. Best Practice Marketing for Regional Tourism Destinations. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 2011. Vol. 28 (5). pp. 524–540.

189. Defert P. Le taux de fonction touristique: mise au point et critique. Aix-en-Provence: Centre des Hautes Etudes Touristiques, 1966. 46 p.

190. Delpy L. An overview of sport tourism: Building towards a dimensional framework. *Journal of vacation marketing*. 1998. № 4 (1). pp. 23–28.

191. Dolynska O. Socio-historical recreational potential of Khmelnytska region. *Прикладні аспекти інформаційного забезпечення та обґрунтування технічних і управлінських рішень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 16 трав. 2017 р.)*. Рівне: Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, 2017. С. 3–4.

192. Dolynska O. O., Samsonyuk K. O. Higher education as a factor of increasing the quality and competitiveness of human potential. *Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 25–27 верес. 2015 р.)*. Хмельницький: Хмельницький нац. ун-т, 2015. С. 35–37.

193. Dolynska O. Resource and Recreational Potential of Khmelnytskyi Region. *The Advanced Science Journal*. 2016. Vol. 2016. Issue 03. pp. 83–89.

194. Dolynska O. O. Prospects of tourism industry development in Khmelnytskyi region of Ukraine. *Известия Географического общества Узбекистана*. Ташкент, 2019. Т. 56. С. 122–128.

195. Dolynska O. O. Tourism activity of Khmelnytskyi region. *Географические проблемы и возможности развития туризма и рекреации в Узбекистане: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чирчик, 11–12 октября 2019 г.)*. Чирчик (Узбекистан), 2019. С. 67–71. URL: <http://uzgeo.uz/Hujjat/maqola/3881d1d3-8a68-482b-864c-0e1a48aa4077.pdf> (last accessed: 05.06.2020).
196. Dzhaman V., Kostashuk I., Dzhaman Y. Religious Tourism as a Scientific Category of Social-Geographic Research. *Science Review*. 2018. № 8 (15). pp. 8-15.
197. EDEN – The Tourism Cluster (TC) of Southwest Macedonia. URL: <https://eden.mk/> (last accessed: 05.06.2020).
198. Gordon I. R., Goodall B. Localities and tourism. *Tourism Geographies*. 2000. Vol. 2 (3). pp. 290–311.
199. Grytsevych V. S., Podvirna K. Y., Senkiv M. I. Motor transport network in the Western region of Ukraine. *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Сер.: Геологія. Географія. Екологія. 2019. Вип. 50. С. 91–98.
200. Jackson J., Murphy P. Tourism Destinations as Clusters: Analytical Experiences From The New World. *Tourism and Hospitality Research*. 2002. Vol. 4 (1). pp. 36–52.
201. Kachniewska M. Towards the Definition of a Tourism Cluster. *Journal of entrepreneurship, management and innovation JEMI*. 2014. Vol. 9. Issue 1. pp. 33–56.
202. Kruczek Z., Zmysłony P. Regiony turystyczne. Krakow: Proksenia, 2010. 156 p.
203. Musial W., Kania J., Lesniak L. Agroturystyka i usługi towarzyszące. Krakow: Malopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, 2005. 246 p.
204. Nolan M., Nolan S. Religious Sites as Tourism Attractions in Europe. *Annals of Tourism Research*. 1992. Vol. 19. pp. 68–78.
205. Nordin S. Tourism Clustering and Innovation. Path to Economic Growth and Development. Ostersond: ETOUR, 2003. 90 p.
206. Nordin S. Tourism clustering and innovations. Ostersond: European Tourism Research Institute, 2003. 90 p.

207. Novelli M., Schmitz B., Spencer T. Networks, Clusters and Innovation in Tourism: a UK Experience. *Tourism Management*. 2006. Vol. 27. pp. 1141–1152.
208. Opperman M. Tourism Space in Developing Countries. *Annals of Tourism Research*. 1993. Vol. 20 (4). pp. 535–556.
209. Pilgrimage Studies. Text and Context / ed. G. Lallanji and D. P. Dubey. Allahabad: Society of Pilgrimage Studies, 1990. 550 p.
210. Saarinen J. Tourism Geographies: Connections with human geography and emerging responsible geographies. *Geographia Polonica*. 2014. Vol. 87 (3). pp. 343–352.
211. Schejbal C. Cluster in tourism. *Acta Geotouristica*. 2012. Vol. 3. № 1. P. 1–7.
212. Schwark J. Sport tourism: introduction and overview. *European journal for Sport and Society*. 2007. № 4 (2). pp. 117–132.
213. Sharpley R. Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide. *Journal of Sustainable Tourism*. 2000. Vol. 8 (1). pp. 1–19.
214. Shorobura I., Dolynska O. Development of Tourism in Khmelnytsky Region. *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*. – 2017. № 13. pp. 81–91.
215. Shorobura I., Dolynska O. Employment of population: Re-distribution of human potential under the influence of European integration processes. *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*. 2015. № 8. pp. 13–19.
216. Steene A. From global to intra-regional tourism. *UTMS Journal of Economics*. 2006. Vol. 7 (2). pp. 149–164.
217. Tourismus-Cluster Schleswig-Holstein. URL: www.tourismuscluster-sh.de (last accessed: 05.06.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ ГЕОГРАФІЇ ТУРИЗМУ

Державна регіональна політика – сукупність заходів з боку державних органів влади щодо управління регіонами. Головним завданням регіональної політики в Україні є збереження цілісності національної території, зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів та поступове формування перспективної регіональної структури життєдіяльності населення, забезпечення регіональної справедливості.

Діяльнісний підхід у географії туризму і рекреації визначає основою територіального вияву відповідного виду економічної діяльності є саме діяльність людини, її потреби, а не природного середовища, яке не має потреби ані в туризмі, ані в рекреації.

Експедиційний метод – сукупність заходів зі збирання первинної інформації безпосередньо на об'єктах спостереження і вивчення.

Елемент регіонального туристичного комплексу – це така його складова частина, яка виконує в ній певну функцію і не підлягає в межах поставленого завдання подальшому членуванню. Тобто, за елемент приймається найпростіша складова, що не поділяється, та яка володіє ознакою цілісності і має відносини з іншими елементами. За елемент доцільно приймати окреме підприємство у сфері туризму чи готельно-ресторанного бізнесу, яке надає послуги туристам.

Ієрархічність суспільно-географічного комплексу – структурна підпорядкованість елементів нижчого рангу елементам вищого рангу у відповідності до функціональних особливостей. Це означає, що кожний елемент такого комплексу, в свою чергу, може розглядатися як окремий комплекс вищого рівня, а останній є складовим елементом більш ширшої структури. При цьому всі підкомплекси мають свою функцію, яка підпорядкована загальній меті (цілі) функціонування такого комплексу.

Інтегральний суспільно-географічний комплекс – це економіко-географічні райони, регіональні галузеві і міжгалузеві комплекси, у т.ч. регіональні туристичні комплекси, які є інваріантом традиційних у суспільній географії територіально-виробничих комплексів. Часткові суспільно-географічні комплекси утворюються при взаємодії територіальної структури з галузевою і функціонально-компонентною.

Картографічний метод – сукупність дій з укладання картографічних творів. Методологічна важливість залучення картографічного методу в суспільно-географічному дослідженні господарства регіону полягає у тому, що за допомогою нього проводиться економічне районування і виділяють елементи територіальної організації на інтегральній карті регіонального туристичного комплексу.

Кластер має внутрішню цілісність, детальну спеціалізацію між суб'єктами господарювання, використовує позитивні аспекти мікрогеографічного становища в наявній регіональній системі розселення, залучає молодь до розвитку підприємницької діяльності та само зайнятості, що посилює комплексоутворювальні зв'язки між різними складниками кластерів, за умов відсутності єдиного органу управління та застосування колегіальності в прийнятті спільних для всіх його учасників рішень.

Компонентно-територіальна структура регіонального туристичного комплексу – поєднання різних територіально-рекреаційних систем, а також одиничних пунктів і центрів, які не входять до їхнього складу, але розташовані в межах одного регіону держави.

Критерій економічної ефективності територіальної організації туризму – можливість всебічного використання наявних місцевих ресурсів та умов, з метою мінімізації витрат, підвищення продуктивності праці, створення та впровадження конкурентоздатного туристичного продукту, що можливо досягти за умов застосування принципів комплексоутворення на засадах кооперації і комбінування різних видів послуг, які надаються туристам під час перебування.

Метод типізації – поділ цілого на типи.

Мікрорайонування спрямоване на виявлення локальних суспільно-географічних комплексів – внутрішньообласних, низовинних адміністративних районів, окремих господарських місцевостей: вузлів, центрів і пунктів, що формуються перш за все на базі великих, середніх міст та інших населених пунктів.

Наукова школа академіків Паламарчука – Олійника – провідна суспільно-географічна наукова школа в Україні з питань вивчення різних аспектів функціонування регіональних галузевих і міжгалузевих комплексів у сучасних соціально-економічних умовах. В її основі лежить вчення про виробничо-територіальні комплекси та концепція геокомплексоутворення. Виразною методологічною особливістю цієї наукової школи у суспільній географії є її такі риси:

- багатоплановість у вивченні різних видів економічної діяльності;

- виразний україноцентризм та акцентування уваги на локальні та регіональні суспільно-територіальні комплекси та їх складові;

Продовж. додатка А

- залучення системно-структурного підходу для вивчення регіональних комплексів різного функціонального типу;

- акцентування уваги на існування зв'язків різного типу та форм їх просторового прояву;

- запровадження чіткої ієрархічності у розміщенні об'єктів, їх просторовому поєднанні за ступенями інтенсивності зв'язків;

- застосування трьохчленного підходу у вивченні функціональної, територіальної, організаційно-управлінської структур суспільно-територіальних комплексів.

Об'єднана територіальна громада – новопосталий орган місцевого самоврядування, що об'єднує кілька колишніх сільських (селищних) рад, що створюють первинні суспільно-географічні комплекси.

Основні типи територіально-рекреаційних систем: лікувальні; оздоровчі; спортивні; пізнавальні; комбіновані.

Принципи мікрорайонування регіональних суспільно-географічних комплексів:

- об'єктивність (цілісність території в господарському відношенні);
 - соціально-економічна та екологічна ефективність міжнародної спеціалізації;
 - пропорційність і комплексний розвиток господарства;
 - перспективність розвитку, яка дозволяє пов'язати економіко-географічне районування з прогнозуванням і плануванням господарського розвитку, з потребами районної паніровки і містобудування;

- районноформує значення міст та інших елементів територіально-компонентної і функціонально-управлінської структури центрів;

- історичні особливості розвитку господарства, інші важливі характеристики окремих частин економіко-географічного положення, що впливають на господарську спеціалізацію області.

Продуктивні сили регіону – певна сукупність матеріальних елементів і людських ресурсів, що, взаємодіючи між собою у процесі господарської діяльності, створюють необхідні для задоволення потреб суспільства блага. Просторове розміщення продуктивних сил є однією з основ формування територіальної організації регіонального туристичного комплексу.

Продовж. додатка А

Регіональний туристичний комплекс – сукупність не лише туристичних об'єктів, а й закладів з обслуговування туристів, що функціонують у певному регіоні. Він є складником регіонального туристично-рекреаційного комплексу, що охоплює всю сукупність відносин і зв'язків, зумовлених відпочинком, оздоровленням, активною пізнавальною діяльністю людей.

Рекреаційна система – одна з форм територіальної організації рекреації й туристична діяльність.

Рекреація – один з різновидів туризму як складного суспільного явища, що спрямоване на задоволення потреб людини в оздоровленні, відпочинку, реалізації потреб у самоосвіті та культурному розвитку.

Системний підхід у дослідженні суспільно-географічного комплексу полягає у можливості впорядкування структурно-функціональних і територіальних складових суспільства, які вивчаються, теоретичного обґрунтування, системоутворюючих зв'язків і взаємодії елементів системи; стає можливим моделюванням суспільно-географічних комплексів і систем, прогнозування їхнього розвитку і визначення шляхів ефективного регулювання.

Структура суспільно-географічних комплексів – сукупність елементів, зв'язків і відносин між цими елементами.

«Суперточка» – населений пункт, у якому розташована значна (винятково важлива) частина туристичних об'єктів, які мають загальнодержавне (національне) значення та які інтенсивно використовують у розвитку туристичної діяльності.

Суспільно-географічний комплекс – форми людської діяльності, що виникають у процесі взаємодії природи і суспільства. Фактично це певна, що володіє єдністю, територіальна частина суспільства, яка розвивається в конкретних природно-географічних умовах. У ньому поєднуються всі його підсистеми: природа – населення виробнича сфера – невиробнича сфера. Всі вони різні за своєю структурою, відрізняються закономірностями формуваннями. На певній території вони взаємодіють між собою, зміни в одній підсистемі викликають зміни в іншій підсистемі. Суспільно-географічні комплекси є раціональною формою територіальної організації суспільства економіко-географічного району і піддаються

конструктивному економіко-географічному аналізу, виявленню перспективних шляхів її розвитку.

Продовж. додатка А

Територіальна структура – склад і співвідношення між різними формами територіального зосередження елементів певного виду (видів) економічної діяльності. Їх поєднання на певній обмеженій території породжує утворення таких територіальних сукупностей як пункти, центри, вузли, кущі, райони, агломерації.

Територіальна структура матеріально-технічної бази відпочинку і туризму – сукупність основних фондів туризму. До її складу належать такі елементи:

- 1) заклади тимчасового розміщення;
- 2) спеціалізовані транспортні підприємства;
- 3) туристично-екскурсійні установи та їхні підрозділи;
- 4) інформаційні й рекламні служби;
- 5) підприємства з виробництва і продажу товарів туристичного попиту.

Туризм – мобільна складовою рекреації, пов'язана з подоланням простору задля відпочинку, розваги, лікування або з будь-якою іншою метою, не пов'язаною з отриманням прибутку.

Туристична принада (дестинація) – важливий об'єкт культури, історії, мистецтва, що відвідується туристами.

Туристична агломерація – це вузол вузлів, у якому є щонайменше одне ядро, яке є зосередженим вузлом, а також наявні пункти і центри.

Туристичний вузол – сукупність туристичного центру і кількох пунктів, які настільки тісно зв'язані функціонально з позицій надання туристичних послуг, що утворюють одне ціле. Окремим його різновидом є туристичний розосереджений вузол, що складається з одного великого центру та кількох сусідніх малих пунктів.

Туристичний кущ – сукупність близько розташованих пунктів і центрів, що має менший масштаб концентрації, аніж туристичний розосереджений вузол.

Туристичний мезорайон – це сукупність мікрорайонів, що мають насамперед організаційно-управлінські зв'язки.

Продовж. додатка А

Туристичний мікрорайон – сукупність пунктів, центрів, вузлів і кущів у межах компактної території одного-двох адміністративно-територіальних районів, поєднаних тісними функціональними та організаційно-управлінськими зв'язками.

Туристичний пункт – населений пункт, у якому є одна установа/заклад, який надає туристичні послуги.

Туристичний регіон – сукупність туристичних мезорайонів, які мають виразну внутрішньодержавну спеціалізацію з надання комплексу туристичних послуг та складну ієрархічну систему управління.

Туристичний центр – населений пункт, у якому є дві і більше установ/закладів, які надають туристичні послуги.

Туристично-рекреаційний комплекс – поєднання локальних рекреаційних систем в єдине цілісне утворення, яке може мати різні ієрархічні рівні (рекреаційні райони, зони приміської рекреації, рекреаційні пункти, центри, вузли).

Чинники розвитку регіональних туристичних комплексів поділяються на природні (наявні пам'ятки природи, що є чи можуть бути використані в туризмі; кліматичні умови; наявні природні ресурси для розвитку туризму) та суспільні (наявні культурні, історичні пам'ятки і музеї, що є чи можуть бути використані в туризмі; транспортне сполучення; наявна мережа заходів тимчасового проживання і громадського харчування).

Чинники функціонування туристичних комплексів поєднано у групи: соціально-економічні (трудові ресурси, транспорт, торгівля та суспільне харчування, побутове та культурне обслуговування, виготовлення сувенірів, туристичний розвиток міста) і природні (географічне розташування, характер поверхні території, температура повітря, ріки та озера тощо).

Додаток Б

Головні аспекти впливу туристичної діяльності на сільські об'єднані територіальні громади

Складено автором самостійно

Додаток В

**Кінцеві пункти призначення пасажирських залізничних поїздів,
що регулярно курсують по території Хмельницької області у 2019 році**

№ поїзду	Маршрут	Залізничний вузол		
		Хмельницький	Шепетівка	Кам'янець-Подільський
1	2	3	4	5
12	Львів – Одеса	+		
13	Київ – Солотвино		+	
26	Рахів - Львів – Одеса	+		
36	Одеса – Пшемисль	+		
41/42	Дніпро – Трускавець	+		
43	Івано-Франківськ – Київ		+	
45/46	Ужгород – Лисичанськ		+	
49/50	Київ – Трускавець	+		
58	Ковель – Одеса		+	
70	Львів – Маріуполь	+		
73/74	Москва – Львів	+		
81	Київ - Чоп – Ужгород	+		
86	Львів - Ковель – Новоолексіївка	+	+	
95/96	Черкаси – Львів	+		
97/98	Київ – Ковель		+	
107/108	Ужгород - Чоп – Одеса	+		
109/110	Херсон – Львів	+		
111	Харків – Львів	+		
114	Чернівці – Генічеськ	+		+
117	Київ – Чернівці	+		
118	Генічеськ – Чернівці	+		
118	Чернівці – Київ	+		+
120	Запоріжжя – Львів	+		
122	Миколаїв – Рівне		+	
132/133	Миколаїв - Івано-Франківськ		+	
127/128	Харків – Ковель		+	

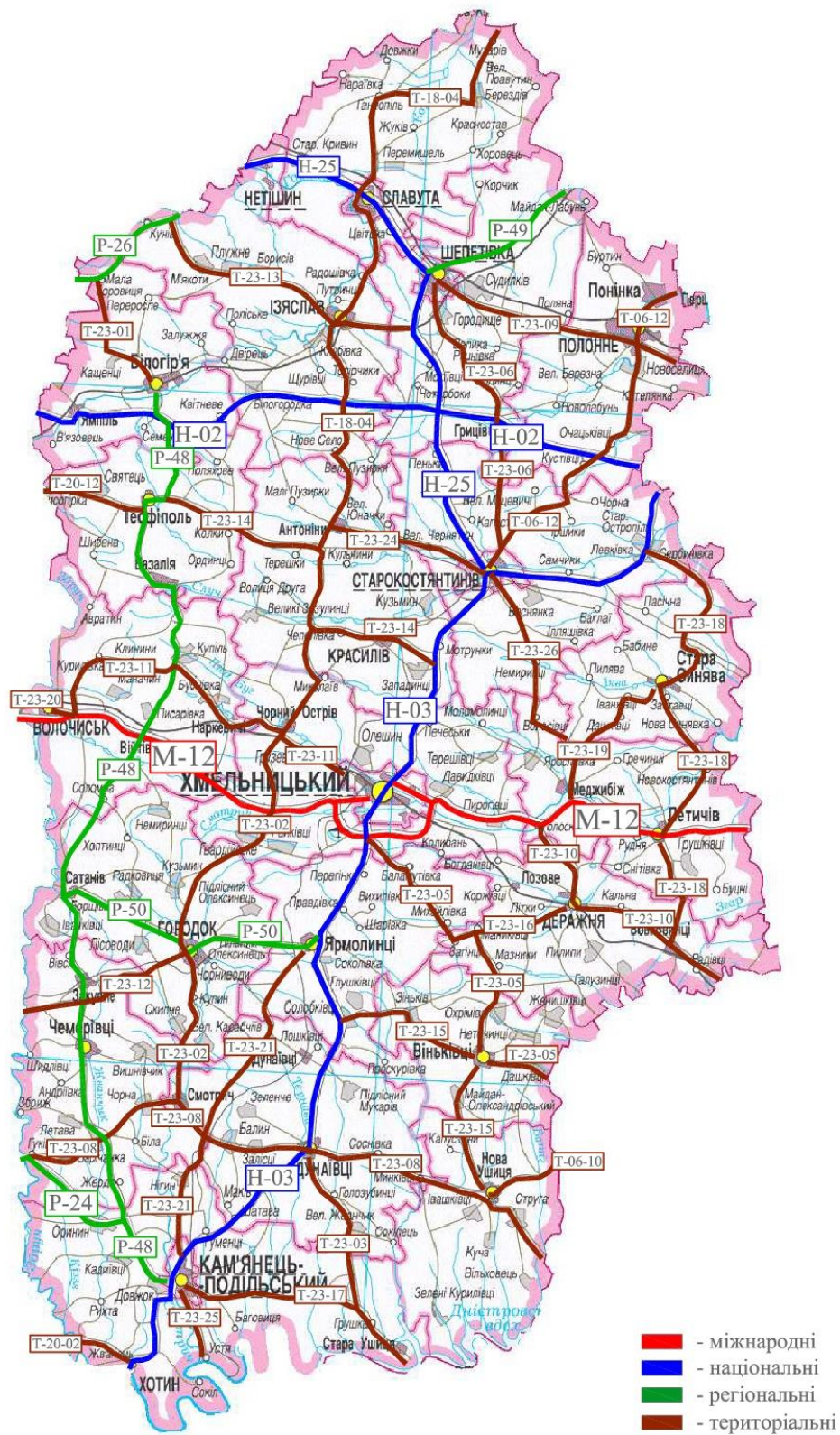
Продовж. додатка В

1	2	3	4	5
136	Білгород-Дністровський – Чернівці	+		
136	Одеса – Чернівці	+		
136	Чернівці - Білгород-Дністровський	+		
138	Лисичанськ – Хмельницький	+		
139/140	Київ - Кам'янець-Подільський			+
143/144	Київ - Івано-Франківськ – Ворохта	+		
150	Ворохта – Кременчук	+		
168	Львів – Одеса	+		
170	Львів – Одеса	+		
231	Івано-Франківськ – Генічеськ		+	
243/244	Івано-Франківськ – Бердянськ		+	
249	Київ - Івано-Франківськ – Чернівці	+		
255/256	Херсон – Львів	+		
262	Ворохта – Київ		+	
273/274	Одеса – Львів	+		
290	Одеса – Чернівці	+		
291/294	Ковель – Одеса		+	
357/358	Київ - Тернопіль – Рахів	+		
715	Київ – Пшемисль	+		
747/748	Київ – Тернопіль	+		
769/770	Київ - Кам'янець-Подільський	+		+
771/772	Київ – Хмельницький	+		
805/806	Хмельницький – Вінниця	+		
807/808	Хмельницький – Вінниця	+		
861/862	Київ – Шепетівка		+	
869/870	Київ – Шепетівка		+	
885	Київ – Рівне		+	
886	Рівне – Шепетівка		+	
893	Київ – Шепетівка		+	
33025	Пшемисль – Одеса	+		

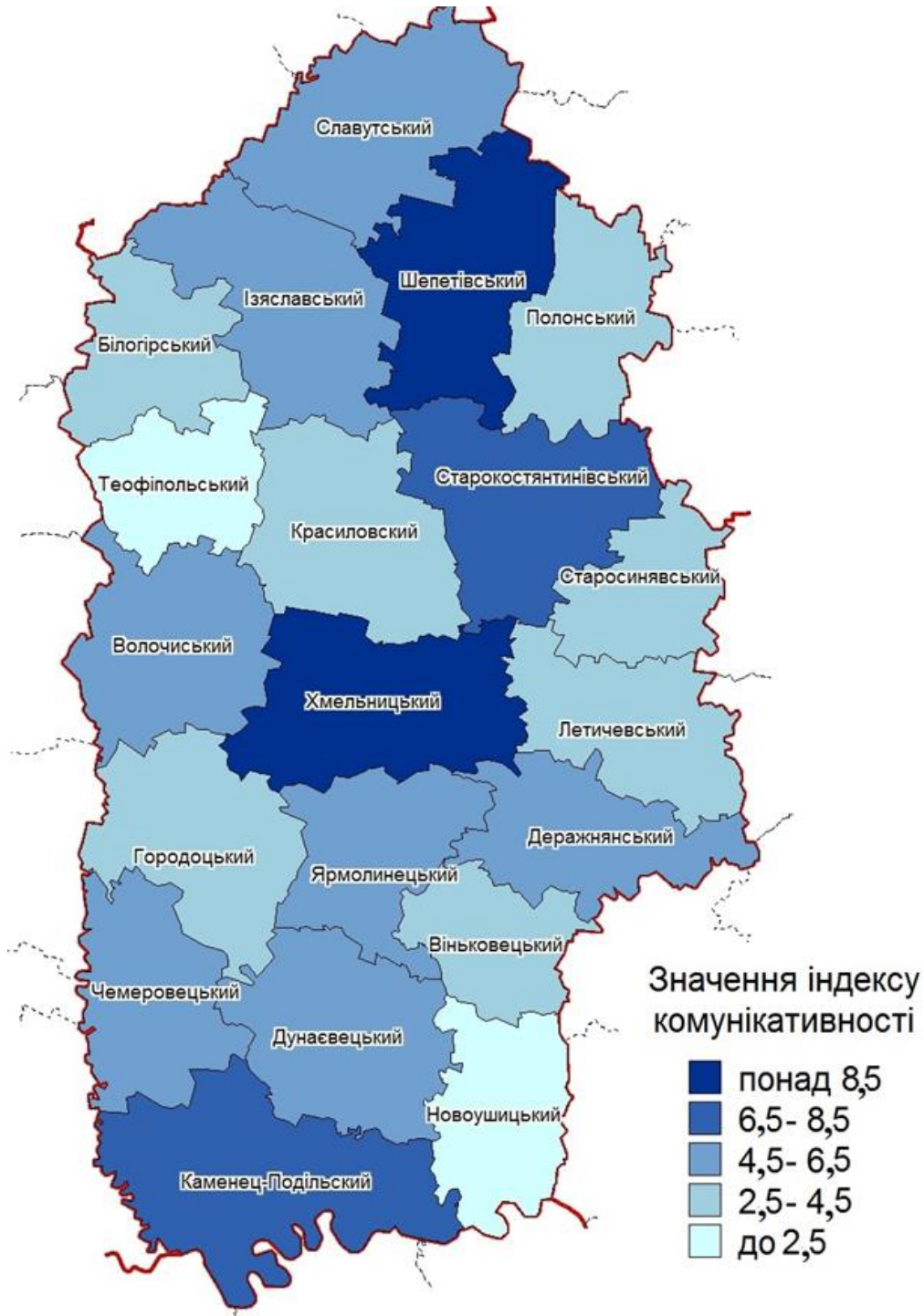
Складана автором самостійно на підставі опрацювання офіційного розкладу ПАТ «Укрзалізниця» на 2018–2019 рік [124].

ДОДАТОК Г

Дороги державного значення у Хмельницькій області

ДОДАТОК Д
Індекс комунікативності за адміністративними районами
Хмельницької області

Додаток Е

Пересічна людність сільського населеного пункту за адміністративно-територіальними районами Хмельницької області у 2019 році

Адміністративно-територіальний район	Пересічна людність сільського населеного пункту, осіб
Білогірський	260
Віньковецький	487
Волочиський	335
Городоцький	390
Деражнянський	286
Дунаєвецький	484
Ізяславський	287
Кам'янець-Подільський	516
Красилівський	312
Летичівський	277
Новоушицький	410
Полонський	344
Славутський	349
Старокостянтинівський	284
Старосинявський	321
Тефіїпольський	335
Хмельницький	688
Чемеровецький	481
Шепетівський	427
Ярмолинецький	355

Складено автором самостійно на основі розрахунків статистичних даних Державної служби статистики України [29].

Додаток Ж
Агрооселі Хмельницької області

Назва агрооселі/садиби	Місцезнаходження
<i>1</i>	<i>2</i>
Агрооселя «Газдиня»	Шепетівський район, смт Гриців
Агрооселя «Затишок»	Шепетівський район, смт Гриців
Агрооселя «Лідія»	Шепетівський район, смт Гриців
Агрооселя «Миньківці-500»	Славутський район, с. Миньківці
Агрооселя «Смаколики»	Шепетівський район, смт Гриців
Агрооселя «У бабусі»	Шепетівський район, смт Гриців
Агрооселя «Любава»	Славутський район, с. Стригани
Агрооселя «Радіснянка»	Красилівський район, с. Радісне
Агрооселя «Родинне гніздечко»	Красилівський район, с. Котюржинці
Агрооселя №1	Чемеровецький район, с. Гусятин
Агрооселя №10	Чемеровецький район, с. Збриж
Агрооселя №11	Чемеровецький район, с. Вишневе
Агрооселя №12	Чемеровецький район, с. Криків
Агрооселя №2	Чемеровецький район, с. Жабинці
Агрооселя №3	Чемеровецький район, с. Жабинці
Агрооселя №4	Чемеровецький район, с. Жабинці
Агрооселя №5	Чемеровецький район, с. Збриж
Агрооселя №6	Чемеровецький район, с. Збриж
Агрооселя №7	Чемеровецький район, с. Збриж
Агрооселя №8	Чемеровецький район, с. Ямпільчик
Агрооселя №9	Чемеровецький район, с. Андріївка
Агросадиба «Миньковецька держава»	Дунаєвецький район, с. Мала Побіянка
Зелена зона відпочинку «Лісовичок»	за 2 км від м. Славута по автотрасі
Мисливська садиба	Дунаєвецький район, с. Притулівка
Приватна садиба «Гостинний двір»	Білогірський район, с. Гурщина
Приватна садиба «Тиша»	Білогірський район, с. Гурщина
Приватна садиба «Солов'їний гай»	Камянець-Подільський район, с. Межигір
Приватна садиба «Хмільна застава»	Камянець-Подільський район, с. Руда
Приватна садиба «Вілла – дві ріки»	Камянець-Подільський район, с. Велика Слобідка
Приватна садиба «Райський куточок»	Камянець-Подільський район, с. Цвіклівці
Приватна садиба «Сімейний затишок»	Камянець-Подільський район, с. Фурманівка
Приватна садиба «Смачна колиба»	Камянець-Подільський район, с. Гаврилівці
Приватна садиба «Тарас Бульба»	Камянець-Подільський район, с. Устя
Приватна садиба «Царська долина»	Камянець-Подільський район, с. Мукша Китайгородська

Приватна садиба «Чарівниця»	Камянець-Подільський район, с. Межигір
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Рудківці
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Новоушицький район, с. Отроків
Приватний будинок	Старокостянтинівський район, с. Веселе
Садиба «Загублений рай»	Городоцький район, с. Кринцилів
Садиба «У пані Алли»	Городоцький район, с. Кринцилів

Складено автором за даними Хмельницької обласної державної адміністрації.

Додаток 3

Історико-культурні пам'ятки Хмельницької області

№ п/п	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Охоронний номер та номер у комплексі
м. Кам'янець-Подільський				
297 3	Укріплення міста (мур.)	16-18 ст.	вул.Замкова, Руська	727 0
297 4	Комплекс споруд міських мурів (мур.)	16-18 ст.	вул. Замкова, 1	727 1
297 5	Комплекс споруд міської брами (мур.)	16-18 ст.	вул.Замкова, 1	727 2
297 6	Кравецька башта (мур.)	к.14-п.17 ст.		727 3
297 7	Кушнірська башта (мур.)	1565, 1785 рр.	Старопоштовий спуск	727 4
297 8	Різницька башта (мур.)	к.16 ст.		727 5
297 9	Гончарна башта (мур.)	1583 р.		727 6
298 0	Башта на броді (мур.)	15-16 ст.		727 7
298 1	Ковальська надбрамнабашта Польської брами (мур.)	15-16 ст.	Старопоштовий спуск	727 8
298 2	Настінна башта Польської брами (мур.)	15-16 ст.	вул.Руська	727 9
298 3	Наскельна башта Польської брами (мур.)	15-16 ст.	вул.Руська	727 10
298 4	Підзамецька брама мур.)	1621, 1771 рр.	вул.Замкова, 1	727 11
298 5	Турецькібастіони (мур.)	17 ст.	пл.Руський ринок, 1	728 0
298 6	Вірменськібастіони(мур.)	15-к.17 ст.	вул.Замкова	729 0
298 7	Старий замок (мур.)	12-19 ст.	вул.Замкова, 1	730 0
298 8	Мури замку (мур.)	12-18 ст.	вул.Замкова, 1	730 1
298 9	Нова східна башта (мур.)	1544 р.	вул.Замкова, 1	730 2
299 0	Лянцкоронська башта (мур.)	14-15,с.16 ст.	вул.Замкова, 1	730 3
299 1	Комендантська башта (мур.)	15-16 ст.	вул.Замкова, 1	730 4
299 2	Башта Рожанка (мур.)	к.14-с.16 ст.	вул.Замкова, 1	730 5
299 3	Водяна башта (мур.)	15-с.16,18 ст.	вул.Замкова, 1	730 6

299 4	Мала західна башта (мур.)	14 ст.,1542-1544 рр.	вул.Замкова, 1	730 7
299 5	Нова західна башта (мур.)	1542 р., 1672 р.	вул.Замкова, 1	730 8
299 6	Денна башта (мур.)	12-16 ст.	вул.Замкова, 1	
299 7	Ласька башта (мур.)	15-п.16 ст.,1544 р.	вул.Замкова, 1	730 9
299 8	Тенчинська башта (мур.)	14-15 ст.	вул.Замкова, 1	730 10
299 9	Ковпак башта (мур.)	14 ст.,1544 р.	вул.Замкова, 1	730 11
300 0	Папська (Кармелюкова) башта (мур.)	п.15-с.16 ст.	вул.Замкова, 1	730 12
300 1	Надбрамна башта (мур.)	15 ст.	вул.Замкова, 1	730 13
300 2	Мала південна башта	12-13 ст.	вул.Замкова, 1	730 14
300 3	Башта над ровом (мур.)	12-13 ст.	вул.Замкова, 1	730 15
300 4	Пільна брама (мур.)	18 ст.	вул.Замкова, 1	730 16
300 5	Пільнийміст (зміш.)	18 ст.	вул.Замкова, 1	730 17
300 6	Сортія (мур.)	18 ст.	вул.Замкова, 1	730 18
300 7	Новий замок (мур.)	1621 р.,18 ст.	вул.Замкова, 1	730 19
300 8	Замковий міст (мур.)	2,14,17 ст.	вул.Замкова, 1	731 0
300 9	Комплекс споруд Тринітарського монастиря (мур.)	1750-1765 рр.	вул.Замкова, 1	732 0
301 0	Костел Св.Трійці(мур.)	1750-1765 рр.	вул.Замкова, 1	733 0
301 1	Дзвіниця (мур.)	1750-1765 рр.	вул.Замкова, 1	733 1
301 2	Огорожа (мур.)	1750-1765 рр.	вул.Замкова, 1	733 2
301 3	Комплекс споруд Руської брами (мур.)	15-18 ст.	вул.Руська, 93	734 0
301 4	Вартова башта (мур.)	15 ст.	вул.Руська, 93	734 1
301 5	Прибрамна башта (мур.)	16 ст.	вул.Руська, 93	734 2
301 6	Барбакан (мур.)	15-16,18 ст.	вул.Руська, 93	734 3
301 7	Надбрамна башта (мур.)	15-18 ст.	вул.Руська, 93	734 4

Продовж. додатка 3

3018	Прибережна башта (мур.)	15 ст.	вул.Руська, 93	734 5
3019	Казематна куртина (мур.)	15-18 ст.	вул.Руська, 93	734 6
3020	Мури (мур.)	15-18 ст.	вул.Руська, 93	734 7
3021	Порохові склади (мур.)	1778-1779 рр.	вул.Руська, 24	735 0
3022	Башта казематна (мур.)	1667-1783 рр.	пл.Вірменський ринок, 6	736 0
3023	Будинок руського магістрату(мур.)	17-19 ст.	вул.П'ятницька,9	737 0
3024	Будинок польського магістрату (мур.)	к.14-19 ст.	пл.Польський ринок, 1	738 0
3025	Вірменський колодязь(мур.)	1581,1638 рр.,с.18 ст.	пл.Польський ринок	739 0
3026	Комплекс споруд кафедрального костелу (мур.)	16-18 ст.	вул.Татарська, 20	740 0
3027	Костел Св.Петра і Павла (мур.)	16-18 ст.	вул.Татарська, 20	740 1
3028	Дзвіниця (мур.)	1646-1648 рр.,18 ст.	вул.Татарська, 20	740 2
3029	Триумфальна брама з аркою (мур.)	1781 р.	вул.Татарська, 20	740 3
3030	Турецький мінарет (мур.)	1670-і рр.	вул.Татарська, 20	1639 4
3031	Церква Св.апостолів Петра і Павла (мур.)	1580,1834 рр.	вул.Татарська, 9	741 0
3032	Комплекс споруд Миколаївської вірменської церкви (мур.)	13-14 ст.	пров.Миколаївський, 2	742 0
3033	Миколаївська вірменська церква (мур.)	13-14 ст.	пров.Миколаївський, 2	742 1
3034	Дзвіниця (мур.)	п.19 ст.	пров.Миколаївський, 2	742 2
3035	Мур і підпірна стіна(мур.)	17-19 ст.	вул.Довга, 10	742 3
3036	Вірменські склади (мур.)	16 ст.,п.18 ст.	пров.Миколаївський, 2	743 0
3037	Францисканський монастир (мур.)	17-18 ст.	вул.Францисканська, 4-6	744 0
3038	Костел Діви Марії (мур.)	1617-1672 рр.	вул.Францисканська, 4-6	744 1
3039	Келії (будинок архієрея) (мур.)	1753 р.	вул.Францисканська, 4-6	744 2
3040	Будинок вірменського пробства (мур.)	п.15-17 ст.	вул.Іоанно-Предтеченська, 12	745 0
304	Комплекс Домініканського	14-18 ст.	вул.Домініканська,	746 0

1	чоловічого монастиря (мур.)		1	
---	-----------------------------	--	---	--

Продовж. додатка 3

304 2	Костел Св.Миколи (мур.)	14-18 ст.	вул.Домініканська, 1	746 1
304 3	Келії (мур.)	18 ст.	вул.Домініканська, 1	746 2
304 4	Трапезна (мур.)	16 ст.	вул.Домініканська, 1	746 3
304 5	Огорожа з брамою (мур.)	п.п.18 ст.	вул.Домініканська, 1	746 4
304 6	Будинок Потоцького (мур.)	1755 р.	вул.Домініканська, 1	747 0
304 7	Будинок Чорторійських (мур.)	16-19 ст.	вул.Зарванська, 13	749 0
304 8	Комплекс вірменського костелу (мур.)	14-18 ст.	вул.Вірменська	750 0
304 9	Костел Св.Миколи (руїни) (мур.)	14-18 ст.	вул.Вірменська	750 1
305 0	Дзвіниця (мур.)	к.15-16 ст.	вул.Вірменська	750 2
305 1	Брама і огорожа (мур.)	17-18 ст.	вул.Вірменська	750 3
305 2	Казарми фортеці (мур.)	1760-1788 рр.	вул.Госпітальна, 14	751 0
305 3	Хрестовоздвиженська церква (дер.)	1799-1801 рр.	вул.Карвасари, 24	752 1
305 4	ДзвіницяХрестовоздвиженської церкви (дер.)	1863 р.	вул.Карвасари, 24	752 2
305 5	Житловий будинок (мур.)	18-20 ст.	пл.Польський ринок, 3	1630 0
305 6	Вірменський житловийбудинок (мур.)	17-19 ст.	пл.Польський ринок, 3	1633 0
305 7	Будинок католицької семінарії (мур.)	1782 р.	пл.Польський ринок, 3	1634 0
305 8	Школа кармелітів (мур.)	18 ст.	вул.Татарська, 10	1635 0
305 9	Перша російськагімназія (мур.)	1837-1841 рр.	вул.Татарська, 14	1636 0
306 0	Колегіум єзуїтський (мур.)	1756 р.	вул.Татарська, 14- а	1637 0
306 1	Житловий будинок (мур.)	19 ст.	вул.Татарська, 19	1638 0
306 2	Житловий будинок (мур.)	19 ст.	вул.Татарська, 21	1640 0
306 3	Будинок Подільськогоєпископа (мур.)	1627 р.-19 ст.	вул.Францискансь ка, 2	1641 0
306 4	Комплекс споруд Домініканського жіночого монастиря (мур.)	с.18 ст.	вул.Францискансь ка, 10	1642 0
306	Костел Св.Михайла (мур.)	1750 р.	вул.Францискансь	1642 1

5			ка, 10	
---	--	--	--------	--

Продовж. додатка 3

306 6	Келії (мур.)	с.18 ст.	вул.Францисканська, 10	1642 2
730 6	Келії Троїцького монастиря (мур.)	1747 р.,1838 р.	вул.Зарванська, 10а	1643 0
306 8	Будинок старости фортеці (мур.)	15 ст.-1560 р.	вул.Домініканська, 2а	1644 0
306 9	Будинок консисторії (мур.)	18-19 ст.	пл.Вірменський ринок, 4	1645 0
307 0	Будинок присутственихмісць (окружний суд) (мур.)	1857-1893 рр.	пл.Вірменський ринок, 5	1646 0
307 1	Житловий будинок (мур.)	16 ст.-1646 р.-19 ст.	пл.Вірменський ринок, 7	1647 0
307 2	Житловий будинок (мур.)	16-19 ст.	пл.Вірменський ринок, 8	1648 0
307 3	Житловий будинок (мур.)	16-19 ст.	вул.П'ятницька, 2	1649 0
307 4	Будинок духовної семінарії (мур.)	1789 р.-19 ст.	вул.П'ятницька, 11	1650 0
307 5	Житловий будинок (мур.)	15-18 ст.	вул.Вірменська, 1	1651 0
307 6	Вірменський житловийбудинок (мур.)	16-18 ст.	вул.Вірменська, 4	1653 0
307 7	Вірменський житловийбудинок (мур.)	16-18 ст.	вул.Вірменська, 6-Б	1654 0
307 8	Будинок вірменськогопричту (мур.)	15-18 ст.	пров.Михайлівський, 6	1655 0
307 9	Будинок вірменськогошпиталю (мур.)	17-19 ст.	вул.Госпітальна, 3	1656 0
308 0	Вірменський житловийбудинок (мур.)	16-19 ст.	вул.Госпітальна, 4	1657 0
308 1	Житловий будинок (мур.)	15-18 ст.	вул.Госпітальна, 6	1658 0
308 2	Будинок турецького намісника (мур.)	16-18 ст.	вул.Госпітальна, 7а	1659 0
308 3	Житловий будинок (мур.)	15-19 ст.	вул.Довга, 12	1660 0
308 4	Житловий будинок (мур.)	15 ст.,1753 р.,19 ст.	вул.Довга, 17	1662 0
308 5	Житловий будинок (мур.)	с.19 ст.,1884 р.	вул.Руська, 104	1663 0
308 6	Пивоварний завод (мур.)	1872 р.	вул.Руська, 5, 7	1664 0
308 7	Грот-колодязь і фундаменти житлового будинку (мур.)	16 ст.	вул.Ковальська, 4	1665 0
308 8	Прибрежна башта Польської брами (мур.)	15-16 ст.	узвіз Старопоштовий	1666 0
308 9	Комерційний банк (мур.)	к.19 ст.	вул.Зарванська, 3	1667 0

309 0	Георгіївська церква (мур.)	1851-1861 рр.	вул.Суворова, 54	1668 1
----------	----------------------------	---------------	------------------	--------

Продовж. додатка 3

309 1	Дзвіниця Георгіївської церкви (мур.)	1863 р.	вул.Суворова, 54	1668 2
309 2	Покровська церква (мур.)	1845-1864 рр.	вул.Франка	1669 0
309 3	Будинок Державного банку (мур.)	1896-1901 рр.	вул.КнязівКоріатовичів, 1	1670 1
309 4	Житловий будинок працівників Державного банку (мур.)	1901 р.	вул.КнязівКоріатовичів, 1	1670 2
309 5	Земська лікарня (мур.)	1864-1872 рр.	вул.Пушкінська, 31	1671 0
309 6	СадибаДембіцького (мур.)	1902-1914 рр.	вул.Лесі Українки, 60	1672 0
309 7	Житловий будинок (мур.)	1902-1903 рр.	вул.Лесі Українки, 60	1672 1
309 8	Флігель (стайня) (мур.)	1911-1914 рр.	вул.Лесі Українки, 60	1672 2
309 9	Духовна семінарія (корпус 1) (мур.)	1861-1865 рр.	вул.Шевченка, 13	1673 1
310 0	Духовна семінарія (корпус 2) (мур.)	1865 р.	вул.Шевченка, 15	1673 2
310 1	Марійськажіночагімназія (мур.)	1882-1884 рр.	вул.Шевченка, 24	1674 0
310 2	Будинок казенної палати (мур.)	1898 р.	вул.Шевченка, 26	1675 0
Білогір'ївський р – н				
смт.Білогір'я				
310 3	Земляний замок	16 ст.		1676 0
310 4	Тихомльське городищезруїнами фортеці(мур.)	12-16 ст.	смт.Ямпіль, поблизу с.Тихомль	1677 0
Вінківецький р – н				
310 5	Покровська церква (мур.)	1773 р.	с.Адамівка	766 0
310 6	Садиба (мур.)	к.18-п.19 ст.	с.Говори	1678 0
310 7	Палац (мур.)	к.18-п.19 ст.	с.Говори	1678 1
310 8	Східнийфлігель (мур.)	к.18-п.19 ст.	с.Говори	1678 2
310 9	Західнийфлігель (мур.)	к.18-п.19 ст.	с.Говори	1678 3
311 0	Михайлівська церква (дер.)	1769 р.	с.Зиньків	767 0
311 1	Фортеця (мур.)	13-14 ст.,15-п.18 ст.	с.Зиньків	768 0
311 2	Костел Св.Трійці (мур.)	1750 р.	с.Зиньків	1679 0

311 3	Садибний будинок (мур.)	п.п.19 ст.	с.Зиньків	1680 0
----------	-------------------------	------------	-----------	--------

Продовж. додатка 3

Городоцький р – н				
311 4	Міська брама (мур.)	15-16 ст.,1724 р.	с.мт.Сатанів	753 0
311 5	Замок (мур.)	14-16 ст.,1724 р.	с.мт.Сатанів	754 0
311 6	Синагога (мур.)	1514-1532 рр.	с.мт.Сатанів	755 0
311 7	Троїцькиймонастир (мур.)	16-18 ст.	с.СатанівськаСлобідка	756 0
311 8	Троїцька церква (мур.)	1654 р.	с.СатанівськаСлобідка	756 1
311 9	Келії з надбрамною дзвіницею(мур.)	1654 р.	с.СатанівськаСлобідка	756 2
312 0	В'їзна брама (мур.)	18 ст.	с.СатанівськаСлобідка	756 3
Дунаєвецький р – н				
312 1	Церква Іоанна Богослова (мур.)	1839-1862 рр.	с.Маків	1681 0
312 2	Палацовий флігель (мур.)	п.п.19 ст.	с.Маків	1682 0
312 3	Садиба (мур.)	к.18-19 ст.	с.Маліївці	1683 0
312 4	Палац (мур.)	1788 р.	с.Маліївці	1683 1
312 5	Водонапірна вежа (мур.)	п.19 ст.	с.Маліївці	1683 2
312 6	Господарський флігель (мур.)	к.18 ст.	с.Маліївці	1683 3
312 7	Мури з брамою (мур.)	к.18 ст.	с.Маліївці	1683 4
312 8	Міст з обелісками (мур.)	к.18 ст.	с.Маліївці	1683 5
Ізяславський р – н				
м.Ізяслав				
312 9	Замок (мур.)	1539 р.		757 0
313 0	Садиба (мур.)	15-с.18 ст.		758 0
313 1	Палац (мур.)	д.п.18 ст.		758 1
313 2	Дворик з аркадами (мур.)	д.п.18 ст.		758 2
313 3	Місток (мур.)	д.п.18 ст.		758 3
313 4	Костел місіонерівСв.Йосифа (мур.)	1750-1760 рр.		758 4

313 5	Кафедральний костел Св.Іоанна Хрестителя (мур.)	1599 р.	вул.Пожежна, 1	759 0
313 6	Монастир Бернардинців(мур.)	п.17 ст.		760 0

Продовж. додатка 3

313 7	Костел бернардинців (мур.)	1606-1610 рр.		760 1
313 8	Келії (мур.)	1606-1610 рр.		760 2
313 9	Мури з брамами та баштами (мур.)	п.17 ст.		760 3
314 0	Михайлівська церква (дер.)	к.18 ст.	с.ВеликаРадогощ	1684 1
314 1	Дзвіниця Михайлівської церкви (мур.)	к.18 ст.	с.ВеликаРадогощ	1684 2
314 2	Покровська церква з дзвіницею (дер.)	1800 р.	с.ВеликаРадогощ	1685 0
Кам'янець – Подільський р – н				
314 3	Скельний монастир (мур.)	14 ст.	с.Бакота, урочище Монастирище	1686 0
314 4	Замок (мур.)	15-17 ст.	с.Жванець	761 0
314 5	Вірменський костел (мур.)	17 ст.-1786 р.	с.Жванець	1687 1
314 6	Мури з брамами Вірменського костелу (мур.)	17-18 ст.	с.Жванець	1687 2
314 7	Костел Св.ДівиМарії(мур.)	1772-1776 рр.	с.Китайгород	1688 0
314 8	Комплекс спорудзамку (мур.)	15-16 ст.,1770 р.	с.Панівці	1689 0
314 9	Замок (руїни) (мур.)	15-16 ст.	с.Панівці	1689 1
315 0	Палац (руїни) (мур.)	1590 р.,к.18 ст.	с.Панівці	1689 2
315 1	Будинок колегіуму (мур.)	к.16 ст.	с.Панівці	1689 3
315 2	Замок (мур.)	1507 р.,к.16 ст.,п.18 ст.	с.Рихта	762 0
315 3	Комплекс спорудзамку (мур.)	д.п.14-	с.Чорнокозинці	1690 0
315 4	Замок (руїни) (мур.)	п.18 ст.	с.Чорнокозинці	1690 1
315 5	Брама (руїни) (мур.)	п.18 ст.	с.Чорнокозинці	1690 2
315 6	Костел Св.Йосифа(руїни) (мур.)	1608 р.,к.18 ст.	с.Чорнокозинці	1690 3
Красилівський р – н				
315 7	Садиба (мур.)	д.п.18 ст.	сmt.Антоніни	1691 0
315	Флігель палацу (мур.)	д.п.18 ст.	сmt.Антоніни	1691 1

8				
3159	Манеж (мур.)	п.19 ст.	сmt.Антоніни	1691 2
3160	Три брами з огорожею(мур.)	д.п.19 ст.	сmt.Антоніни	1691 3

Продовж. додатка 3

Летичівський р – н				
сmt.Летичів				
3161	Комплекс замку і домініканського монастиря (мур.)	16-17 ст.		763 0
3162	Костел УспінняДівиМарії(мур.)	1606-1638 рр.		763 1
3163	Келії (мур.)	1606-1724 рр.		763 2
3164	Мури з круглою баштою (мур.)	1598 р.		763 3
3165	Михайлівська церква (мур.)	15-16 ст.		1692 0
3166	Михайлівська церква (дер.)	1733 р.	с.Западинці	1693 1
3167	Дзвіниця Михайлівської церкви (дер.)	1733 р.	с.Западинці	1693 2
сmt Меджибіж				
3168	Замок (мур.)	12,14-16,19 ст.		764 0
3169	Палац (мур.)	16 ст.		764 1
3170	Стайня (мур.)	16-18 ст.		764 2
3171	Церква (костел) (мур.)	1586 р.		764 3
3172	Мури з баштами (мур.)	с.16 ст.		764 4
3173	Пристінні корпуси (мур.)	16-19 ст.		764 5
3174	Костел Св.Трійці (мур.)	1632 р.		1694 0
3175	Три каплиці (мур.)	к.17 ст.		1695 0
3176	Нижня квадратова каплиця-колона (мур.)	к.17 ст.		1695 1
3177	Верхня каплиця-колона (мур.)	к.17 ст.		1695 2
3178	Ротонда-каплиця (мур.)	к.17 ст.		1695 3
Новоушицький р – н				
3179	Костел Св.ЯнаНепомука (мур.)	1808-1820 рр.	с.Замехів	1696 0
Полонський р – н				

318 0	Костел Св.Ганни (мур.)	1607 р.	м.Полонне	1697 0
318 1	Земляна фортеця з мурованим бастіоном (зміш.)	17 ст.	м.Полонне	1698 0

Продовж. додатка 3

Славутський р – н				
318 2	Торгові ряди (мур.)	к.18 ст.	м.Славута	1699 0
318 3	Воскресенська церква(дер.)	1763 р.	с.Старий Кривин	1700 0
Старокостянтинівський р – н				
м.Старокостянтинів				
318 4	Замок князів Острозьких (мур.)	1561-1571 рр.		765 0
318 5	Комплекс споруд домініканського костелу з баштою (мур.)	16-18 ст.		1701 0
318 6	Оборонна башта (мур.)	д.п.16-18 ст.		1701 1
318 7	Костел домініканів (руїни) (мур.)	1612 р.		1701 2
318 8	Костел Св.Іоанна Хрестителя (мур.)	1754 р.		1702 0
318 9	Палац (мур.)	п.п.19 ст.	с.Новоселиця	1703 0
319 0	Садиба (мур.)	п.19 ст.	с.Самчики	1704 0
319 1	Палац (мур.)	п.19 ст.	с.Самчики	1704 1
319 2	Парк	п.19 ст.	с.Самчики	1704 2
319 3	Китайський будинок (мур.)	п.19 ст.-1904 р.	с.Самчики	1704 3
319 4	Брама та 2 прибрамніфлігелі (мур.)	п.19 ст.	с.Самчики	1704 4
319 5	Церква Св.ПараскевиП'ятниці (мур.)	1772 р.	с.Самчики	1705 0
319 6	Церква Спасо-Преображенська(мур.)	1840 р.	с.СтарийОстропіль	1706 0
Чемеровецький р – н				
319 7	Церква Св.Димитрія (дер.)	1738 р.	с.Залуччя	1707 0
319 8	Будинок папірні (мур.)	п.19 ст.	с.Проскурівка	1708 0
Ярмолинецький р – н				
319 9	Водяний млин (мур.)	19 ст.	с.Проскурівка	1709 0
320	Покровська церква-фортеця	14-15	с.Сутківці	769 0

0	(мур.)	ст.,д.п.18 ст.		
320 1	Замок (мур.)	14-17 ст.	с.Сутківці	1710 0
320 2	Покровська церква-фортеця (мур.)	14-16 ст.,1773 р.	с.Шарівка	1711 0

ДОДАТОК И

Природно-заповідний фонд Хмельницької області: території та об'єкти загальнодержавного значення

Антонінський – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у смт Антоніни (Красилівський район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 14,4 га. Під охороною паркова рослинність.

Башта – гідрологічний заказник загальнодержавного значення між селами Ставищани, Трибухівка, Головчинці (Летичівський район). Охоронний статус з 1980 р. Площа 250 га. Під охороною заплава річки Південний Буг. До Червоної книги України внесено 2 видів рослин.

Ботанічний сад Подільського державного аграрно-технічного університету – ботанічний сад загальнодержавного значення у м. Кам'янець-Подільський. Охоронний статус з 1963 р. Площа 17,5 га. Під охороною паркова рослинність.

Велика і Мала Бугаїха – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Голенищеве (Чемеровецький район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 66 га. Під охороною дві висові куполоподібні товтри на березі річки Збруч – рифтові останці. Західний їх схил вкрито грабовим лісом, східний – грабово-ясенювим. До Червоної книги України внесено 3 види рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Великоновоселицький – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у с. Новоседиця (Полонський район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 10,1 га. Під охороною діброва.

Голозубинецький – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у с. Голозубинці (Дунаєвецький район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 21га. Під охороною паркова рослинність і палац.

Городоцький – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу м. Городок (Городоцький район). Охоронний статус з 1983 р. Площа 150 га. Під охороною дубово-грабовий ліс. До Червоної книги України внесено 10 видів рослин і 4 тварин.

Довжоцький – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Довжок (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 655 га. Під охороною дубово-грабовий ліс. До Червоної книги України внесено 8 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Долина – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу смт Летичів (Летичівський район). Охоронний статус з 2005 р. Площа 255,9 га. Під охороною заплава річки Вовк. До Червоної книги України внесено 1 вид рослин і 1 вид тварин.

Іванковецький – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Іванківці (Городоцький район). Охоронний статус з 1983 р. Площа 1014,5 га. Під охороною букові ліси товтр. До Червоної книги України внесено 9 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Івахновецький – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Івахнівці (Чемеровецький район). Охоронний статус з 1981 р. Площа 155 га. Під охороною степ товтр. До Червоної книги України внесено 2 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Зарудка зелена – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Трибухівка (Дунаєвецький район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 244 га. Під охороною дубово-грабовий ліс. До Червоної книги України внесено 5 видів рослин.

Карабчіївський – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Великий Карабчіїв (Городоцький район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 111 га. Під охороною дубово-грабовий ліс. До Червоної книги України внесено 3 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Кармалюкова гора – ландшафтний заказник загальнодержавного значення між селами Макове (Дунаєвецький район) і Колубаївці (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1974 р. Площа 765 га. Під охороною діброви товтр. До Червоної книги України внесено 9 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Китайгородське відслонення – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення поблизу с. Китайгород (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1984 р. Площа 60 га. Під охороною єдині у межах Східної Європи міжнародний еталон вендських, кембрійських, сілурських, ордовикських відкладів. До Червоної книги України внесено 3 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Княжпільський – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Княжпіль (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1983 р. Площа 821 га. Під охороною діброви товтр. До Червоної книги України внесено 12 видів рослин і 7 тварин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Кошаринський – ландшафтний заказник загальнодержавного значення між с. Чорніводи і м. Городок (Городоцький район). Охоронний статус з 1981 р. Площа 120 га. Під охороною дубово-грабові ліси і степи. До Червоної книги України внесено 11 видів рослин.

Луг і Круглик – гідрологічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Голенищеве (Летичівський район). Охоронний статус з 2002 р. Площа 156 га. Під охороною заплава річки Згар. До Червоної книги України внесено 6 видів рослин і 4 видів тварин.

Мале Полісся – національний природний парк у межах Ізяславського і Славутського районів Хмельницької області. Створено в 2013 р. Площа 8762,7 тис. га. Завдання парку – збереження та раціональне використання природних ландшафтів Малого Полісся. До складу парку включено 2 заказники загальнодержавного значення. Лісова рослинність сформована сосновими і дубово-грабовими лісами. Під охороною 27 видів рослин до Червоної книги України. Серед фауни 4 види включено до Європейського червоного списку, 101 видів включено до Бернської конвенції, 53 видів до Червоної книги України. Особливу цінність національного парку з точки зору туризму становлять мальовничі природні й антропогенізовані ландшафти.

Малівецький – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у с. Маліївці (Дунаєвецький район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 17,2 га. Під охороною паркова рослинність і палац.

Михайлівський – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у с. Михайлівка (Дунаєвецький район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 15 га. Під охороною паркова рослинність.

Михельський – гідрологічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Михля (Ізяславський район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 109 га. Під охороною торфове болото. До Червоної книги України внесено 3 видів рослин.

Моломолинецький – гідрологічний заказник загальнодержавного значення мі селами Пашутинці (Красилівський район) і Редвинці (Хмельницький район). Охоронний статус з 1980 р. Площа 410 га. Під охороною торфове болото. До Червоної книги України внесено 3 видів рослин.

Моночинський – гідрологічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Рябіївка (Волочиський район). Охоронний статус з 1980 р. Площа 206 га. Під охороною торфове болото. До Червоної книги України внесено 2 видів тварин.

Нижні Патринці – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Патринці (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 80 га. Під охороною дубово-грабовий ліс і заливні луки. До Червоної книги України внесено 7 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Новоселицький – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у с. Новоселиця (Старокостянтинівський район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 44,4 га. Під охороною паркова рослинність і палац.

Озеро Святе – гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення поблизу с. Радошівка (Ізяславський район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 8,2 га. Під охороною озеро. До Червоної книги України внесено 3 видів рослин. Входить до складу «Мале Полісся».

Панівецька дача – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Панівці (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1974 р. Площа 923 га. Під охороною дубово-грабовий ліс. До Червоної книги України внесено 17 видів рослин і 8 тварин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Печера «Атлантида» – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення поблизу с. Завалля (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1975 р. Площа 10 га. Під охороною печера. Входить до складу «Подільських Товтр».

Подільські Товтри – національний природний парк у межах Городоцького, Кам'янець-Подільського і Чемеровецького районів Хмельницької області. Створено в 1996 р. Площа 261,3 тис. га. Завдання парку – збереження та раціональне використання природних ландшафтів Поділля. До складу парку включено 127 природно-заповідних територій різних категорій. Серед них – 15 заказників загальнодержавного значення, 4 пам'ятки природи загальнодержавного значення. Два об'єкти (Бакотська затока і Пониззя річки Смотрич входять до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення). Складно почленований рельєф з виразними водно-ерозійними формами та каньйонами річок і пасмом Товтр (залишок вапнякового бар'єрного рифу неогенового періоду). Лісова рослинність сформована дубово-грабовими, буковими і грабовими лісами, у т.ч. рідкісний для України дуб скельний. Наявні лучно-степові і степові (у тч. Петрофітні) угруповання з численними ендеміками. Під охороною 6 видів Європейського червоного списку, 5 видів, включених до Бернської конвенції, 60 видів до Червоної книги України.

Серед фауни 21 вид включено до Європейського червоного списку, 180 видів включено до Бернської конвенції, 29 видів до Червоної книги України. Особливу цінність національного парку з точки зору туризму становлять історико-культурні комплекси у поєднанні з мальовничими природними і антропогенізованими (у т.ч. культурними) ландшафтами. На його території знаходиться 19 археологічних та більше 300 історико-архітектурних пам'яток, у т.ч. Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», Бакотський скельний монастир, Кам'янець-Подільська і Сатанівська фортеці та пам'ятки архітектури у межах цих населених пунктів.

Полонський – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у м. Полонне (Полонський район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 37 га. Під охороною паркова рослинність.

Самчиківський – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у с. Самчики (Старокостянтинівський район). Охоронний статус з 1960 р. Площа 16,6 га. Під охороною паркова рослинність (Державний історико-культурний заповідник «Самчики») і палац-музей.

Сатанівська перлина – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення у смт Сатанівці (Городоцький район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 3722 га. Під охороною паркова рослинність. Входить до складу «Подільських Товтр».

Сатанівський – лісовий заказник загальнодержавного значення між селами Іванківці і Колубаївці Лисогірка (Городоцький район). Охоронний статус з 1974 р. Площа 1778 га. Під охороною бучина. До Червоної книги України внесено 10 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Смотрицький каньйон – геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення між селами Голосків і Цибулівка (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1984 р. Площа 80 га. Під охороною вузька долина річки Смотрич з відслоненнями силуру. До Червоної книги України внесено 14 видів рослин і 7 видів тварин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Совий яр – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Грушка (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1978 р. Площа 827 га. Під охороною дубово-грабові ліси. До Червоної книги України внесено 8 видів рослин і 5 тварин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Сокіл – ландшафтний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Цикова (Чемеровецький район). Охоронний статус з 1989 р. Площа 56 га. Під охороною мішаний дубовий ліс і степ товтр. До Червоної книги України внесено 7 видів рослин і 1 тварина. Входить до складу «Подільських Товтр».

Теребіжі – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Голики (Славутський район). Охоронний статус з 2005 р. Площа 32,1 га. Під охороною озера і заливні луки. До Червоної книги України внесено 4 видів рослин. Входить до складу «Мале Полісся».

Товтра Вербецька – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Гуменці (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1996 р. Площа 9,3 га. Під охороною степ товтр. До Червоної книги України внесено 5 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

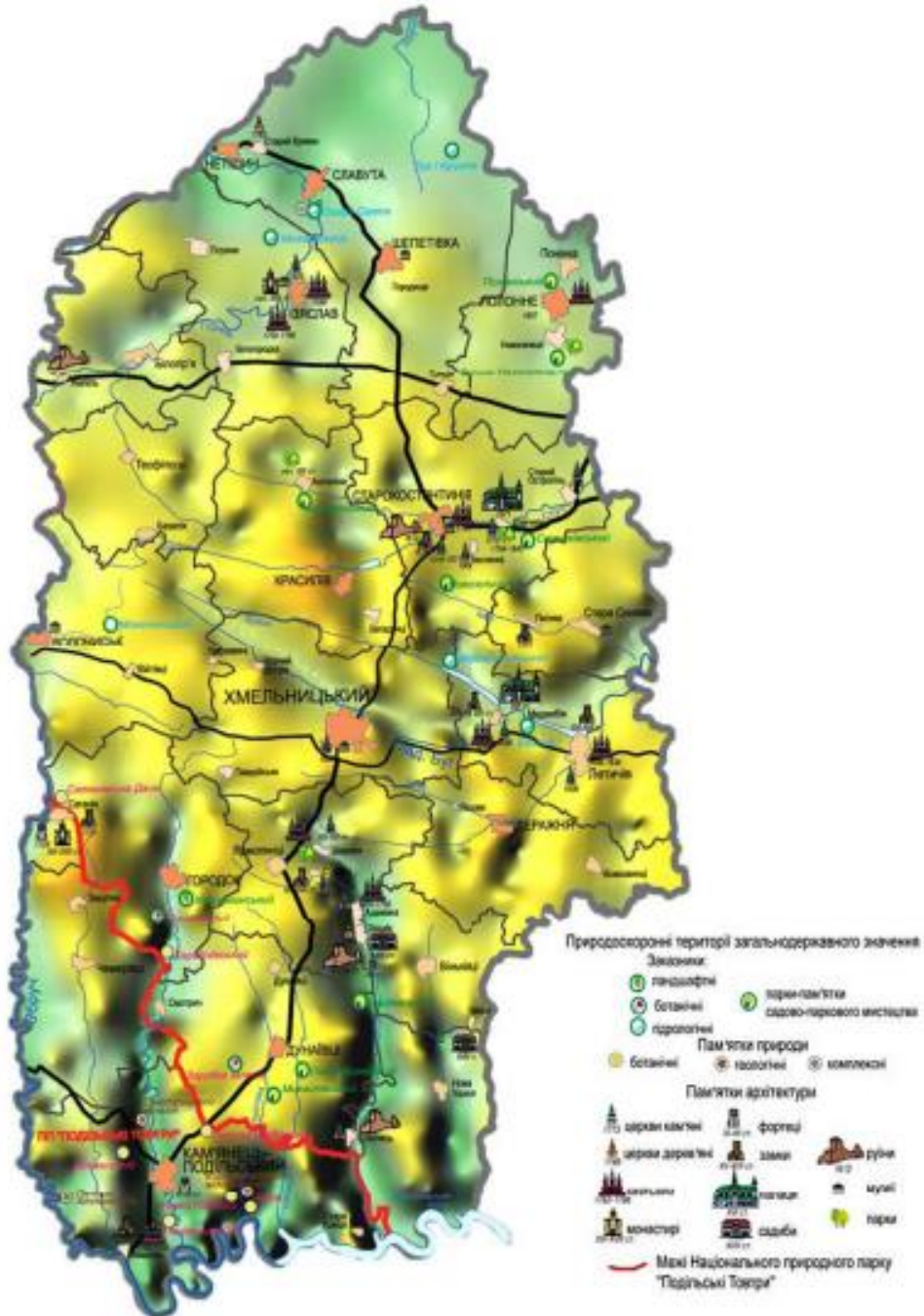
Товтра Самовита – ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення поблизу с. Залуччя (Чемеровецький район). Охоронний статус з 1975 р. Площа 15 га. Під охороною степи товтр. До Червоної книги України внесено 12 видів рослин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Чапля – ботанічний заказник загальнодержавного значення поблизу с. Демшин (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1989 р. Площа 177 га. Під охороною дубово-буковий ліс і степ. До Червоної книги України внесено 16 видів рослин і 1 вид тварин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Циківський – ландшафтний заказник загальнодержавного значення між селами Цикова (Чемеровецький район) і Нігин (Кам'янець-Подільський район). Охоронний статус з 1981 р. Площа 290 га. Під охороною дубово-грабові ліси товтр. До Червоної книги України внесено 11 видів рослин і 2 види тварин. Входить до складу «Подільських Товтр».

Складено автором за даними Хмельницької обласної державної адміністрації.

Додаток К
Культурна й природна спадщина Хмельницької області
 Складено автором за даними

Складено автором за даними дослідження І. Підлісецької, О. Дмитрук [116].

Додаток Л
Музеї Хмельниччини

Назва	Місцезнаходження	Короткий опис
Хмельницький		
Хмельницький обласний краєзнавчий музей	вул. Подільська, 12	Музей складається з головного музею, який розташований в обласному центрі, і філії — Літературно-меморіального музею А. Ахматової у селі Слобідка-Шелехівська Деражнянського району. Головний музей має відділи природи, давньої історії, новітньої історії, методичний, масово-просвітницької роботи. Фонди музею налічують понад 62 тисячі експонатів.
Хмельницький літературний музей	вул. Грушевського, 68	Обласний літературний музей у місті Хмельницькому; зібрання матеріалів та предметів, що висвітлюють історію, становлення і сьогодення літературного і культурного процесу в краї, присвячені окремим видатним його персоналіям; культурно-просвітницький осередок міста та області.
Музей історії міста Хмельницького	вул. Проскурівська, 30	
Хмельницький художній музей	вул. Проскурівська, 47	Обласний художній музей у місті Хмельницькому; місцеве зібрання творів мистецтва, з акцентом на висвітлення напрямів сучасного українського художнього мистецтва.
Музей проскурівського підпілля	вул. Шевченка, 3	
Волочиський район		
Волочиський історичний музей	м. Волочиськ, вул. Музейна 10	
Народний музей села Бубнівка	с. Бубнівка	Заснований в 1965 році
Музей історії Наркевицького заводу	смт Наркевичі, Заводська, 3 вул.	Заснований в 1989 році
Музей трудової слави Волочиського машинобудівного заводу	м. Волочиськ, вул. Незалежності, 1	Заснований в 1984 році

Городоцький район		
Городоцький краєзнавчий музей	м. Городок, вул. Леніна, 20	Заснований у 1969 році
Музей історії села Бедриківці	Бедриківці	Заснований у 1979 році
Музей історії села Нове Поріччя	Нове Поріччя	Заснований у 1980 році
Музей історії села Чорноводи	Чорноводи	Заснований у 1972 році
Музей історії села Лісоводи	Лісоводи	Заснований у 1958 році
Музей історії села Підлісний Олексинець	Пільний Олексинець	Заснований у 1965 році
Деражнянський район		
Літературно-меморіальний музей А. Ахматової	с. Слобідка-Шелехівська	Музей розташований у мальовничій садибі родичів Анни Ахматової. Неподалік збереглося кладовище, де похований прах матері А. Ахматової. Щорічно, в червні, музей проводить традиційні Ахметівська читання, на які з'їжджаються шанувальники поезії поетеси з України, Росії, Білорусі.
Музей історії міста Деражня	Деражня, вул. Миру, 42	Заснований у 1977 році
Музей історії села Загінці	Загінці	Заснований у 1987 році
Музей Юхима Сіцинського	Мазники	Присвячений Юхиму Сіцинському. Заснований у 1999 році
Музей-бібліотека Дмитра Прилюка	Божиківці	Присвячений Дмитру Прилюку. Заснований у 1999 році
Дунаєвецький район		
Дунаєвецький районний історико-краєзнавчий музей	Дунаївці, вул. Шевченка, 31	Музейний заклад заснований 6 листопада 1986 року. Його фонди, які налічують майже 2 тисячі експонатів, та постійна експозиція висвітлюють історію Дунаєвецького краю.
Дунаєвецький музей історії суконної фабрики	Дунаївці, вул. Леніна, 5	Заснований в 1967 році
Музей історії смт Смотрич	Смотрич, вул. Радянська, 30	Заснований в 1974 році
Музей історії села Вихрівка	Вихрівка	Заснований в 1986 році

Вихрівка		
<i>Продовж. додатка Л</i>		
Ізяславський район		
Ізяславський історико-краєзнавчий музей	м. Ізяслав, вул. Шевченка, 40-А	Фонди музею налічують майже 2,5 тисяч експонатів, серед яких є цінні предмети давніх епох. Постійна експозиція висвітлює багату історію Заславщини, її сьогодення, розповідає про славних земляків.
Красилівський район		
Народний музей історії Красилівського району	Красилів, вул. 50-річчя Жовтня, 100	Заснований у 1988 році
Музей історії села Кременчуки	Кременчуки	Заснований у 1976 році
Музей Володимира Булаєнка	Сорокодуби	Присвячений Володимиру Булаєнко. Заснований у 1993 році
Нетішин		
Нетішинський міський краєзнавчий музей	просп. Незалежності, 29	Експозиція музею розміщена у 18 залах загальною площею 930 м ² , які відображають основні напрямки історії, етнографії, природи регіону.
Новоушицький район		
Новоушицький районний краєзнавчий музей	Нова Ушиця, вул. Подільська, 12	
Полонський район		
Народний музей історії Полонського району	Полонне, вул. Леніна, 35	Заснований у 1964 році
Народний музей історії села Новолабунь	Новолабунь	Заснований у 1971 році
Музей історії села Бражинці	Бражинці	Заснований у 1976 році
Полонський музей заводу художньої кераміки	Полонне, вул. Кірова, 166	Заснований у 1986 році
Полонський музей історії фарфорового	Полонне, вул. Привокзальна, 50	Заснований у 1972 році

заводу		
<i>Продовж. додатка Л</i>		
Музей історії Понінківської картонно-паперової фабрики	Понінка, вул. Леніна, 34	Заснований у 1972 році
Музей історії села Онацьківці	Онацьківці	Заснований у 1979 році
Славута		
Музей історії міста Славута	м. Славута, вул. Ярослава Мудрого, 48	Значне зібрання матеріалів, предметів і матеріалів з історичного розвитку та культури, а також персоналій міста і району. Експозиція містить 2 486 експонатів.
Старокостянтинів		
Старокостянтинівський районний історико-краєзнавчий музей	вул. Грушевського, 15	Значне зібрання матеріалів з історії та культури краю, науковий культурно-освітній осередок міста та району. Фонди нараховують понад 13 000 одиниць зберігання.
Теофіпольський район		
Музей історії села Волиця-Польова	Волиця-Польова	Заснований у 1972 році
Музей історії села Поляхове	Поляхове	Заснований у 1973 році
Музей історії села Святець	Святець	Заснований у 1973 році
Музей історії села Човгузів	Човгузів	Заснований у 1975 році
Музей історії смт Базалія	Базалія	Заснований у 1969 році
Музей історії села Новоставці	Новоставці	Заснований у 1990 році
Хмельницький район		
Історико-краєзнавчий музей села Пирогівці	Пирогівці	Заснований у 1989 році
Історико-краєзнавчий музей села Копистин	Копистин	Заснований у 1988 році
Чемеровецький район		

Народний музей історії села Біла	Біла	Заснований у 1965 році
----------------------------------	------	------------------------

Продовж. додатка Л

Музей історії села Кугаївці	Кугаївці	Заснований у 1976 році
Музей історії села Сокиринці	Сокиринці	Заснований у 1971 році
Музей історії села Летава	Летава	Заснований у 1975 році
Музей історії села Свіршківці	Свіршківці	Заснований у 1988 році
Музей історії села Юрківці	Юрківці	Заснований у 1987 році
Народний музей історії смт Чемерівці	Чемерівці, вул. Леніна, 24	Заснований у 1984 році
Музей історії села Гусятин	Гусятин	Заснований у 1971 році
Музей історії села Жердя	Жердя	Заснований у 1968 році
Музей історії села Вільхівці	Вільхівці	Заснований у 1987 році
Музей історії села Кормильча	Кормильча	Заснований у 1987 році
Шепетівка		
Хмельницький обласний літературно-меморіальний музей М. О. Островського	вул. Островського, 2	Літературно-меморіальний музей, присвячений радянському пропагандистському письменнику Миколі Олексійовичу Островському. Нараховує близько 25 тисяч експонатів. Серед них: фотографії, документи, меморіальні речі, видання творів письменника; ілюстрації до творів М. Островського «Як гартувалася сталь» та «Народжені бурєю» відомих художників.

Додаток М

Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку

	Кількість закладів, о:		У них місць, од		Кількість дітей, які перебували у закладах, осіб	
	усього	у т.ч. заклади оздоровлення ¹	усього	у т.ч. у закладах оздоровлення ¹	усього	у т.ч. у закладах оздоровлення ¹
2000	1052	16	3738	2464	78736	4632
2001	1188	14	2827	2001	88694	3648
2002	1204	14	3061	1875	89155	3556
2003	1236	14	2138	1932	95711	5760
2004	1357	16	2916	2416	117689	7024
2005	872	14	2874	1905	111524	5304
2006	872	14	3050	1930	102456	5428
2007	867	14	2741	1901	99187	5141
2008	884	11	2142	1560	95792	4497
2009	865	11	2591	1540	87808	4094
2010	871	10	1804	1260	84474	3346
2011	869	11	2555	1430	83788	3290
2012	834	10	1627	1260	77682	2993
2013	833	11	1794	1520	80674	3558
2014	687	12	1853	1750	57664	3896
2015	267	10	1668	1584	22420	3482
2016	239	9	1530	1480	19744	3628
2017	204	9	1604	1554	18628	3868
2018	172	5	797	752	15948	2397
2019	122	6	1207	967	13799	2800

Додаток Н

Туристичні потоки

	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, усього	У тому числі		
		візні (іноземні) туристи	візні туристи	внутрішні туристи
2000	27750	1132	8224	18394
2001	28983	1032	9394	18557
2002	39819	999	8592	30228
2003	44280	1257	8663	34360
2004	44140	1264	9201	33675
2005	40301	1091	10325	28885
2006	40416	839	11853	27724
2007	56793	752	15386	40655
2008	69508	2461	13385	53662
2009	61032	1270	11390	48372
2010	59806	196	12816	46794
2011	31212	-	13048	18164
2012	32437	2	15410	17025
2013	24402	24	14966	9412
2014	19027	-	12373	6654
2015	25416	-	15227	10189
2016	19885	-	14158	5727
2017	26829	30	14448	12351
2018	25738	1	13720	12017

Додаток II

Кількість місць у готелях у регіонах України у 2018 році

Регіон України	Кількість місць у готелях, <i>койко-місць</i>
Вінницька область	1308
Волинська область	1059
Дніпропетровська область	3784
Донецька область	1191
Житомирська область	974
Закарпатська область	2877
Запорізька область	1294
Івано–Франківська область	4369
Київська область	3964
Кіровоградська область	1048
Луганська область	518
Львівська область	11450
Миколаївська область	1468
Одеська область	6713
Полтавська область	2292
Рівненська область	949
Сумська область	759
Тернопільська область	847
Харківська область	3395
Херсонська область	2201
Хмельницька область	1568
Черкаська область	1591
Чернівецька область	840
Чернігівська область	1167
м. Київ	16572

Складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Державної служби статистики України [62].

ДОДАТОК Р

Кількість готелів у Хмельницькій області у 2018 році

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість готелів, <i>одиниць</i>
м. Хмельницький	23
м. Кам'янець Подільський	13
м. Нетішин	3
м. Славута	1
м. Старокостянтинів	4
м. Шепетівка	5
Білогірський район	1
Вінковоцький район	–
Волочиський район	2
Городоцький район	4
Деражнянський район	–
Дунаєвецький район	3
Ізяславський район	1
Кам'янець-Подільський район	2
Красилівський район	2
Летичівський район	4
Новоушицький район	–
Полонський район	1
Славутський район	–
Старокостянтинівський район	–
Старосинявський район	–
Теофіпольський район	–
Хмельницький район	5
Чемеровецький район	–
Шепетівський район	–
Ярмолинецький район	–

Складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними даними Головного управління статистики у Хмельницькій області [58].

ДОДАДОК С

Туристичні ресурси регіонів України у 2018 році, бали

Регіон України	Природні	Природно-антропогенні	Історико-архітектурні	Інфраструктурні	Біосоціальні	Події
Вінницька	4	1	3	1	5	3
Волинська	2	3	4	1	3	4
Дніпропетровська	2	1	2	1	2	1
Донецька	1	1	1	1	1	2
Житомирська	5	4	2	1	5	2
Закарпатська	3	1	3	1	2	1
Запорізька	4	2	1	2	1	1
Івано-Франківська	1	2	3	1	4	5
Київська	1	1	2	1	5	5
Кіровоградська	2	1	1	1	2	1
Луганська	4	1	1	1	1	2
Львівська	2	1	5	2	5	5
Миколаївська	2	1	1	2	2	3
Одеська	2	1	2	2	5	5
Полтавська	1	1	2	1	5	2
Рівненська	2	3	3	1	1	4
Сумська	2	2	3	1	4	1
Тернопільська	3	1	4	1	2	2
Харківська	2	1	2	1	3	4
Херсонська	2	1	2	2	1	1
Хмельницька	2	4	4	1	2	3
Черкаська	3	5	2	1	4	2
Чернівецька	3	2	4	1	2	2
Чернігівська	4	1	3	1	5	2

Розраховано автором за даними О.О. Бейдика [4, с. 68-69] та офіційними даними Державної служби статистики України [58].

Додаток Т

**Кількість об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного
значення Хмельницької області, одиниць**

Адміністративно-територіальна одиниця	Об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення							
	ботанічний заказник	ботанічний сад	геологічна пам'ятка	гідрологічний заказник	комплексна пам'ятка природи	ландшафтний заказник	лісовий заказник	парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9
м. Хмельницький	Відсутні							
м. Кам'янець-Подільський		1	1					
м. Нетішин	Відсутні							
м. Славута	Відсутні							
м. Старокостянтинів	Відсутні							
м. Шепетівка	Відсутні							
Білогірський район	Відсутні							
Віньковецький район				1				
Волочиський район	Відсутні							
Городоцький район	2					2	1	1
Деражнянський район	Відсутні							
Дунаєвецький район	1							3
Ізяславський район					1			
Кам'янець-Подільський район	5		3			4		
Красилівський район				1				1
Летичівський район				2		1		
Новоушицький район	Відсутні							
Полонський район								2
Славутський район	1							
Старокостянтинівський район	Відсутні							
Старосинявський район								2
Теофіпольський район	Відсутні							
Хмельницький район				1				
Чемеровецький район	1					3		
Шепетівський район	Відсутні							
Ярмолинецький район	Відсутні							

Складено автором самостійно на підставі обрахунків за офіційними первинними даними Хмельницької обласної державної адміністрації за 2018 р.

Додаток Ф

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади

	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профлакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Базис та інші заклади відпочинку	
	усього	у нис. ліжок, тис.	усього	у нис. ліжок, тис.	усього	у нис. місць, тис.	усього	у нис. місць, тис.
1995	11	1,6	11	0,6	1	0,1	1	0,3
1996	12	1,6	9	0,5	1	0,1	2	0,3
1997	12	1,5	7	0,3	1	0,1	2	0,3
1998	12	1,5	8	0,4	-	-	1	0,3
1999	12	1,6	9	0,4	-	-	2	0,3
2000	12	1,6	7	0,3	-	-	2	0,1
2001	12	1,6	7	0,3	-	-	2	0,2
2002	12	1,6	7	0,3	-	-	2	0,2
2003	12	1,6	10	0,5	-	-	2	0,2
2004	12	1,7	10	0,6	-	-	1	0,2
2005	12	1,7	9	0,5	-	-	1	0,2
2006	12	1,7	7	0,4	-	-	1	0,1
2007	12	1,6	7	0,4	-	-	1	0,1
2008	13	1,6	5	0,3	-	-	-	-
2009	13	1,6	4	0,2	-	-	-	-
2010	14	1,7	2	0,1	-	-	1	0,0
2011	14	1,7	1	0,0	-	-	1	0,0
2012	13	1,8	1	0,1	-	-	2	0,0
2013	13	1,5	1	0,1	-	-	2	0,1
2014	13	1,5	1	0,1	-	-	2	0,1
2015	13	1,5	1	0,1	-	-	3	0,3
2016	13	1,5	1	0,1	-	-	3	0,3
2017	12	1,4	1	0,1	-	-	3	0,4

Джерело: Мінорос.

Додаток X

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Долинська О. О. Бальнеологічні ресурси Хмельницької області. *Географія та туризм: наук. зб. / ред. кол.: Любіцева О. О. (голов. ред.) та ін. Київ: Альфа-ПСК, 2016. Вип 37. С. 110–119.*

2. Долинська О. О., Шоробура І. М. Туризм Хмельниччини. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. пр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 25. С. 69–73.*

3. Долинська О. О. Особливості туризму Хмельницької області. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. № 1–2 (66–67). С. 146–149.*

4. Долинська О. О. Головні підходи у вивченні регіональних туристичних комплексів. *Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Федьковича. Сер.: Географія. 2019. Вип. 814. С. 93–98.*

5. Долинська О. О. SWOT-аналіз конкурентоспроможності на ринку туристичних послуг Хмельницької області. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: Географічні науки. Херсон, 2019. № 11. С. 124–130.*

6. Долинська О. О. Соціально-географічний аналіз функціонування туристично-регіонального комплексу Хмельницької області. *Географія та туризм: наук. зб. / ред. кол.: Любіцева О. О. (гол. ред.) та ін. Київ: Альфа-ПСК, 2019. Вип. 51. С. 29-36.*

7. Топчієв О. Г., Сич В. А., Яворська В. В., Долинська О. О. Екологічний імператив у концепціях соціально-економічного розвитку і його географічні складові. *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). С. 96–112.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Dolynska O. Resource and Recreational Potential of Khmelnytskyi Region. *The Advanced Science Journal*. 2016. Vol. 2016. Issue 03. pp. 83–89.

9. Shorobura I., Dolynska O. Development of Tourism in Khmelnytsky Region. *Studies in management and finance by the Poznan school of Banking*. 2017. № 13. pp. 81–91.

10. Dolynska O. O. Prospects of tourism industry development in Khmelnytskyi region of Ukraine. *Известия Географического общества Узбекистана*. Ташкент, 2019. Т. 56. С. 122–128.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

11. Гільберг Т. Г., Шоробура І. М., Долинська О. О. Рідний край – Хмельниччина: посіб. Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А. А., 2013. 178 с.

12. Шоробура І. М., Гільберг Т. Г., Долинська О. О. Хмельниччина: туристичний потенціал: наук. вид. Хмельницький: Видавець ФОП Заколотний М. І. 2016. 281 с.

13. Долинська О. О. Туристичний комплекс Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку: наук. вид. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. 96 с.

14. Долинська О. О. Транспортна комунікативність як фактор розвитку туризму Хмельницької області. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*: наук. журн. 2017. № 3. Т. 1. С. 169–173.

15. Долинська О. О., Шоробура І. М. Оглядовий аналіз економічного потенціалу Хмельницької області. *Молодь: наука та інновації*: матеріали І-ї Всеукр. наук.-тех. Конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (Дніпропетровськ, 3–4 груд. 2013 р.). Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «НГУ», 2013. С. 555–557.

16. Шоробура І. М., Долинська О. О. Проблеми підвищення рівня життя населення Хмельницької області. *Географічна наука і практика: виклики епохи*: матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (Львів, 16–18 трав. 2013 р.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. Т. 1. С. 238–241.

17. Шоробура И. М., Долинская О. О. Особенности демографического развития Хмельницкой области (Украина). *Современные проблемы социально-экономического развития*: сб. материалов 1-й междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 31 января, 2013 г.). Москва: Изд-во «Перо», 2013. С. 95-97.

18. Долинська О. О. Диспропорційний характер регіонального розвитку України. *Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації*: тези доп. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Хмельницький: ХІСТ Університету «Україна», 2014. С. 137–141.

19. Долинська О. О. Соціально-економічний потенціал Хмельницької області. *Молоді науковці – географічній науці*: зб. наук. праць X Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: Прінт Сервіс, 2014. Вип. X. С. 126–128.

20. Шоробура І. М., Долинська О. О. Аналіз показників сучасного соціально-економічного розвитку Хмельницької області. *НАУКОВА ВЕСНА 2014*: матеріали V-ї Всеукр. наук.-тех. конф. студентів, аспірантів і молодих учених (Дніпропетровськ, 26–27 берез. 2014 р.). Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «НГУ», 2014. С. 425–426.

21. Долинська О. О. Зростання ефективності використання потенціалу територій Хмельницької області на 2014-2016 роки. *Шевченківська весна – 2015. Географія*: зб. наук. праць XIII Міжнар. наук. міждисциплінарної конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: ПрінтСервіс, 2015. Вип. XIII. С. 125–127.

22. Долинська О. О. Перспективи розвитку туристичної галузі в Хмельницькій області. *Молоді науковці – географічній науці*: зб. наук. праць XI Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ: Прінт Сервіс, 2015. Вип. XI. С. 126–128.

23. Долинська О. О. Туристичний кластер – нова форма розвитку економіки Хмельницької області. *Актуальні проблеми розвитку національної економіки*: всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. Умань, 2016. С. 46–49.
URL: http://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6784/1/Zbirnuk_ESPN.pdf

24. Долинська О. О. Socio-historical recreational potential of Khmelnytska region. *Прикладні аспекти інформаційного забезпечення та обґрунтування технічних і управлінських рішень Всеукраїнська науково-практична конференція* / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2017. С. 3–4.

25. Dolynska O. O. Tourism activity of Khmelnytskyi region. *Географические проблемы и возможности развития туризма и рекреации в Узбекистане: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Чирчик, 11–12 октября 2019 г.)*. Чирчик (Узбекистан), 2019. С. 67–71.
URL: <http://uzgeo.uz/Hujjat/maqola/3881d1d3-8a68-482b-864c-0e1a48aa4077.pdf>